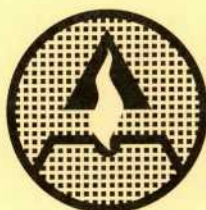

AKADEEMIA

15. AASTAKÄIK

2003

NUMBER 3

Vaimsuse hoidmine elukohustusena	Hando Runnel
Õigusest õiglusele	Jacques Derrida
Suveräänsuse kontseptsioonist	Kristin Marmei
Antropoloogia, arheoloogia, evolutsioon	Juri Berezkin
20. sajandi algusaastate uus muusika	Avo Sõmer
Rein Kruus ja tema aeg	Kajar Pruul
Baltimaades valitsevad hoiakud	Rein Taagepera
Rameau vennapoeg	Denis Diderot
Arvustused	Mikko Lagerspetz, Heldur Palli, Helmut Piirimäe
Väitlus	Mari Järvelaid

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villem

Toimetus:

peatoimetaja . . . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora }
socialia } . . . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletimetaja . . . . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär . . . . . Tiiu Jõgi – tiuu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 07423146, 07423050

Fax: 07423146

E-post: akadeemia@akad.ee

Kodulehekülg: www.akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2003

OÜ Greifi trükikoda. Trükiarv 2100

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

15. AASTAKÄIK 2003 NUMBER 3 (168)

Vaimsuse hoidmine elukohustusena: Passaaž	
<i>Hando Runnel</i>	467
Õigusest õiglusele	
<i>Jacques Derrida</i>	479
<i>Tõlkinud Jüri Lipping</i>	
Suveräänsuse kontseptsioonist*	
<i>Kristin Marme</i>	525
Antropoloogia, arheoloogia, evolutsioon ja "kultuuripärand": Ülevaade kaasaegsetest metodoloogilistest käsitlustest	
<i>Juri Berezkin</i>	549
<i>Tõlkinud Jaan Isotamm</i>	
Orpheus ja Pierrot: 20. sajandi algusaastate uue muusika tahke	
<i>Avo Sõmer</i>	565
Perifeeria ja kriitika: Rein Kruus ja tema aeg	
<i>Kajar Pruul</i>	587
Baltimaades valitsevad hoiakud ja korrupsioon maailma kontekstis	
<i>Rein Taagepera</i>	601

<i>Arvustus: Diskuteeriva välispoliitika poole. Eesti tähendused, piirid ja kontekstid.</i> Koost. Eiki Berg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, [2002]. 183 lk.	
	<i>Mikko Lagerspetz</i> 621
Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma. <i>Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Cohort Population Development in Estonia.</i> (RU Sari D Nr 2.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2002. 364 lk.	
	<i>Heldur Palli</i> 624
Kaartide ja plaanidega Rootsist Eestisse. <i>Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat.</i> (Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XII 1991–1999.) Stockholm, 2001. 411 lk.	
	<i>Helmut Piirimäe</i> 631
<i>Väitlus: Kanep — müüdid ja faktid.</i> Lynn Zimmer, John P. Morgan. Kanep — müüdid ja faktid. — <i>Akadeemia</i> , nr 10, 2002, lk 2173–2181; Craig Reinarman. Miiks Hollandi uimastipoliitika ohustab USA-d? — <i>Akadeemia</i> , nr 10, 2002, lk 2182–2186.	
	<i>Mari Järvelaid</i> 636
Abstracts	 647
Rameau vennapoeg, I	
	<i>Denis Diderot</i> 657
	<i>Tõlkinud Andres Raudsepp</i>

Akadeemia honorar Eesti Kultuurkapitalilt.

Lk 478, 524, 548, 586: Marko Mäetamme tušijoonistused (2000–2001)

*Tärniga märgitud artikkel on eelretsenseeritud.

VAIMSUSE HOIDMINE ELUKOHUSTUSENA

Passaaž

Hando Runnel

1

Mustus on isetekkeline, puhtust peame looma alatasa.
Puhtuse loomist meis enestes, eriti meie hinges,
nimetame vaimsuse hoidmiseks.

2

Maailm on must, aga me kõik oleme sündinud puhtusesse.
Meie elu esimestel päevadel koheldakse meid erilises
hingeõrnuses;
just sel ajal pannakse meile hinge puhtuse seeme.
See on eelpõlvede pärandus ja meist saab päranduse hoidja.

See külv, mis meisse külvatakse neil päevadel,
võib kasvada suureks ja kandvaks jõuks;
aga see võib jääda ka ainult kängunud igatsuseks —
puhtaks küll, aga jõuvaeseks maailmatäitva mustuse vastu.
Meie kohus on kasvatada jõudu endas ja oma ümber.

Meie kohus on kasvatada ja edasi anda puhtuse seemet,
sest mustus, mis meid alatasa ohustab,
sugeneb iseenesest, ilma meie hooleta.

Vaimsuse hoidmine elukohustusena

Seda jõu kasvatamist eneses ja oma ümber
nimetame vaimsuse hoidmiseks.

3

Puhtus tema ülimas tähenduses,
kui kasutada nõudlikumat mõistet,
on headus, ehk lühidalt hea.
Mustuse mõisteks peab sel juhul olema — kuri.

Need mõisted ei ole enam nii malbed;
olgu headusega kuidas on,
kurjusest teame kindlasti,
et kurja külvatakse ka teadlikult ja tahtlikult,
ta ei ole lihtsalt niisama.

Selle mõõnduse peame tegema,
kui oleme saanud nii tugevaks,
et jaksame tõsiasjadele otsa vaadata.

Nii nagu tõde on üks ja ainuke,
samal ajal kui valede hulk on arutu suur,
on ka hea ja kurjaga:
headuse ilmeid võib olla küll tuhandeid,
kurjuse ilmeid on sellevastu musttuhat.

Tõrjuda kurja
ja olla teadlikult sellel poolel, kus hea,
on vaimsuse hoidmine.

4

Kirjutatud ja kirjutamatagi ajalugu keskendub üksikuile;
kõige hõlpsamalt neile, kes on saanud koondatud jõu
ehk võimu keskpunktiks ja valitseb võimu.

Mugav on kujutada valitsejat
koos tema juurde koondatud võimuga
kurja ainumaks allikaks.

Kurja kuratlikud külvimehed on samal ajal
tuhanded väiksemad vennad.

Need on läbi ajaloo tuntud rahvaõpetajad ehk demagoogid.
Nende kuri tuleb nende puudulikkusest,
sest neil puudub selgus.

Nad on nagu kehvad vaatlusriistad,
millel puudub lahutusvõime;
nende tunne ega tarkus ei lahuta head kurjast,
need sulavad neil kokku ja nad ütlevad tavaliselt:
Oi kui tore!

Hea lahutamine kurjast ja kurja lahutamine heast
on vaimsuse hoidmine.

5

Need on teesid, mida võiks sarnaselt kaua jätkata,
aga aitab alustuseks.

Peame ainult ütleva:
meie töö on suur, meie hool on igavene.

Lahutades kurja ja hea, hakkame nägema õiglust.

Elada õigluses on vaimsuse hoidmine.

6

Mõistmise aluseks on võrdlus.

Asju võrreldes oskame lahutada halvemaid parematest.

Aegu võrreldes tahaksime teha sedasama —
otsustada aegade üle hindavalt:
üks aeg on halvem teisest.

Mõistmise alus on meeleline;
aeg ei allu aga meeltele nagu kohapealsed esemed,
sest ajad ei viibi korruga kohal.

Sellepärast, et jääda õiglaseks,
peaksime arvustama või ülistama ainult hetke,
milles ise oleme, või äärmiselt aegu,
mille kaasaegseks oleme olnud.

Aegu on harjutud arvustama ajas olnud
asjade headuse järgi:
millal arvatakse olnud kirves teravam,
millal mesi magusam, millal talv pakaselisem —
umbes nõnda loetletakse paremate aegade tunnuseid.

See pole nii.

7

Aegade headust saab võrrelda ja hinnata
inimsuhete iseloomu kaudu neil eri aegadel.

Ajaloojäreid erinevad selle poolest,
kuidas käib hea ja kurja lahutamine,
kumma poolel on ülemvõim, tähendab,
kui otsekoheaselt või silmakirjalikult
mõistetakse õiglust.

Aeg, kus elavad inimesed, pole üldine, vaid alati kohalik.
Aegu võrreldes mõõdame nihkeid ja muutusi selle koha vaimus.

Inimsuhete iseloomu näitavad sõnad;
need on juhtsõnad, käsud, keelud, tabud,
ning kuulekus nendele, ehk — töötused.

Hea pole keeldude-käskude hulga suurendamine
inimsuhete korraldamisel, vaid
töotusel põhinevate käskude ning keeldude
kaitsmine, nende elushoidmine.

Kurja kavalus on ahvatleda inimesi
just keeldudest keelduma, lubadustest loobuma,
töotustest taganema, luisates:
nii ongi lahe ja hea.

Truuks jäämine töotusele on vaimsuse hoidmine.

8

Euroopaliku kultuurkonna üks kõnekam raamat
on olnud ja on kahtlemata piibel.
Seal kõneldakse töotusestki palju.
Kui toestaksin oma mõtisklust
katketega tollest raamatust, kas oleksin veenvam?
Kardan, et ei enam.
Seal öeldakse ju niimoodi:

*Kui ma alles olin oma isa poeg,
õrn ja ainus oma ema hoole all,
siis õpetas mind mu isa ja ütles mulle:
Su süda hoidku minu sõnu,
pea mu käske, siis jääd elama!*

Meie koolitused algavad aga tavaliselt sissejuhatusega,
mis ei mäleta vanemaid ega esivanemaid,
on just nagu lahti töotusest.
Nad algavad suurustlevalt, tavaliselt nõnda:

*üks praeguseid Euroopa kuulsamaid sotsiolooge. . . ;
üks autoriteetne ameerika politoloog. . . ;
üks rahvusvahelise mõjuga meediamagnaat. . . ;
üks kallimaltmakstavaid eksperte. . . ;*

*keegi anonüümseks jääda sooviv meie maa külastaja. . . —
tema ütles, tema arvas, tema hindas, tema hoiatas
meid, metsataguseid!*

Hirmus.

9

Üks eesti soost mõtleja on ammugi ütelnud:
halbadel aegadel tõuseb palju valeprohveteid,
ei tohi neid andunult uskuda.
See on sama, mida vanasõna veelgi varem väitis:
ära usu ilma, ilm ajab puru silma.

Need on üleskutsed kahtlemisele.
Kahtlemine mõtlemismeetodina
on olnud saatusraske ajalooa eestlase
tõupärane tarkus, mida nüüdne üleilmsus
katsub hoolega uinutada.

Kahtlemise kui loova meetodi rakendaja filosoofias
oli prantslane Descartes.

Kahtluse kasutamine töötuse kaitsemalevana
on vaimsuse hoidmine.

10

Töötuse teine nimi on ohver.
Ohver on algselt ainealine annetus,
tavaliselt mõni köidik või side puutüve ümber.
See on nähtavaks tehtud leping —
aidata ja olla ustav vastastikku.

Nähtav side tähistab soove, lootusi,
lubadusi või koguni vannet,
mida hoitakse sõnades ning meeles.

Kui lubadusest kaob andmine,
tegeliku ohvri toomine enesest,
muutub lubadus odavaks,
et mitte öelda väärtusetuks.

Kui eesti mehed Peipsi pääl surmahirmus
andsid lubaduse kinkida kirikule kroonlühtri,
kui pääsevad, aga kinkisid ainult küünlajala,
ei täitnud nad lubadust.

Kui piibli Jefta lubas Jehoovale sõjavõidu korral
ohverdada esimese, keda ta koju jõudes kohtab,
ohverdaski ta tema — Jefta tütre —,
sest tema tuli esimesena, ja ta oli lubanud.

Lubaduse täitmine on vaimsuse hoidmine.

11

Sõnad on nagu inimesed,
üksikult ei ole neil hinda.
Hea või halb, mida nad võivad,
sõltub nende suhetest.

Headel aegadel püüavad inimesed
seada sõnu sellistesse suhetesse,
et sünniks hea.

Halbadel aegadel saavad sõnade suhtekorraldajaks
enamasti kurjusest vaevatud
võimutahtelised enesearmastajad.

Hea sõna ülendab hinge, halb sõna suretab vaimu.
Hõlpsam on valitseda vara kui valitseda sõna;
hõlpsam on anda eeskuju tegudes
kui olla eeskujulik öeldavaga.

Sõnade abil öeldava loomine elu õilistamiseks
on vaimsuse hoidmine.

12

Mis on juhtunud kirjandusega, sõnakunsti ammuse esemega?
Kas peab ta näitama elu
selle loomalikus-masinlikus agressiivsuses,
nagu ta paljude realistide ja uuskapitalistide meelest on,
või võiks ta näidata ka igatsusi,
kuidas tahaksime olla?

Kas on eluõigus ainult kirgede kõrgmõllul,
või ka meeleliigutustel, mis tuksatavad meis
nõrkade voolude taoliselt?

Kui tugevad võiksid üksnes jääda?
Kui hädised võiksid kõik leinamatult hävineda?

Näha igaüht tema vapruses ja hapruses
on vaimsuse hoidmine.

13

Elu ja olemine on mõistatus, mis iialgi ei lahene,
aga sellest hoolimata tahame teda selgemaks õppida.

Kes meile õpetaks? Mida?
Kust tulevad targad,
kellel on juhendamise julgus ja garantiikirjad?
Miks on neid äkki nii palju ja kus olid nad enne —
kui minutaolisedki veel küsisid?

Siis hoidsid nad hingamist ja olid arad,
nüüd julgevad õpetada heaolu:

*Õnn on aktiivsuses, inimene ei tohi olla vagur!
Õnn on vägivald, mis tohib sind rünnata oma reklaamiga,
sest temal on raha.
Ta võib lõikuda puruks su elutöö, sinu kunstitöö,
kui tahab, sest tal on raha.*

Õo sünnitab viirastusi, vabadus vastutusvõimetust.
Müüdavus mõõdab mõõduandvate õiglust.
Omand olevat püha; omandi õigus olla vahetada omanikku. . .
Kuulsite?

Uskuda mõtlemisse on vaimsuse hoidmine.

14

Mida oled sa teinud ise; kuidas elanud?
Pateetikat palju, aga mis on su tegelikud teod?
Kas miski su püüdeist on olnud vaimsuse hoidmine?
Millest kõneleksid kõikidele näiteks, kui küsitaks?

Olen ainult luuletanud, loonud ainsama laulu.
Kas sellest aitab? Kas see õigustab öeldut?
Laulsin vandest:

*Mu kauge vend, kas ununend
on meie vana vanne:
me müüme end, kui põgenend
on meist me püha anne?!*

See laul on sündinud teadmises, et keegi teine laulik
on samas justnagu neednud:

*Saatustest süngeim on sündida vaimsuse laulikuks Eestis,
hingetu raskuse maal, kiivuse laukases soos.*

Puhastada ennast luules ja leelos ja laulus
on vaimsuse hoidmine.

15

Enam kui rikkuses tahan tunda ennast vabaduses.

Vabadus on võimalus valida ahelaid.

Töö — vabaduse kuldne ahel; ma valin ta — töö.

Aheldan meelsasti ennast ta külge;

ainult nii tunnen ennast väarikana, vabana.

Andke mulle mu aus töö, olgu ta mulle kui aus joovastus.

Võttes töö, võtan kohustuse, ühes sellega armastuse.

Armastan tööd teha üksi või üheskoos ahelais-vabana.

Tööd häbistatakse, aga mul pole häbi.

Tööd alandatakse, aga ma ei alandu.

Töös kui armastuses mõistan ennast inimesena.

Hoiduda võrgutajatest, hoiduda hingerüüstajatest
on vaimsuse hoidmine.

16

Aita ennast ja sind aidatakse.

Aita teist ja sind aidatakse veel enam.

Ära tee teisi endast pisemaks,

siis ei mõista nad sinu suurust.

Suur olla sa tahad, ja suureks saada on igaühe õigus.

Ära aja õigust taga, vaid astu õigusesse vabana.

Õiguse mehed on sündinud, et teha õigust kõigile.

Vaata neid ja näe oma haledust.

Kui oled must, ära häbene ennast puhastada.

Minna lõpuni algust unustamata

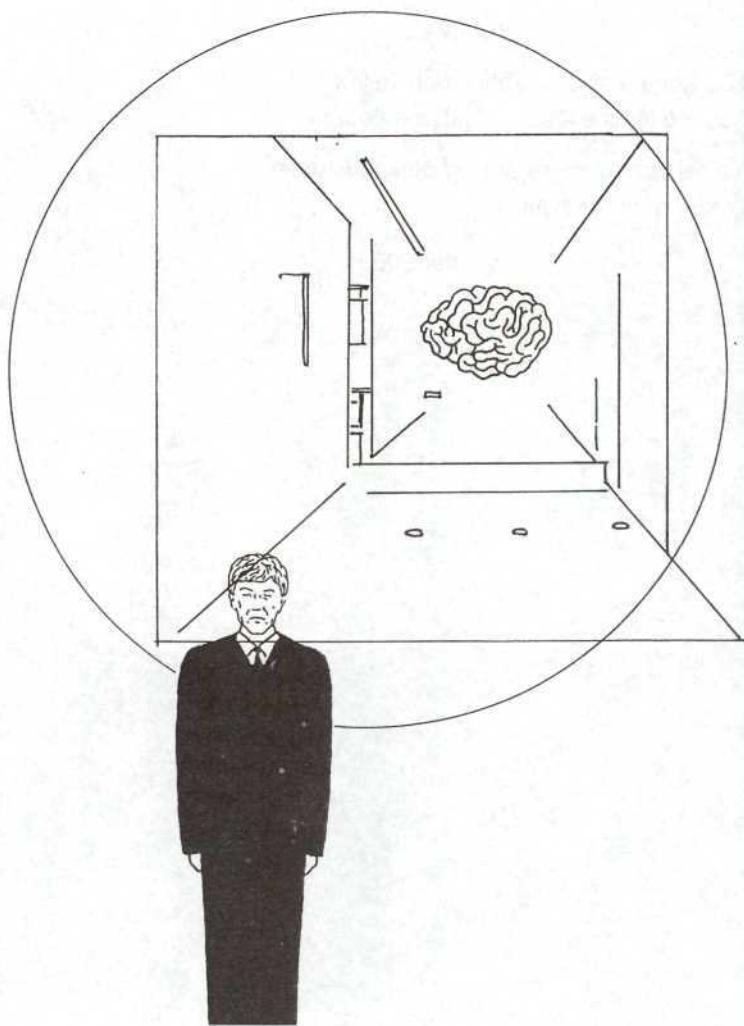
on vaimsuse hoidmine.

17

Kus kõnelemine lakkab, algab vaikus;
kus mõtlemine lõpeb, algab meelerahu.

Vaimsuse hoidmise ahelad elukohustusena
ei kõlise koormavalt.

Jaauuar 2003

MARKO MÄETAMM

ÕIGUSEST ÕIGLUSELE

Jacques Derrida

Tõlkinud Jüri Lipping

C'est pour moi un devoir, je dois m'adresser à vous en anglais. This is an obligation, I must address myself to you in English. See on kohustus, ma pean teid kõnetama inglise keeles.*

Selle kollokviumi pealkiri ning probleem, mille “adresseerimist”, nagu te oma keeles transitiivselt ütlete, see minult nõuab, on pannud mind kuude kaupa mõtisklema. Kuigi mulle on usaldatud märkimisväärne *keynote address*'i au, pole mul selle pealkirja väljamõtlemisega ega probleemi varjatud sõnastamisega midagi pistmist. “Dekonstruksioon ja õigluse võimalikkus” [*Deconstruction and the Possibility of Justice*]: sidesõna ja seostab omavahel sõnu, mõisteid, võib-olla asju, mis ei kuulu samasse kategooriasse. Selline sidesõna julgeb trotsida korda, taksonoomiat, klassifitseerivat loogikat, toimigu ta siis kuidas tahes: analoogia, eristamise või vastandamise kaudu. Pahur kõneleja ütleks: ma ei näe seost, ükski retoorika ei suudaks painduda sellisele katsetusele. Ma üritaksin meeleldi rääkida kõigist neist asjadest või neist kategooriatest (“dekonstruktsioon”, “võimalikkus”, “õigus”) ja isegi neist sünkategoreemidest (*and, the, of*), kuid üldsegi mitte selles korras, selles taksonoomias või selles süntagma.

Du droit à la justice. — Jacques Derrida. *Force de loi: le 'fondement mystique de l'autorité'*. Paris: Éditions Galilée, 1994, p. 13–63.

Tõlkija tänab Marge Käsperit heade nõuannete eest tõlke viimistlemisel.

*Derrida ettekanne peeti algselt ingliskeelsena. See esimene fraas lausuti kõigepealt prantsuse ja seejärel inglise keeles. *Siin ja edaspidi tärniga tähistatud tõlkija märkused.*

Selline kõneleja ei oleks mitte üksnes pahur [*de mauvaise humeur*], ta oleks ka pahauskne [*de mauvaise foi*]. Ja isegi ebaõiglane. Sest võiks lihtsasti esitada õiglase, mis antud juhul tähendaks, adekvaatse ja sõnaselge ning seega üsnagi kahtlase tõlgenduse pealkirja kavatsuste või öelda-tahtmise [*vouloir-dire*] kohta. See pealkiri tekitab küsimuse, mis võtab ise kahtlustuse vormi: kas dekonstruktsioon kinnitab, lubab, volitab õigluse võimalikkust? Kas ta teeb õigluse, või õigluse ning õigluse võimalikkuse tingimuste suhtes tagajärjeka diskursuse, võimalikuks? Jah, vastaksid mõned; ei, ütleksid teised. Kas “dekonstruktsionistidel” on midagi õigluse kohta öelda, õiglusega midagi pistmist? Miks räägivad nad sellest põhimõtteliselt nii vähe? Kas see tegelikult üldse huvitab neid? Kas ei tule see sellest, nagu mõned kahtlustavad, et dekonstruktsioon ei võimalda iseenesest mitte mingit õiglast teguviisi, mitte mingit õiglast arutelu õigluse üle, vaid vastupidi, kujutab ise ohtu õiglusele ja hävitab õigluse võimalikkuse tingimuse? Jah, vastaksid mõned; ei, ütleksid teised.

Juba selles esimeses fiktiivses sõnavahetuses tulevad ilmsiks kahemõttelised libastumised õiguse ja õigluse vahel. Dekonstruksiooni “kannatus”, see, mille pärast ta kannatab või mille pärast kannatavad need, keda ta kannatama paneb, on võib-olla reegli, normi ja kindla kriteeriumi puudumine, et ühemõtteliselt eristada õigust ja õiglust. See tuleneb niisiis nendest normi, reegli või kriteeriumi (normatiivsetest või mitte) mõistetest. See seisneb otsustamises selle üle, mis lubab otsustada — selle üle, kust saab otsustus oma volituse.

Selline oleks valik, “emb-kumb”, “jah või ei”, mida võib selle pealkirja all kahtlustada. Sellisena oleks pealkiri peaaegu vägivaldne, poleemiline, inkvisiitorlik. Siin võib karta mingit piinamisvahendit, küsitlemisviisi, mis pole just kõige õiglasem. Ei tarvitse öelda, et siit alates ei saa ma pakkuda mitte mingit vastust, vähemalt mitte mingit kinnitavat vastust ühelegi sel kujul (“emb-kumb”, “jah või ei”) asetatud küsimusele, igal juhul mitte kummalegi sel viisil formuleeritud või formaliseeritud ootusele.

Je dois, donc, c'est ici un devoir, m'adresser à vous en anglais. Niisiis ma pean, see on kohustus, kõnetama teid inglise keeles. *Je le dois.* . . . see tähendab korraga mitmeid asju.

1. *Je dois*, ma pean rääkima inglise keeles (kuidas tõlkida seda *dois'd*, seda *devoir'i*? *I must? I should, I ought to, I have to?*), sest see on mulle peale pandud teatud kohustuse või tingimusena teatud sümboolse jõu või seaduse poolt olukorras, mida ma ei kontrolli. Teatud *polemos* puudutab juba keele omastamist: kui ma tahan ennast vähemasti arusaadavaks teha, on vajalik, et ma räägiksin teie keeles, ma pean, mul tuleb seda teha.

2. Ma pean rääkima teie keeles, sest see, mida ma ütlen, saab selliselt olema õigem [*plus juste*], või arvatakse olevat õigem ja saab olema õigemalt hinnatud, see tähendab *juste* sedakorda õiguse [*justesse*] tähenduses — adekvaatsuse tähenduses selle vahel, mis on ja mis on öeldud või mõeldud, selle vahel, mis on öeldud ja millest on aru saadud, isegi selle vahel, mis on mõeldud ja öeldud või kuulnud ja mõistetud enamuse poolt, kes siin viibib ja kes ilmselt seadust dikteerib. *Faire la loi* (“seadust tegema”, *making the law*) on üks huvitav väljend, millest me edaspidi veel räägime.

3. Ma pean rääkima keeles, mis ei ole minu keel, sest see saab olema õiglasem [*plus juste*], sõna *juste* teises, õigluse [*justice*] tähenduses — tähenduses, mida me võime selle üle praegu liigselt mõtisklemata nimetada juriidilis-eetilis-poliitiliseks: on õiglasem rääkida enamuse keelt, iseäranis siis, kui too annab külalislahkelt sõna võõramaalasele. Me viitame siin seadusele, mille kohta on raske öelda, kas see on sündsus, viisakus, tugevaima seadus või demokraatia õigluspärane seadus. Ja kas see tuleneb õiglusest või õigusest. Samuti on minu paindumiseks selle seaduse alla ja sellega nõustumiseks vajalik teatud arv tingimusi: näiteks pean ma kutsele vastama ja ilmutama soovi siin kõnelda — milleks ilmselt keegi pole mind sundinud; edasi pean ma olema teatud määral võimeline mõistma lepingut ja seaduse tingimusi, see tähendab, valdama vähemalt minimaalselt teie keelt, mis siit alates lakkab, vähemalt selles ulatuses, olemast mulle võõras. Teie ja mina peaksime enam-vähem ühtemoodi mõistma minu algselt prantsuse keeles kirjutatud teksti tõlget, mis, olgu ta kui suurepärase tahes,* jääb paratamatult tõlkeks, see tähendab alati võimalikuks, kuid alati ebatäiuslikuks kompromissiks kahe idioomi vahel.

---

*Inglisekeelses versioonis tänab Derrida siinkohal tõlkijat Mary Quaintance'i.

See keele- ja idioomiküsimus saab kahtlemata olema selle keskmes, mida ma tahaksin teile arutluseks ette panna.

Teie keeles on olemas teatud arv idiomaatilisi väljendeid, mis on mulle alati paistnud üsna väärtuslikud, kuna neil puudub prantsuse keeles range vaste. Ma tsiteerin neist vähemalt *kahte*, enne veel kui alustan. Nad pole sellega, mida ma üritaksin täna õhtul öelda, sugugi mitte seostamatud.

A. Esimene on *to enforce the law*, ehk siis *enforceability of the law or contract*. Kui *to enforce the law* tõlgitakse prantsuse keelde, näiteks väljendiga “seadust rakendama” [*appliquer la loi*], siis kaotatakse see otsene, sõnasõnaline vihje jõule, mis tuleb seestpoolt meile meenutama, et õigus on alati volitatud jõud [*force autorisée*] — jõud, mis õigustab ennast, või mis on õigustatud ennast rakendama, isegi kui seda õigustust võidakse teisalt pidada ebaõiglaseks või õigustamatuks. Pole õigust ilma jõuta, seda tuletas Kant meelde suurima rangusega. Rakendatavus, *enforceability* [jõustatavus] ei ole mingi väline ega teisene võimalikkus, mis lisandub või ei lisandu seadusele täiendina. Ta on jõud, mis olemuslikult sisaldub *õigluse kui õiguse*, õiguseks saava õigluse, seaduse kui õiguse mõistes eneses.

Tahan kohe rõhutada, et jätan siinkohal alles ühe õigluse, isegi ühe seaduse võimalikkuse, mis mitte ainult et ei ületa õigust ega vastandu sellele, vaid pole vahest õigusega isegi seotud, või siis säilitab sellega nii imeliku suhte, et võib õigust samahästi nõuda kui ka välistada.

Sõna *enforceability* tuletab meile niisiis meelde tähte. Ta tuletab meile täht-tähelt meelde, et pole olemas õigust, mis ei viitaks *iseendas, a priori, oma mõiste analüütilises struktuuris* võimalikkusele olla *enforced*, jõuga rakendatud. Kant meenutab seda juba *Sissejuhatuses õigusõpetusse* (§E, mis puudutab “ranget õigust”, *das strikte Recht*¹). Muidugi mõista on seadusi, mida

---

¹See välisus eristab õiguse moraalist, kuid sellest ei piisa õiguse rajamiseks või õigustamiseks. “See [range õigus] rajaneb küll teadlikkusel igatühe kohustatusest vastavalt seadusele, kuid selle järgi tahtmist määratledes ei tohi ega saa ta tugineda, kui ta tahab olla puhas, sellele teadlikkusele kui ajendile, põhinedes seetõttu välise sunni võimalikkuse printsiibil, mida saab ühitada igatühe vabadusega vastavalt üleüldistele

ei rakendata, kuid pole olemas seadust ilma rakendatavuseta, ega seaduse rakendatavust või "jõustatavust" ilma jõuta, olgu see jõud otsene või mitte, füüsiline või sümboolne, väline või seesmine, toores või peenelt diskursiivne — isegi hermeneutiline —, sundiv või regulatiivne jne.

Kuidas eristada seda seaduse jõudu, seda "seadusjõudu", nagu usutavasti öeldakse nii inglise kui prantsuse keeles, vägivallast, mida peetakse alati ebaõiglaseks? Mis erinevus on *ühelt poolt* jõul, mis saab olla õiglane või mida vähemalt peetakse legitiimseks (mitte üksnes vahend õiguse teenistuses, vaid õiguse teostamine ja isegi täideviimine, tema olemus), ning *teiselt poolt* vägivaldall, mida peetakse alati ebaõiglaseks? Mis on õiglane jõud ehk mittevägivaldne jõud?

Et jätkata selle idioomi küsimusega, viitan ma siinkohal ühele saksakeelsele sõnale, mis hõlmab varsti suure osa meie tähelepanust. Selleks sõnaks on *Gewalt*. Nii prantsuse kui inglise keeles tõlgitakse see tihti "vägivaldaks". Benjamini tekst, millest ma hiljem rääkima hakkam ning mis kannab pealkirja "Vägivalda kriitika" [*Zur Kritik der Gewalt*], on tõlgitud prantsuse keelde kui *Pour une critique de la violence* ja inglise keelde kui *Critique of Violence*. Kuid need kaks tõlget, mis pole küll lausa ebaõiged [*injustes*], seega ka mitte täiesti vägivaldsed, on väga aktiivsed tõlgendused, mis ei arvesta õiglaselt tõsiasja, et sakslaste jaoks tähistab *Gewalt* ka legitiimset võimu, autoriteeti, avalikku jõudu. *Gesetzgebende Gewalt* on seadusandlik võim, *geistliche Gewalt* on kiriku vaimulik võim, *Staatsgewalt* on riigi võim või autoriteet. *Gewalt* on seega ühtaegu vägivald ja legitiimne võim, õigustatud autoriteet. Kuidas eristada legitiimse võimu seadusjõudu tollest eeldatavalt algsest vägivallast, mis pidi selle autoriteedi olema kehtestanud ning mida ennast ei saanud volitada ükski eelnev legitiimsus, nii et sel alghetkel pole ta ei legaalne ega illegaalne, ehk nagu teised kiiresti ütleksid, ei õiglane ega ebaõiglane? Sõnad *Walten* ja *Gewalt* mängivad otsustavat rolli teatud Heideggeri tekstides, kus neid ei saa tõlkida lihtsalt jõuks või vägivaldaks, eriti

---

seadustele." [Vt *Die Metaphysik der Sitten*, Akademie-Ausgabe VI, lk 232.] Selles punktis luban ma endale viidata teosele *Du droit à la philosophie*, Galilée, 1990, lk 77jj.

kontekstis, kus Heidegger üritab demonstreerida, et näiteks Herakleitose jaoks on *Dike* — õiglus, õigus, protsess, kohtuotsus, karistus või nuhtlus, kättemaks jne — algupäraselt *Eris* (konflikt, *Streit*, tüli, *polemos* või *Kampf*), see tähendab, ta on samahästi ka *adikia*, ebaõiglus.²

Kuna see kollokvium on pühendatud dekonstruktsioonile ja õigluse võimalikkusele, tuleb mulle kõigepealt meelde, et paljudes “dekonstruktiivseks” kutsutavates tekstides, iseäranis minu enda omades, on tagasimineks sõnale “jõud” üsna sagedane, julgaksin isegi öelda, et strateegilistes kohtades otsustav, kuid samas alati või peaaegu alati saadetud selgesõnalisest reservatsioonist, hoiatusest. Olen väga tihti kutsunud üles valvsusele, olen ise endale meelde tuletanud neid riske, mida see sõna levitab: ebamäärase, substantzialistliku, okultistlik-müstilise mõiste risk, aga ka vägivaldsele, ebaõiglasele, reeglipäratule, meelevaldsele jõule antud volituse risk. (Ma ei hakka neid tekste tsiteerima; see oleks ennastimetlev ja võtaks palju aega, kuid ma palun teid mind usaldada.) Esimene ettevaatusabinõu substantzialismi või irratsionalismi riskide vastu seisneb just nimelt jõu eristava iseloomu meeldetuletamises. Tekstides, mida ma just mainisin, on see alati eristav jõud [*force différentielle*], erinevus kui jõuerinevus, jõud kui *différance* või kui *différance*’i jõud (*différance* on *différee-différente* jõud); see on alati jõu ja vormi, jõu ja tähistamise vaheline suhe; see on alati “performatiivne” jõud, illokutiivne või perlokutiivne jõud,* keelitat ja retooriline jõud, signatuuri kinnitus, aga samuti ja iseäranis ka kõik need paradoksaalsed olukorrad, kus suurim jõud ja suurim nõrkus kummaliselt vahetuvad. See ongi kogu lugu. Jääb vaid öelda, et olen alati tundnud ebamugavust sõna “jõud” suhtes, isegi kui olen seda tihti pidanud asendamatuks — ning ma tänan teid sundimast [*forcer*] mind ütlema selle kohta täna natuke rohkem. Sama kehtib muuseas ka õigluse kohta. On kahtlemata piisavalt põhjusi, mille pärast enamik rutakalt “de-

²Vt “L’oreille de Heidegger”, rmt-s *Politiques de l’amitié*, Galilée, 1994.

*Terminid, mille võttis kasutusele J. L. Austin, tähistamaks millegi lausumisega sooritatavat tegu (illokutsioon) või tegu, mis on teatud lausungite tagajärjeks (perlokutsioon). *Toim.*

konstruktsionistlikuna” tuvastatud tekste* näib — ma tõesti ütlen *näib* — õigluse teemat, just nimelt kui teemat, või isegi eetika või poliitika teemat, oma keskmesse mitte asetavat. Loomulikult *see üksnes näib nii*, kui võtta arvesse *näiteks* (ma mainin ainult neid) arvukaid tekste, mis on pühendatud Lévinasile ja “vägivalla ja metafüüsika” suhetele; õigusfilosoofiale, Hegeli omale koos kogu oma järglaskonnaga *Hingekellas [Glas]*, kus see on peamiseks motiiviks; või tekste, mis pühendatud võimutungile ja võimu paradoksile, nagu *Spéculer — sur Freud*, seadusele, nagu *Devant la loi* (Kafka *Vor dem Gesetz*’i põhjal) või *Déclaration d’indépendance*, *Admiration de Nelson Mandela ou les lois de la réflexion* ja paljud teised. On ütlematagi selge, et diskursused toltjaatuse, anni (väljaspool vahetust ja jaotust), otsustamatuse, ühismõõdutuse või rehkendamatus, singulaarsuse, erinevuse ja heterogeensuse kohta on samuti läbi ja lõhki, vähemalt kaudselt, diskursused õigluse kohta.

Pealegi normaalne, etteaimatav, soovitavgi, et dekonstruktiivses stiilis uuringud suubuksid õiguse, seaduse ja õigluse probleemaatikasse.** See oleks nende jaoks isegi kõige kohasem koht, kui selline asi üldse eksisteeriks. Dekonstruktivne küsitlemine, mis alustab, nagu antud juhul, destabiliseerides või komplitseerides vastandust *nomos-physis*, *thesis-physis* — see tähendab, vastandust ühelt poolt seaduse, konventsiooni ja institutsiooni ning teiselt poolt loomuse [*nature*] vahel, koos kõigi teistega, mida nad tingivad, näiteks (ja see on ainult näide) vastandus positiivse õiguse ja loomuõiguse vahel (*différance* on selle vastandusloogika teisaldus); dekonstruktiivne küsitlemine, mis alustab, nagu antud juhul, destabiliseerides, komplitseerides või paradoksaalselt avades väärtusi nagu oma ja omand (kõigis oma registrites), subjekt ja seega ka vastutav subjekt, õiguse ja moraali subjekt, juriidiline või moraalne isik, intentsionaalsus jne, ning kõik, mis sellest tuleneb — selline dekonstruktiivne küsitlemine on läbi ja lõhki õiguse ja õigluse küsitlemine. Õiguse, moraali ja poliitika aluste küsitlemine.

*“näiteks minu omad,” lisab Derrida ingliskeelses versioonis.

**Inglise keeles sulgudes lisatud: “Olen mujal üritanud näidata, et seaduse olemus pole mitte keelav, vaid jaatav.”

See aluste küsitavaks seadmine pole ei fundeeriv ega anti-fundeeriv. Ta ei lase ka mööda võimalust seada küsitavaks või ületada küsitlemise enda, küsitleva mõtlemisvormi võimalikkust või lõplikku vajadust, usutledes ilma usalduse ja eelarvamuse-ta küsimuse ja oma filosoofilise autoriteedi ajalugu ennast. Sest autoriteet eksisteerib — seega ka küsitleva vormi legitiimne jõud, mille kohta võiks endalt küsida: kust küll pärib ta meie traditsioonis sellise silmapaistva jõu?

Kui tal oleks, hüpoteetiliselt, oma kohane koht (mida aga just nimelt ei saa olla), siis oleks selline dekonstruktiivne “küsitlemine” või metaküsitlemine enam “kodus” õigusteaduskondades, võib-olla ka, nagu mõnikord juhtub, teoloogia või arhitektuuri osakondades, kui et filosoofia- ja enamgi, kirjanduskateedrites*. Sellepärast, tundmata neid seestpoolt piisavalt hästi, mistõttu tunnen endal süüd, ning teesklemata vähimatki lähedust nendega, arvan ma, et kriitiliste õigusuuringute [*Critical Legal Studies*] arengusuunad või selliste inimeste nagu Stanley Fish, Barbara Herrnstein-Smith, Drucilla Cornell, Samuel Weber jt tööd, mis liigendudes asetuvad kirjanduse, filosoofia, õiguse ja poliitilis-institutsionaalsete probleemide vahele, on tänapäeval, teatud dekonstruktsiooni vaatepunktist nähtuna, kõige viljakamate ja kõige vajalikumate hulgas. Mulle näib, et nad vastavad ühe sellise dekonstruktsiooni kõige radikaalsematele programmidele, mis ole-maks iseendaga järjekindel [*conséquente*] ei soovi jääda suletuks puhtalt spekulatiivsetesse, teoreetilistesse ja akadeemilistesse diskursustesse, vaid püüab (vastupidiselt sellele, mida sisendab Stanley Fish) olla tagajärjekas [*avoir des conséquences*], üritab muuta asju ning sekkuda tõhusal ja vastutustundlikul, kuigi muidugi alati vahendatud moel mitte ainult oma kutsealasse, vaid ka sellesse, mida kutsutakse linnaks, poliseks ja veelgi üldisemalt maailmaks. Mitte selleks, et muuta neid rehkendatud, kaalutletud ja strateegiliselt kontrollitud sekkumise kahtlemata üsna naiivses mõttes, vaid teisenemisprotsessi maksimaalse intensiivistamise mõttes, millegi muu kui lihtsa sümptomi või lihtsa põhjuse nimel — siin läheks vaja teisi kategooriaid. Industriaalses ja hüpertehnoloogilises ühiskonnas on akadeemiline ruum veelgi vähem kui kunagi va-

---

*“kuhu ta tihti arvatakse kuuluvat,” lisatakse inglise keeles.

rem too monaadiline või mungalik suletus, mida ta muuseas pole kunagi olnudki. Ja see kehtib iseäranis õigusteaduskondade kohta.

Ruttan siinkohal lühidalt lisama *kolme märkust*.

1. See seos [*conjonction*] või seis [*conjoncture*] ühelt poolt otsesemalt filosoofilise stiiliga või kirjandusteooriast inspireeritud dekonstruktsiooni ning teiselt poolt juriidilis-kirjandusliku refleksiooni ja kriitiliste õigusuringute vahel on kahtlemata vältimatu.

2. Kindlasti pole juhuslik, et just siin maal on see liigendatud seos arenenud niivõrd huvitaval moel. See on omaette probleem, tungiv ja kaasakiskuv, mille ma pean ajapuudusel kõrvale jätma. Kahtlemata leidub sügavaid ja komplitseeritud, mitte üksnes kodumaiseid, vaid geopoliitilisi põhjusi tõsiasjale, et see areng on esiteks ja eelkõige põhja-ameerikalik.

3. Eelkõige, kui tundubki olevat pakiline pöörata tähelepanu sellele ühisele või ühtelangevale arengule ning sellest osa võtta, siis vähemalt sama eluline on mitte ajada omavahel segi neid suu- resti heterogeenseid ja ebavõrdseid diskursusi, stiile ja diskursiivseid kontekste. Sõna "dekonstruktsioon" võib teatud juhtudel sellist segiajamist põhjustada või julgustada. Ta ise annab põhjust nii paljudeks arusaamatusteks, et ma ei tahaks neid lisada, taandades näiteks kõik kriitiliste õigusuringute stiilid ühele, või muutes nad kõikjal suure algustähega Dekonstruktsiooni näideteks või pikendusteks. Kui vähe ma neid ka tunneksin, tean ma, et neil kriitilistel õigusuringutel on oma ajalugu, oma kontekst ja oma kohane keelekasutus, ning et võrreldes sellise filosoofilis-dekonstruktiivse küsitlemisega on nad tihtipeale, ütleme lühiduse huvides, ebahütlased, arglikud, umbkaudsed või skemaatilised, et mitte öelda hilinenud, samas kui oma spetsialiseerumiselt ja oma tehnilise kompetentsi teravuselt on nad, vastupidi, vägagi ees sellest või tollest dekonstruktsiooni seisust rohkem kirjanduslikumal või filosoofilisemal väljal. Respekt kontekstuaalsete, akadeemilis-institutsionaalsete ja diskursiivsete eripärade suhtes, umbusk analogismide ja rutakate teisalduste, segaste ühtlustamiste vastu tundub mulle praeguses faasis olevat esmane imperatiiv. Olen veendunud ja igal juhul loodan, et seda kohtumist jäävad meile meenutama erinevused [*différences*] ja lahkarvamused [*différends*] vähemalt samal määral kui ristumised, kokkusattumised või üksmeel.

Seega on üksnes näiliselt nii, et dekonstruktsioon, oma kõige tuntumates ilmingutes, pole õigluse probleemi “adresseerinud”, nagu seda inglise keeles öeldakse. See üksnes näib nii, kuid näivusi tuleb arvestada, “näivusi alal hoida” [*sauver les apparences*] — tähenduses, mida Aristoteles sellele vajadusele omistas. Just sellele ma tahaksingi siin pühenduda: näidata, miks ja kuidas see, mida kutsutakse käibivalt Dekonstruksiooniks, näides küll õigluse probleemi mitte “adresseerivat”, on tegelikult ainult seda teinudki, kuigi *kaudsel* moel, olles võimetu tegema seda otsestelt. Kaudselt, nagu just antud hetkel, mil ma valmistun demonstreerima, et õiglusest pole võimalik *otsestelt* rääkida, õiglust tematiseerida või objektiviseerida, öelda “see on õiglane” ja veelgi vähem “mina olen õiglane” ilma õiglust, kui mitte õigust, kohe-maid reetmata.³

B. Kuid ma pole veel alustanud. Pidin usutavasti alustama öeldes, et pean teid kõnetama teie keeles, ning kuulutasin kohe, et olen alati pidanud vähemalt kahte teie idiomaatilist väljendit väga hinnaliseks, lausa asendamatuks. Üheks oli *to enforce the law*, mis tuletab meile alati meelde, et kui õiglus polegi paratamatult õigus või seadus, ei saa ta muutuda õigluseks õigusega [*de droit*] või õiguslikult [*en droit*] muidu, kui jõust kinni pidades või pigem jõule apelleerides — oma esimesest hetkest, oma esimesest sõnast alates. Õigluse alguses pidi olema *logos*, kõne või keel, mis pole aga mitte tingimata vastuolus ühe teise algussõnaga, mis ütleks: “Alguses pidi olema jõud.” Niisiis tuleb mõelda seda jõu toimet kõnes endas, tema kõige intiimsemas olemuses, nagu ka liikumises, millega ta täielikult ja iseenesest desarmeerub.

Pascal ütleb seda fragmendis, mille juurde ma hiljem võib-olla tagasi tulen, ühes oma kuulsatest “mõtetest”, mis nagu alati on palju keerulisem, kui paistab. See algab nii:

Justice, force. — Il est juste que ce qui est juste soit suivi, il est nécessaire que ce qui est le plus fort soit suivi.⁴ (*Õiglus, jõud.* — On

³Kaudsuse motiivi kohta luban endale viidata teostele *Du droit à la philosophie*, Galilée, 1990, iseäranis lk 71jj, ning *Passions*, “*L’offrande oblique*”, Galilée, 1993.

⁴*Pensées*, Brunschvicgi väljaanne, Pariis, 1912, §298, lk 470.

õige, et järgitaks seda, mis on õiglane; on vajalik, et järgitaks seda, mis on tugevaim.*)

Juba selle fragmendi algus on erakordne, vähemalt oma retoorika ranguse mõttes. See ütleb, et seda, mis on õiglane, tuleb — ja see on õige — järgida: järgida tagajärjena, mõjuna, rakendada, jõustada; ning et seda, mis on “tugevaim”, tuleb samuti järgida (tagajärjena, mõjuna jne). Teisisõnu, ühiseks aksioomiks on, et õiglast ja tugevaimat, nii õiglaseimat kui (ka) tugevaimat tuleb järgida. Ent see õiglasele ja tugevaimale ühine “tuleb järgida” on “õige” ühel juhul ja “vajalik” teisel: “On õige, et järgitaks seda, mis on õiglane (teisiti öeldes, õiglase mõiste või idee, õigluse tähenduses, implitseerib analüütiliselt ja *a priori*, et õiglast “järgitaks”, jõustataks, ning on õige — ka õigsuse tähenduses — selliselt mõelda); on vajalik, et järgitaks (*jõustataks*) seda, mis on tugevaim.”

Ning Pascal jätkab: *La justice sans la force est impuissante* (Õiglus ilma jõuta on võimetu) — teisisõnu, õiglus ei ole õiglus, seda ei saavutata, kui tal puudub jõud olla *jõustatud*; võimetu õiglus ei ole õiglus, õiguse tähenduses —; *la force sans la justice est tyrannique. La justice sans force est contredite, parce qu'il y a toujours des méchants; la force sans la justice est accusée. Il faut donc mettre ensemble la justice et la force; et pour cela faire que ce qui est juste soit fort, ou que ce qui est fort soit juste* (... jõud ilma õigluseta on türanlik. Õiglus ilma jõuta on vastuhakata, sest alati leidub pahatahtlikke; jõud ilma õigluseta on süüdistatav. Niisiis tuleb õiglus ja jõud kokku panna; ja selleks tuleb teha nii, et see, mis on õiglane, oleks tugev, või et see, mis on tugev, oleks õiglane**).

---

*Vrd Kristiina Rossi veidi teistsugust tõlget: “On õiglane, et järgitakse seda, kes on õiglane; on vajalik, et järgitaks seda, kellel on kõige rohkem jõudu.” Blaise Pascal, *Mõtted* (Hortus Litterarum, Logos, 1998), lk 171.

**Vrd Ross: “Õiglus ilma jõuta on abitu; jõud ilma õigluseta on vägivaldne. Ilma jõuta õiglusele hakatakse vastu, sest alati leidub pahatahtlikke; ilma õigluseta jõudu hakatakse süüdistama. Järelikult tuleb õiglus ja jõud ühendada; ja selleks tuleb teha nii, et selle käes, kes on õiglane, oleks jõud, või et see, kelle käes on jõud, oleks õiglane”, *ibid*.

On raske otsustada või järeldada, kas “tuleb” selles järelduses (“Niisiis tuleb õiglus ja jõud kokku panna”) on “tuleb”, mille kirjutab ette see, mis on õigluses õige või see, mis on jõus vajalik. Kuid seda kõhklust võib pidada teisejärguliseks. Ta hõljub ühe palju sügavama “tuleb” pinnal, kui nii tohib öelda, sest õiglus, õigusemõistmise tähenduses [*en tant que justice*], nõuab jõu eestkostet. Jõu vajalikkus on niisiis implitseeritud õigluse õigsuses.

On teada, kuidas see *pensée* jätkub ja lõpeb: *Et ainsi ne pouvant faire que ce qui est juste fût fort, on a fait que ce qui est fort fût juste* (Ja kuna nõnda siis polnud võimalik teha õiglast tugevaks, tehti tugev õiglaseks*). Olen veendunud, et selle Pascali mõtte analüüsi või pigem (aktiivse ja kõike muud kui vägivallatu) tõlgenduse printsiipi, mille ma selle ettekande käigus *kaudselt* esitan, saab olema vastupidine traditsioonile ja selle kõige ilmsemale kontekstile. See valdav kontekst ja konventsionaalne tõlgendus, mida ta näib dikteerivat, liiguvad just nimelt konventsionalistlikus tähenduses teatud liiki pessimistliku, relativistliku ja empiristliku skeptitsismi suunas, mis sundis näiteks Arnaud’i neid mõtteid Port Royal’i väljaandes maha vaikima väitega, et Pascal kirjutab nad Montaigne’i lugemise mõju all, kelle järgi seadused ei ole õiglasel iseeneses, vaid on õiglasel üksnes seetõttu, et nad on seadused. On tõsi, et Montaigne kasutas üht huvitavat väljendit, mille Pascal omakäeliselt üle võtab ning mida minagi tahaksin siinkohal taastõlgendada ning lahutada tema kõige konventsionaalsemast — mis tähendab ka, kõige konventsionalistlikumast — lugemisest. See väljend on *fondement mystique de l’autorité*, autoriteedi müstiline alus. Pascal tsiteerib Montaigne’i, teda otseselt nimetamata, kui ta kirjutab (*pensée* 294):

... l’un dit que l’essence de la justice est l’autorité du législateur, l’autre la commodité du souverain, l’autre la coutume présente; et c’est le plus sûr: rien, suivant la seule raison, n’est juste de soi; tout branle avec le temps. La coutume fait toute l’équité, par cette seule raison qu’elle est reçue; c’est le *fondement mystique* de son autorité. Qui la ramène à son principe, l’anéantit.⁵ (... üks peab õigluse olemuseks seadusandja autoriteeti, teine valitseja mugavust,

*Vrd Ross: “Ja kuna nõnda siis polnud võimalik saavutada, et õiglase käes oleks jõud, tehti nii, et see, kelle käes on jõud, on õiglane”, *ibid.*

⁵*Pensées*, 294, lk 467. Minu rõhutused.

kolmas kehtivaid tavasid — ja see on kõige kindlam: kui ainult mõistusest lähtuda, pole mitte miski iseenesest õiglane, kõik muutub ajas. Tava määrab kogu õigluspärasuse sel ainsal põhjusel, et kõik on selle omaks võtnud; selles peitubki tema *autoriteedi müstiline alus*. Kes viib ta tagasi tema algupära juurde, hävitab ta.*)

Montaigne rääkis tegelikult seaduste autoriteedi “müstilisest alusest”. Siin on tema sõnad:

Or les loix se maintiennent en credit, non parce qu'elles sont justes, mais par ce qu'elles sont loix. C'est le fondement mystique de leur autorité, elles n'en ont point d'autre [---] Quiconque leur obeyt parce qu'elles sont justes, ne leur obeyt pas justement par où il doit.⁶ (Niisiis ei säilita seadused oma usaldust mitte sellepärast, et nad on õiglased, vaid seetõttu, et nad on seadused. See on nende autoriteedi müstiline alus, mingit muud neil polegi [---] Kes iganes kuuletub neile sellepärast, et nad on õiglased, ei kuuletu neile just nii, nagu peab.**)

Montaigne eristab siin selgelt seadused, see tähendab õiguse, õiglusest. Õiguse õiglus, õiglus *kui* õigus ei ole õiglus. Seadused ei ole õiglased, sedavõrd kui nad on seadused. Neile ei kuuletuta mitte sellepärast, et nad on õiglased, vaid sellepärast, et neil on autoriteet. Sõna “usaldus” [*crédit*] kannab siin kogu väite raskust ning õigustab allusiooni autoriteedi “müstilisele” iseloomule. Seaduste autoriteet ei tugine millelegi muule kui usaldusele, mis

---

*Vrd Ross: “[Niisuguse segaduse tagajärjel] peab üks õigluse olemuseks seaduseandja autoriteeti, teine valitseja heaolu, kolmas kehtivaid harjumusi — ja see on kõige kindlam: kui ainult mõistusest lähtuda, pole mitte miski iseenesest õige, kõik muutub ajas. Harjumus määrab kogu õigluse sel ainsal põhjusel, et kõik on selle omaks võtnud; selles peitubki harjumuse mõjuvõimu müstiline alustugi. Kes viib harjumuse tagasi selle algupära juurde, hävitab selle”, *Mõtted*, lk 169.

⁶Montaigne, *Essais*, III, ptk xiii, “De l'expérience”, Bibliothèque de la Pléiade, Pariis, 1950, lk 1203.

**Vrd siinkohal taas Rossi tõlget: “Aga seadusi ei austata mitte sellepärast, et need on õiglased, vaid sellepärast, et need on seadused. See on nende mõjuvõimu salapärase alus; mingit muud neil polegi [---] Kes iganes kuuletub neile sellepärast, et need on õiglased, ei kuuletu neile õigesti” (Montaigne, *Esseed*, Europeia, 2001, lk 210; tegemist on mitmetäieliku väljaandega).

neile antakse. Neisse usutakse, see on nende ainus alus. See usaldusakt pole ei ontoloogiline ega ratsionaalne alus. Veel tuleks mõelda, mida see *uskuma* [*croire*] siin tähendab.

Vähehaaval saab selgeks — kui see on võimalik ja kui see tuleb selguse väärtusest —, mida võib mõista väljendi “autoriteedi müstiline alus” all. On tõsi, et Montaigne kirjutas ka järgnevad read, mida jällegi tuleb tõlgendada väljaspool nende puhtalt konventsionaalset ja konventsionalistlikku pealispinda: ...*nostre droict mesme a, dict-on, des fictions legitimes sur lesquelles il fonde la verité de sa justice*⁷ (... öeldakse, et isegi meie õigusel ei puudu legitiimsed fiktsioonid, millele ta rajab oma õigluse tõe). Mis on legitiimne fiktsioon? Mida tähendab: rajada õigluse tõde? Need on mõned neist küsimustest, mis meid ootavad. Montaigne pakkus välja analoogia selle legitiimse fiktsiooni (see tähendab, õigluse tõe rajamiseks vajaliku fiktsiooni) lisandi ning tolle kunstliku lisandi vahel, mille tingib loomuse puudulikkus: just nagu loomuõiguse puudumine tingib ajaloolise või positiivse õiguse lisandi, see tähendab, fiktsiooni juurdekasvu, samamoodi — ja see on Montaigne’i pakutud võrdlus — *les femmes employent des dents d’ivoire où les leurs naturelles leur manquent, et, au lieu de leur vray teint, en forgent un de quelque matiere estrangere [---] s’embellissent d’une beauté fauce et empruntée: ansi faict la science (et nostre droict mesme a, dict-on, des fictions legitimes sur lesquelles il fonde la verité de sa justice)*⁸ (... naised, kes pruugivad elevantiluust hambaid, kui neil puuduvad nende loomulikud, ning kes selle asemel, et näidata oma tõelist jumet, võltsivad selle endale mingist võõrast ainest [---] kaunistavad ennast petliku ja välise iluga: samuti talitab ka teadus ja öeldakse, et isegi meie õigusel ei puudu legitiimsed fiktsioonid, millele ta rajab oma õigluse tõe).

Võib-olla see Pascali *pensée*, mis “pane kokku” õigluse ja jõu ning teeb jõust õigluse (ja selle all mõistab ta pigem õigust kui õiglust) olemusliku predikaadi, läheb kaugemale konventsionalistli-

---

⁷*Essais*, II, ptk xii, lk 601. [Inglisekeelses versioonis lisab Derrida, et kasutas neid Montaigne’i sõnu epigraafina tekstile *Vor dem Gesetz*’i põhjal.]

⁸*Ibid.*

kust või utilitaristlikust relativismist, kaugemale nihilismist, vanast või uuest, mis muudaks seaduse selleks, mida mõnikord kutsetakse “maskeeritud võimuks”, kaugemale La Fontaine’i *Hundi ja lambatalle* küünilisest moraalist, mille järgi *La raison du plus fort est toujours la meilleure* (*Might makes right*, “Kellel jõud, sellel õigus”).

Oma printsüübilt viitab pascalilik kriitika tagasi pärispatule ja loomuseaduste moraalsele laostamisele mõistuse poolt, mis on ise kõlbeliselt rikunud: *Il y a sans doute des lois naturelles; mais cette belle raison corrompue a tout corrompu* (Loomuseadused on kahtlemata olemas; kuid see kena rikunud mõistus on kõik ära rikkunud).⁹ Ja mujal: *Notre justice [s’anéantit] devant la justice divine* (meie õiglus hävib jumaliku õigluse ees).¹⁰ (Need mõtted valmistavad meid ette Benjamini lugemiseks.)

Ent kui me jätame kõrvale pascaliliku kriitika teatava funktsionaalse pädevuse, kui me lahutame selle lihtsa analüüsi tema kristlikust pessimismist, mis pole sugugi võimatu, siis võib sealt leida, nagu muide ka Montaigne’i puhul, *moodsa* kriitilise filosoofia eeldused, isegi juriidilise ideoloogia kriitika: õiguse pealiskonstruktuuride lahtisetitamise, mis ühtaegu peidavad ja peegeldavad ühiskonna domineerivate jõudude majanduslikke ja poliitilisi huve. See oleks alati võimalik ja mõnikord kasulikki.

Kuid väljaspool oma printsüüpi ja oma pädevust puudutab see Pascali mõte võib-olla mingit siseomasemat struktuuri, mida juriidilise ideoloogia kriitika ei tohiks kunagi tähelepanuta jätta. Õigluse ja õiguse esilekerkimine ise, see õigust kehtestav, rajav ja õigustav hetk, viitab performatiivsele jõule, mis on alati tõlgendav jõud ja kutse uskumisele: sedakorda mitte selles tähenduses, mille järgi õigus oleks jõu *teenistuses*, kuulekas, orjameelne ja seega domineeriva võimu suhtes väline instrument, vaid kus ta säilitaks sellega, mida kutsutakse jõuks, võimuks või vägivallaks, mõnevõrra seesmisema ja keerukama suhte. Õiglus — *droit*’ tähenduses

⁹ *Pensées*, IV, 294, lk 466. [Vrd Ross: “Loomulikud seadused on kahtlemata olemas; aga meie suurepärase rikunud mõistus on kõik ära rikkunud”, *Mõtted*, lk 168–169.]

¹⁰ *Op. cit.* 233, lk 435. [Vrd Ross: “ja nõnda (kaob) ka meie õiglus jumaliku õigluse ees”, *Mõtted*, lk 131.]

(*right or law*, õigus või seadus) — ei oleks siis lihtsalt pandud ühiskondliku (näiteks majandusliku, poliitilise või ideoloogilise) jõu või võimu teenistusse, mis eksisteerib temast väljas- või eespool ja mille alla ta peab painduma või kohanduma vastavalt kasulikkusele. Tema rajamise või kehtestamise hetk ise pole muuseas kunagi inskribeeritud ajaloo homogeensesse koesse, sest ta rebestab selle ühe otsusega. See toiming, mis tuleb õigust rajama, pühitsema, õigustama, *seadust tegema*, seisneks hoopis jõuvõttes [*coup de force*], performatiivses ja seega tõlgendavas vägivallas, mis pole iseeneses ei õiglane ega ebaõiglane ning mida ükski õiglus, ükski varasem ja tagasiulatuvalt rajav õigus, ükski eel-eksisteeriv alus ei saa juba oma definitsioonilt ei garanteerida ega vastustada või tühistada. Ükski õigustav diskursus ei saa ega tohi võtta endale metakeele rolli asutava keele performatiivsuse või tema domineeriva tõlgenduse suhtes.

Siin jõuab diskursus oma piirini: iseeneses, oma performatiivses võimus endas. See ongi see, mida ma siin struktuuri üldistades ja natuke nihutades tahaksin kutsuda *müstiliseks*. Siin on vaikus müüritud rajava akti vägivaldsesse struktuuri. Kinni müüritud, sisse müüritud, sest see vaikus ei ole keele suhtes väline. Just selles tähenduses olekski mul kiusatus tõlgendada (väljaspool lihtsat kommentaari) seda, mida Montaigne ja Pascal kutsuvad *autori-teedi müstiliseks aluseks*. Seda, mida ma siin teen või ütlen, on alati võimalik tagasi pöörata sellele — või selle vastu —, mida ma ütlen toimuvat iga institutsiooni lättel. Seetõttu kalduksin ma sõna “müstiline” kasutama tähenduses, mida sõandan kutsuda pigem wittgensteinlikuks. Need Montaigne’i ja Pascali tekstid, nagu ka see traditsioon, mille juurde nad kuuluvad, ning see veidi aktiivne tõlgendus, mille ma neile välja pakun, võiksid olla kutsutud Stanley Fishi arutluse “Force”,¹¹ mis tegeleb Harti *The Concept of Law* ja mõnede teistega, sealhulgas kaudselt Rawlsiga, keda Hart ise kritiseerib, nagu ka paljudesse väitlustesse, mida valgustavad mõningad Sam Weberi tekstid teatavate konfliktide agonistliku

---

¹¹Stanley Fish. *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Duke University Press, Durham ja London, 1989, lk 503–524.

ja mitte lihtsalt intra-institutsionaalse või mono-institutsionaalse iseloomu kohta kogumikus *Institution and Interpretation*.¹²

Kuna autoriteedi algupära, seaduse alus või põhi ja asend ei saa definitsiooni kohaselt lõppude lõpuks tugineda millelegi muule kui iseendile, on nad ise vägivald ilma aluseta. Mis ei tähenda, et nad oleksid iseendas ebaõiglased, seda “illegaalse” või “illegitiimse” tähenduses. Oma rajaval hetkel pole nad ei legaalsed ega illegaalsed. Nad ületavad vastanduse põhjendatud [*fondé*] ja põhjendamatu [*non-fondé*], nagu ka igasuguse fundatsionalismi ja anti-fundatsionalismi vahel. Isegi kui õigust rajavate performatiivide (näiteks, ja see on enam kui näide, riigi kui õiguse tagaja) edukus eeldab eelnevaid tingimusi ja kokkuleppeid (näiteks rahvuslikus või rahvusvahelises ruumis), kerkib seesama “müstiline” piir taas esile mainitud tingimuste, reeglite või kokkulepete oletatava algupära ja nende domineeriva tõlgenduse juures.

Struktuuris, mida ma selliselt kirjeldan, on õigus olemuslikult *dekonstrueeritav* — olgu siis seetõttu, et ta on rajatud, see tähendab, konstrueeritud tõlgendatavatele ja teisendatavatele tekstuaalsetele kihtidele (ja see on õiguse ajalugu, õiguse võimalik ja vajalik teisendamine, mõnikord tema parandamine), või seetõttu, et tema lõplik alus on juba oma definitsioonilt alusetu. See, et õigus on dekonstrueeritav, pole paha uudis. Selles võib isegi näha kogu ajaloolise progressi poliitilist šanssi. Kuid paradoks, mille ma tahaksin arutlusele panna, on järgmine: just õiguse, või kui soovite, õigluse kui õiguse dekonstrueeritav struktuur on see, mis kindlustab ka dekonstruktsiooni võimalikkuse. Õigus iseeneses, kui selline asi üldse eksisteerib, väljas- või teispoole seadust, ei ole dekonstrueeritav. Mitte rohkem kui dekonstruktsioon ise, kui selline asi üldse eksisteerib. *Dekonstruktsioon ongi õigus*. Võib-olla just seetõttu, et õigus (mida ma üritan järjekindlalt eristada õiglusest) on konstrueeritav, tähenduses, mis ületab konventsiooni ja loomuse vastandust; võib-olla just sel määral, mil ta seda vastandust ületab, on ta konstrueeritav ja seega ka dekonstrueeritav ning enamgi, teeb dekonstruktsiooni võimalikuks — või vähemalt

¹²Samuel Weber. *Institution and Interpretation*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987.

dekonstruktsiooni praktika, mis siirdub oma olemuselt alati õiguse küsimustele ja õiguse subjektile. Siit ka need kolm propositsiooni:

1. Õiguse dekonstrueeritavus (näiteks) teeb dekonstruktsiooni võimalikuks.

2. Õigluse dekonstrueerimatus teeb samuti dekonstruktsiooni võimalikuks, enamgi, on sellest lahutamatu.

3. Tulemus: dekonstruktsioon leiab aset vahemikus, mis lahutab õigluse dekonstrueerimatust õiguse dekonstrueeritavusest. Ta on võimalik kui võimatuse kogemus, seal, kus — isegi kui ta ei eksisteeri, kui ta ei ole *kohal*, veel mitte või mitte iialgi — õiglus on [il y a la justice].* Kõikjal, kus õigluse x-i saab asendada, tõlkida, määratleda, tuleks öelda: dekonstruktsioon on võimalik, kui võimatu, sel määral (seal), kus (dekonstrueerimatu) x on, seega sel määral (seal), kus (dekonstrueerimatus) on.

Teisiti öeldes, hüpotees ja väited, mille poole ma siin kobamisi liigun, nõuavad pigem alapealkirja: õiglus kui dekonstruktsiooni võimalikkus, õiguse või seaduse, õiguse rajamise või enesevolituse struktuur kui dekonstruktsiooni teostamise võimalikkus. Olen kindel, et see pole selge. Loodan, kuigi pole selles kindel, et see saab veidi selgemaks hetke pärast.

Ütlesin niisiis, et ma pole veel alustanud. Võib-olla ei alusta ma kunagi ja võib-olla jääbki see kollokvium *keynote*'ita. Ometigi olen juba alustanud. Ma volitan ennast — mis õigusega küll? — mitmekordistama protokolle ja kõrvalepõikeid. Ma alustasin öeldes, et olen kiindunud vähemalt kahte teie idioomi. Üheks oli *enforceability*, teiseks oli verbi *to address* transitiivne kasutus. Prantsuse keeles adresseeritakse ennast kellelegi, adresseeritakse ka kirja või kõnet, mis on samuti transitiivne kasutus, olemata küll kindel, et need sihtkohta päralt jõuavad, kuid ei adresseerita probleemi. Veelgi vähem adresseeritakse kedagi. Täna õhtul olen ma lepinguga kohustunud "adresseerima" inglise keeles probleemi, see tähendab, minema otse selle suunas ja otse teie suunas, temaatiliselt ja kõrvale põikamata, adresseerides ennast teile teie keeles. Õiguse, aadressi õigsuse [*rectitude de l'adresse*], suuna ja otse-

---

* Selle *il y a* temaatikaga seoses võiks ehk selgituseks vaadata Emmanuel Lévinasi vestlusi "Eetika ja Lõpmatus"; vt eeskätt selle kolmandat dialoogi "Olemas-olemine" (*Akadeemia*, nr 3, 1996; tlk Jana Porila).

kohesuse vahel tuleks leida otsene kommunikatsiooniliin ja tunda ennast õigel teel. Miks on dekonstruktsioonil kuulsus, õigustatud või mitte, käsitleda asju indirektselt, *kaudselt*, kaudses stiilis, nii paljude jutumärkidega ning alati järele pärides, kas asjad jõuavad päralt osutatud aadressil? On see kuulsus teenitud? Ning teenitud või mitte, kuidas seda seletada?

Niisiis on meil juba selles tõsiasjas, et ma räägin teise keelt ja katkestan enda oma — selles tõsiasjas, et ma teisele järele annan — tegemist jõu, õigsuse ja õigluse ainulaadse seguga. Ning ma pean, see on kohustus, “adresseerima” inglise keeles (nagu te seda omakeelselt ütlete) lõpmatuid probleeme, lõpmatuid nii oma arvult, ajaloolt kui struktuurilt, mida katab pealkiri *Deconstruction and the Possibility of Justice*. Kuid me teame juba, et need probleemid pole lõpmatud mitte sellepärast, et nad on lõpmatult arvukad, ega seetõttu, et nad on juurdunud mälestuste ja kultuuride (religioossete, filosoofiliste, juriidiliste jne) lõpmatusse, mida me ei suuda iialgi vallata. Nad on lõpmatud, kui nii võib öelda, *iseeneses*, sest nad nõuavad just seda apooria kogemust, millel ei puudu seos sellega, mida me hetk tagasi nimetasime *müstiliseks*.

Õeldes, et nad nõuavad *apooria kogemust* ennast, pean ma silmas kahte juba niigi küllalt komplitseeritud asja.

1. *Kogemus*, nagu tema nimi osutab, on läbimineku [*une expérience est une traversée*]; ta läheb otse läbi ja rändab sihtpunkti suunas, mille jaoks ta leiab läbikäigu. Kogemus leiab oma läbikäigu, ta on võimalik. Ning selles mõttes ei saa apooriat — see tähendab miskit, mis ei võimalda läbikäiku — täielikult kogeda. *Aporia* on mitte-tee. Sellest vaatepunktist oleks õiglus selle kogemus, mida me pole võimelised kogema. Kohe varsti satume kokku enam kui ühe apooriaga, olemata võimelised neid läbima.

2. Aga ma usun, et pole olemas õiglust ilma selle apooria kogemusega, kui võimatu see ka poleks. Õiglus on võimatuse kogemus. Tahe, iha, vajadus õigluse järele, mille struktuur ei seisneks apooria kogemuses, ei omaks mingit šanssi olla see, mis ta on — nimelt, tõeline õigluse *kutse*. Iga kord, kui asjad juhtuvad või tulevad välja hästi, iga kord, kui vastavalt determineeritud otsustusele rakendatakse head reeglit rahulikult konkreetselt juhtumile, korrektselt allutatud näitele, leiab õigus võib-olla ja vahetevahel seal oma koha, kuid võib olla kindel, et õiglus ei leia seda kunagi.

Õigus ei ole õiglus. Õigus on rehkenduse element ning on õiglane, et õigus on olemas, kuid õiglus ise on rehkendamatu, ta nõuab, et rehkendataks rehkendamatuga; ning aporeetilised kogemused on õigluse ühtaegu ebatõenäolised kui ka paratamatud kogemused — see tähendab, nende hetkede kogemused, kus *otsus* õiglase ja ebaõiglase vahel pole eales reeglina kinnitatud.

Ma pean niisiis *adresseerima ennast* teile ning “*adresseerima*” probleeme, ma pean seda tegema lühidalt ja võõras keeles. Et teha seda lühidalt, peaksin ma seda tegema nii otseselt kui võimalik, minnes otsejoones [*tout droit*], kõrvale põikamata, ajaloolise alibita, kaudse käiguta, ühelt poolt teie, selle kõne eeldatavate esmaadressaatide suunas, samaaegselt ja teiselt poolt aga ka mainitud probleemide olemusliku otsuse asukoha suunas. Aadress — kui suunitlus, kui õigsus — ütleb midagi õiguse kohta, ning see, mis ei tohi puududa, kui tahetakse õiglust, kui tahetakse olla õiglane, on aadressi õigsus. *Il ne faut pas manquer d'adresse*, ütlesin ma prantsuse keeles, aadress ei tohi puududa, kuid ennekõike *il ne faut pas manquer l'adresse*, ei tohi aadressiga mööda panna, ei tohi aadressiga eksida. Ning aadress osutub alati ainukordseks. Aadress on alati ainukordne, idiomaatiline, seevastu õiglus, kui õigus, näib alati eeldavat reegli, normi või universaalse imperatiivi üldisust. Kuidas lepitada õiglusakti, mis peab alati puudutama singulaarsust, indiviide, grupe, asendamatuid olemisi, teist või mind *kui* teist, unikaalses olukorras — lepitada teda reeglina, normiga, väärtusega või õigluse imperatiiviga, millel on paratamatult üldine vorm, isegi kui see üldisus kirjutab iga kord ette ainukordse rakenduse? Kui ma rahulduksin õige reegli rakendamisega, ilma õigluse vaimuta ja teatud mõttes reeglit ja näidet igakordselt leiutamata, oleksin ma võib-olla väljaspool kriitikat, õiguse kaitse all, ma toimiksin vastavalt objektiivsele seadusele, kuid ma ei oleks õiglane. Ma toimiksin, ütles Kant, *vastavalt* kohusele, kuid mitte *kohusest* või *austusest* seaduse vastu. Ons üldse kunagi võimalik öelda: see ja see tegu pole mitte ainult seaduslik, vaid ka õiglane?, too ja too isik pole mitte ainult oma õigustes, vaid ka õigluses? Et keegi on õiglane, et otsus on õiglane? Ons üldse kunagi võimalik öelda: ma tean, et ma olen õiglane? Tahaksin näidata, et selline kindlus on olemuslikult võimatu, ning seda teistmoodi kui puhta

südametunnistuse või müstifikatsiooni kujul. Kuid lubage mulle veel üks kõrvalepõige.

Adresseerida ennast teisele teise keeles on ühtaegu, nagu näib, igasuguse võimaliku õigluse tingimus, kuid ilmselt pole see kogu oma ranguses mitte ainult võimatu (kuna ma olen võimeline rääkima teise keelt üksnes sel määral, mil ma seda omastan ja kohandan vastavalt implitsiitse kolmanda seadusele), vaid koguni õigluse kui õiguse poolt välistatud, sedavõrd kui õigus näib mõista andvat mingit universaalsuse elementi, pöördumist kolmandale osapoolle, kes seiskab [*suspend*] idioomide ühepoolsuse või singulaarsuse.

Kui ma adresseerin end kellelegi inglise keeles, on see minu jaoks alati katsumus. Minu adressaadi jaoks ja ka teie jaoks, kujutan ma ette. Selle asemel et seletada teile põhjust ja kaotada seda tehes aega, alustan ma *in medias res*, mõnede märkustega, mis seovad selle keeleprobleemi ängistava tõsiduse minu jaoks küsimusega õiglusest, õigluse võimalikkusest.

Ühelt poolt näib *meile* fundamentaalsetel põhjustel olevat õiglane “mõista õigust” (*rendre la justice*, nagu prantslased ütlevad) antud idioomis, see on keeles, milles kõik asjaomased “subjektid” on eeldatavalt kompetentsed, see tähendab, võimelised aru saama ja tõlgendama — kõik “subjektid”, see tähendab need, kes seadusi kehtestavad, need, kes kohut mõistavad või kelle üle kohut mõistetakse, tunnistajad nii laias kui kitsas tähenduses, kõik need, kes tagavad õigluse (või pigem õiguse) teostamist. On ebaõiglane mõista kohut kellegi üle, kes ei mõista oma õigusi ega seda keelt, milles seadus on kirja pandud või kohtuotsus välja kuulutatud jne. Võiksime mitmekordistada neid dramaatilisi näiteid vägivaldsetest olukordadest, kus seaduspädevaks arvatud isiku või isikute grupi üle mõistetakse kohut idioomis, mida nad mõnikord mitte eriti, mõnikord aga üldsegi ei mõista. Ning kui tahes tühine või peen see kompetentsierinevus idioomi valdamisel siin ka poleks, on ebaõigluse vägivald alanud niipea, kui kaugeltki mitte kõik kogukonna liikmed ei jaga igas suhtes sama idioomi. Kuna täies ranguses pole selline ideaalolukord iialgi võimalik, võib siit juba teha mõningaid järeldusi selle kohta, mida meie arutelu pealkiri nimetab “õigluse võimalikkuseks”. Selle ebaõigluse vägivald, mis seisneb kohtumõistmises nende üle, kes

ei mõista seda idioomi, milles kinnitatakse, nagu prantsuse keeles öeldakse, et *justice est faite* (*justice is done*, “õiglus võidutses”), pole mitte lihtsalt mingi vägivald, mitte lihtsalt mingi ebaõiglus. See ebaõiglus eeldab, et teine, keele ebaõigluse (mida kõik teised kõneõiglused eeldavad) ohver, kui nii võib öelda, on üldse kõnevõimeline, on inimene kui kõnelev loom — tähenduses, mille meie, inimesed, anname sellele sõnale *keel*. Kunagi oli muide aeg, mitte väga ammu ega mitte veel möödas, kus “meie, inimesed” tähendas “meie, karnivoorsed ja ohvrimeelsed valged meessoost täiskasvanud eurooplased”.

Ruumis, kus ma neid märkusi paigutan või seda diskursust ümber korraldan, ei räägita ebaõiglusest või vägivallast looma suhtes, veelgi vähem taime või kivi suhtes. Looma võib panna kannatama, kuid ialgi ei öelda, tõsiselt võetavas tähenduses, et ta on kahjukandev subjekt [*sujet lésé*], kuritöö, mõrva, vägistamise või varguse, vaelevande ohver — ning arvatakse, et see kehtib *a fortiori* ka nõndanimetatud taime või mineraali või vahepealsete liikide nagu käsn puhul. Inimkonna hulgas on olnud ja on praegugi palju “subjekte”, keda subjektidena ei tunnustata ning kellele saab osaks selline loomalik kohtlemine (kogu see lõpetamata ajalugu, millele ma hetk tagasi lühidalt vihjasin). See, mida segaselt nimetatakse loomaks, niisiis elavaks kui selliseks ja ei midagi enam, ei ole seaduse ega õiguse subjekt. Õiglase ja ebaõiglase vastandusel pole tema puhul mingit tähendust. Mis puudutab kohtuprotsesse loomade üle (selliseid on olnud) või isikute kohtulikku jälitamist, kes loomadele teatavaid kannatusi põhjustavad (mõnede läänemaade seadusandlused näevad seda ette ega räägi mitte ainult inimõigustest, vaid ka loomade õigustest üldiselt), siis on need kas arhaismid või ikka veel marginaalsed ja haruldased, meie kultuurile mitteolemuslikud nähtused. *Meie* kultuuris on karnivoorne ohverdus fundamentaalne, domineeriv, kõrgeimale tööstustehnoloogiale reguleeritud, nagu on seda ka bioloogiline katsetamine loomade peal — nii eluline meie modernsuse jaoks. Nagu olen püüdnud näidata mujal,¹³ on karnivoorne ohverdus olemuslik subjektiivsuse struktuurile, see tähendab ka intentsionaalse subjekti ja vähemalt õiguse (kui mitte seaduse) põhjendusele —

¹³Loomalikkuse kohta vrd *De l'esprit. Heidegger et la question*, Gaillée, 1987. Mis puudutab ohverdust ja karnivoorset kultuuri, vt “Il faut

erinevus seaduse ja õiguse, õigluse ja õiguse, õigluse ja seaduse vahel jääb siin sügaviku kohal avatuks. Ma ei hakka seda praegu põhjalikumalt käsitlema, nagu ka mitte sugulust meie kultuuri ja meie õiguse aluseks oleva karnivoorse ohverduse ning kõikide nende (sümboolsete või mitte) kannibalismide vahel, mis struktureerivad intersubjektiivsust imetamises, armastuses, leinas ja tegelikult kõikides sümboolsetes või keelelistes omastamistes.

Kui tahetakse rääkida ebaõiglusest, vägivallast või lugupidamatusest selle vastu, mida me ikka veel nii segaselt nime-tame loomaks — küsimus on aktuaalsem kui kunagi varem (niisiis lisan sinna, dekonstruktsiooni nimel, hulga küsimusi karno-fallogotsentrismi kohta) —, tuleb üle vaadata kogu see metafüüsilis-antropotsentriline aksiomaatika, mis valitseb lääne-maailmas mõtlemist õiglase ja ebaõiglase üle.

Siit, kõige esimesest sammust, on juba aimatav esimene järeldus: jaotuste dekonstrueerimine, mis kehtestavad inim-subjekti (eelistatavalt ja paradigmaatilisel täiskasvanud mees, mitte aga naine, laps või loom) õiglase ja ebaõiglase mõõduna, ei vii mitte tingimata ebaõigluseni, ega ka vastanduse kaotamiseni õiglase ja ebaõiglase vahel, küll aga võib viia — ühe täitmatuma õiglusnõude nimel — kogu selle piiride aparatuuri ümbertõlgendamiseni, millesse ajalugu ja kultuur on suutnud kammitseada oma kriterioloogia. Selle hüpoteesi korral, mida ma siinkohal puudutan üksnes pinnapealselt, ei vastaks see, mida käibivalt nimetatakse dekonstruktsiooniks, üldsegi mitte (kuigi teatud inimestel on huvi seda segadust levitada) kvaasi-nihilistlikule lahtiütlemisele õigluse eetilisi-poliitilisi-juriidilise küsimuse ning õiglase ja ebaõiglase vastanduse ees, vaid hoopis ühele topeltliikumisele, mida ma skematiseeriksin järgmiselt:

1. Piiritu, ja seega paratamatult liialdane, rehkendamatu vastutustunne mälu ees; siit ka ülesanne tuletada meelde kogu see ajalugu, algupära ja tähendus, niisiis piirid, mis seotud õigluse, seaduse ja õiguse mõistetega ning sinna asetunud ja settinud, sest-saadik rohkem või vähem loetavaks või eeldatuks jäänud väärtuste,

---

bien manger — ou le calcul du sujet”, rmt-s *Points de suspension*, Gallilée, 1992.

normide ja ettekirjutustega. Mis puutub aga sellesse, mis on meile pärandunud õigluse nime all, ja seda enam kui ühes keeles, siis on ajaloolise ja tõlgendava mälu ülesanne siin dekonstruktsiooni südameasjaks. See pole mitte üksnes filoloogilis-ettimoloogiline ülesanne või ajaloolase ülesanne, vaid vastutus pärandi ees, mis on samas ka teatava imperatiivi või käskude kimbude pärand. Dekonstruktsioon on juba *palgatud* [*gagée*], *värvatud* [*engagée*] selle lõpmatu õiglusnõude poolt, mis võib omandada selle "müstilise" varjundi, millest ma enne rääkisin. Õiglusega tuleb olla *juste*, ning kõigepealt tema vastu õiglane olla tähendab teda kuulda võtta, püüda mõista, kust ta tuleb, mida ta meist tahab — teades, et ta teeb seda singulaarsete idioomide kaudu (*Dike*, *Jus*, *justitia*, *justice*, *Gerechtigkeit* — kui piirata ennast Euroopa idioomidega, mida oleks vahest samuti tarvilik piiritleda teiste suhtes või teistest lähtuvalt: me tuleme selle juurde hiljem tagasi). Tuleb ka teada, et see õiglus pöörduv alati singulaarsustele, teise singulaarsusele, ning seda hoolimata oma universaalsustaotlusest või isegi just selle tõttu. Niisiis, mitte kunagi selles punktis järele anda, pidevalt hinges hoida seda meie õiglust ümbritseva mõistelise, teoreetilise või normatiivse aparatuuri algupära, aluste ja piiride küsitlemist — range dekonstruktsiooni vaatepunktist on see kõike muud kui huvi neutraliseerimine õigluse vastu või tundetus ebaõigluse suhtes. Vastupidi, see on õiglusnõude hüperboolne ülepakkumine, tundlikkus teatava olemusliku dispropertsiooni suhtes, mis peab endasse inskribeerima liiasust ja ebaadekvaatsust — üritades üles anda mitte ainult teoreetilisi piire, vaid ka kõige tundlikumate avaldustega konkreetseid ebaõiglusi selles puhtas süümes, mis dogmaatiliselt peatub õigluse ühe või teise päritud määratluse ees.

2. See vastutus mälu ees on vastutus vastutuse mõiste enese ees, mis reguleerib meie käitumisviiside, meie teoreetiliste, praktiliste, eetilise-poliitiliste otsuste õiglust ja õigsust. See vastutuse mõiste on lahutamatu tervest sellega seotud mõistete võrgustikust (omand, intentsionaalsus, tahe, vabadus, teadlikkus, eneseteadvus, subjekt, mina, isik, kogukond, otsus jne). Igasugune sellise mõistevõrgustiku dekonstrueerimine oma etteantud või domineerivas seisundis võib näida vastutustundetu just selsamal hetkel, mil dekonstruktsioon, vastupidi, kutsub hoopis vastutuse juurdekasvule. Kuid hetkel, mil dekonstruktsioon seiskab aksioomi

usaldatavuse, sellele struktuurselt paratamatul hetkel võib alati uskuda, et õigluse jaoks pole enam kohta — ei õigluse enese ega ka õigluse probleemidele suunatud teoreetilise huvi jaoks. See ongi viibimishetk [*moment de suspens*], see *epochē* aeg, milleta pole dekonstruktsioon tegelikult võimalik. See pole lihtsalt mingi hetk: selle võimalikkus peab jääma struktuurselt kohalolevaks igasuguse vastutuse teostamisel, sedavõrd kui viimane ei tohi iial anduda dogmaatilisele unele, seega eneseitusele. Siit alates valgub see hetk üle oma piiride, muutudes seda ängistavamaks. Kuid kes väidaks end olevat õiglane ängi pealt kokku hoides? See ängistav viibimishetk avab ka ruumistamise intervalli, kus leiavad aset teised, isegi juriidilis-poliitilised revolutsioonid. Teda ei saa motiveerida, ta ei leia oma liikumist ja oma hoogu (hoogu, mida ennast ei saa seisata) muidu, kui õigluse juurdekasvu või lisandi nõudmises, seega siis ebaadekvaatsuse või rehkendamatu disproportsiooni kogemuses. Sest lõpuks, kust leiaks dekonstruktsioon oma jõu, oma liikumise või oma motivatsiooni, kui mitte sellest alati rahuldamatust kutsesest — väljaspool antud määratlusi selle kohta, mida määratud kontekstides nimetatakse õigluseks, õigluse võimalikkuseks?

Ent seda disproportsiooni tuleb veel tõlgendada. Kui ütlesin, et ma ei tea midagi õiglasemat kui see, mida ma praegu nimetan dekonstruktsiooniks (ei midagi õiglasemat; ma ei ütle: ei midagi legaalsemat või legitiimsemat), siis tean, et see ei saa jätta üllatamata või šokeerimata — ning mitte ainult ülalmainitud dekonstruktsiooni (või mida selle nime all ka kujutletaks) veendunud vastaseid, vaid isegi neid, keda peetakse või kes peavad ennast selle pooldajateks või praktiseerijateks. Niisiis ma seda ei ütlegi, vähemalt mitte sellisel kujul, mitte otseselt ega mitte ilma mõningaid kõrvalepõikeid abiks võtmata.

Nagu hästi teada, on paljudes maades nii minevikus kui veel tänapäevalgi üheks seaduse või riikliku õiguse [*droit étatique*] kehtestamise rajavaks vägivallaks olnud keele kohustamine riigi poolt ümberrühmitatud rahvuslikele või etnilistele vähemustele. Nii juhtus see Prantsusmaal vähemalt kahel korral. Kõigepealt siis, kui Villers-Cotteret' dekreet konsolideeris monarhistliku riigi ühtsuse, kehtestades prantsuse keele juriidilis-administratiivse keelena ning võttes ladina keelelt, õiguse ja kiriku keelelt, võimaluse

esindada kõiki kuningriigi elanikke ühises keeles, advokaat-tõlgi vahendusel, sundimata peale seda eripärasest keelt, mida prantsuse keel tol ajal endast ikka veel kujutas. On tõsi, et juba ladina keel ise kandis endas vägivalda, nii et sellest vaatepunktist ei märkinud üleminek ladina keelelt prantsuse keelele muud kui siirdumist ühelt vägivaldalt teisele. Teine suur kohustamise hetk oli Prantsuse revolutsioon, kus keeleline ühtlustamine võttis mõnikord kõige repressiivsemaid või igatahes kõige autoritaarsemaid pedagoogilisi käänakuid. Ma ei hakka laskuma nende näidete ajalukku. Võiksime neid leida ka Ameerika Ühendriikidest, siin ja praegu, kus keeleprobleem on jätkuvalt akuutne ja saab seda veel kaua olema, just sel kohal, kus poliitika, hariduse ja õiguse küsimused on üksteisest lahutamatud.*

Asugem nüüd otsejoones, vähimagi kõrvalepõiketa ajaloolisesse mällu, mõningate apooriate formaalsele, abstraktsesse sedastamisele — selliste, kus õiguse ja õigluse vahel leiab dekonstruktsioon oma privilegeeritud asukoha, või pigem, oma privilegeeritud ebastabiilsuse. Üldiselt praktiseeritakse dekonstruktsiooni kahes stiilis, kõige sagedamini neid üksteisele pookides. Üks neist võtab loogilis-formaalsete paradoksides demonstratiivse ja näiliselt mitteajaloolise käigu. Teine, enam ajalooline või anamneesiline, näib liikuvat tekstide lugemise, üksikasjalike tõlgenduste ja genealoogiate kaudu. Lubage mul pühenduda järgemööda neile kahele praktikale.

Kõigepealt nendin ma kuivalt ja otseselt, ma “adresseerin” järgmisi apooriaid. Tegelikult seisneb asi ühesainsas aporeetilises potentsiaalis, mis ennast lõpmatuseni levitab. Ma tootsin üksnes mõned näited, mis eeldavad, eksplitseerivad või produtseerivad õigluse ja õiguse vahelist eristust — keerulist ja ebastabiilset eristust ühelt poolt õigluse (lõpmatu, rehkendamatu, reegli vastu mässava, sümmeetriale võõra, heterogeense ja heterotroopse) ning teiselt poolt õigluse teostamise vahel õigusena, legitiimsusena või legaalsusena, stabiliseeriva, statuudikohase ja rehkendatava määrusena [*dispositif*], reguleeritud ja kodeeritud ettekirjutuste süsteemina. Mul oleks kiusatus, teatud punktini, kõrvutada seda

---

*Ingliskeelses versioonis sulgudes lisatud: “ning kus hiljaaegu on alustatud debatti hariduse ‘rahvuslike standardite’ üle.”

õigluse mõistet — mida püüan siin eristada õigusest — Lévinasi omaga. Teeksin seda just selle lõpmatuse pärast, ja heteronoomse suhte pärast teisesse, teise näosse [*au visage d'autrui*], mis mind käsib, mille lõpmatust ma ei suuda tematiseerida ning mille pantvang ma olen. Raamatus *Totaalsus ja lõpmatust*¹⁴ kirjutab Lévinas: . . . *la relation avec autrui — c'est-à-dire la justice* (. . . suhe teisega — see tähendab, õiglus) — õiglus, mida ta mujal määratleb kui *droiture de l'accueil fait au visage*¹⁵ (näo otsekohene vastuvõtt). Otsekohesus pole muidugi taandatav õigusele, ei “aadressile” ega ka “suunale”, millest me hetk tagasi rääkisime, kuigi need kaks väärtust pole mitte ilma seoseta, ühise seoseta, mida nad jagavad ühe teatava õigsusega [*rectitude*].

Lévinas räägib ühest lõpmatust õigusest: selles, mida ta nimetab “juudi humanismiks”, mille aluseks pole mitte “inimese mõiste”, vaid teine; *l'étendue du droit d'autrui*, “teise õiguse ulatus”, see on *un droit pratiquement infini*, “praktiliselt lõpmatu õigus”.¹⁶ Õigluspärasus [*équité*] ei ole siin võrdsus, rehkendatud proportsionaalsus, õigluspärane jaotus ega distributiivne õiglus, vaid pigem absoluutne ebasümmeetria. Ning levinaslik õiglusemõiste läheneks pigem heebrea vastele sellest, mida meie tõlgiksime võib-olla “pühadusena”. Aga kuna mul oleks selle Lévinasi keerulise diskursuse kohta teisigi küsimusi, ei saa ma siin rahulduda temalt kontseptuaalse eripära laenamisega, riskimata seejuures segaduste või analoogiatega. Niisiis ei lähe ma selles suunas kaugemale.

Kõik oleks ikkagi lihtne, kui see eristus õigluse ja õiguse vahel oleks tõeline eristus, vastandus, mille funktsioneerimine jääks loogiliselt reguleerituks ja valitsetuks. Kuid ilmneb, et õigus väidab end teostuvat õigluse nimel ning et õiglus nõuab enda sisseseadmist õigusesse, mida tuleb teostada (asutada ja rakendada) jõuga, jõustada. Dekonstruksioon aseneb ja teisdub alati nende kahe vahel.

¹⁴Emmanuel Lévinas, “Vérité et justice”, rmt-s *Totalité et Infini*, Nijhoff, 1962, lk 62.

¹⁵*Ibid.*, lk 54.

¹⁶Emmanuel Lévinas, “Un droit infini”, rmt-s *Du Sacré au Saint. Cinq nouvelles lectures talmudiques*, Minuit, 1977, lk 17–18.

Siin on niisiis mõned apooriate näited.

1. *Esimene apooria: reegli epochē*

Meie kõige üldisem aksioom sedastab, et olemaks õiglane või ebaõiglane, et õiglust teostada või seda rikkuda, pean ma oma tegudes, oma käitumises, oma mõtetes ja oma otsustes olema vaba ja vastutav. Olendi kohta, kellel puudub vabadus või kes vähemalt pole vaba ühes või teises teos, ei öelda, et tema otsus on õiglane või ebaõiglane. Kuid olemaks selline, sellisena äratuntud ja selliseks nimetatud, peab see õiglase otsus või vabadus järgima seadust või ettekirjutust, reeglit. Selles mõttes peab ta isegi oma autonoomias, oma vabaduses järgida või anda endale seadusi suutma olla rehken-datavat või programmeeritavat laadi — näiteks kui õigluspärane tegu [*acte d'équité*]. Kuid kui tegu seisneb lihtsalt reegli rakendamises, programmi mahamängimises või rehkenduse teostamises, võiks seda võib-olla nimetada legaalseks, õigusega kooskõlaliseks ja vahest — metafoorselt — ka õiglaseks, kuid oleks ekslik öelda, et *otsus* oli õiglane. Seda lihtsalt seetõttu, et sel juhul polnud siin tegu otsusega.

Olemaks õiglane, ei pea näiteks kohtuniku otsus mitte üksnes järgima õigusreeglit või üldist seadust, vaid ta peab selle ka omastama, selle heaks kiitma, selle väärtust mingi taaskehtestava tõlgendamisaktiga kinnitama, justkui polekski seadust eelnevalt eksisteerinud, justkui kohtunik ise leiutaks selle iga kord uuesti. Ükski õigluse kui õiguse teostamine ei saa olla õiglane muidu kui “vastse otsustusena” [*jugement à nouveaux frais*], kui nii võib öelda, tõlkides sellega vabalt ingliskeelset väljendit *fresh judgment*, mille ma laenan Stanley Fishi artiklist “Jõud” (vt *Doing What Comes Naturally*). Selle inauguraalse otsustuse uudne värskus, algatuslikkus, võib vägagi hästi korrata mingit asja, enamgi, ta peab vägagi hästi vastama juba eksisteerivale seadusele, kuid vastutava kohtuniku taaskehtestav, taasleiutav ja vabalt otsustav tõlgendus nõuab, et tema “õigusemõistmine” [*justice*] ei koosneks ainuüksi vastavusest, kohtuotsuse [*judgement*] alalhoidlikust ja taastootvast tegevusest. Lühidalt, selleks et otsus oleks õiglane ja vastutav, peab ta pärisomasel hetkel, kui selline üldse eksisteerib, olema korraga reguleeritud ja ilma reeglita, seadust alal-

hoidev ja seda piisavalt hävitav või seiskav, et olla sunnitud seda iga kord taasleiutama, taasõigustama, seda taasleiutama vähemalt oma printsiibi taaskinnituses ning selle uues ja vabas jaatuses. Iga juhtum on teine, iga otsus on erinev ja nõuab täiesti unikaalset tõlgendust, mida ükski olemasolev ja kodeeritud reegel ei saa ega tohigi absoluutselt garanteerida. Igatahes kui ta garanteerib selle kaheldamatul moel, siis pole kohtunik muud kui rehken-dav masin — mida aeg-ajalt juhtub, mida juhtub mingil määral alati, ning seda mehaanika või tehnika taandamatu parasiitluse tõttu, mille toob sisse otsustuste paratamatu korduvus; siinkohal ei ütleks me aga kohtuniku kohta, et ta on puhtalt õiglane, vaba ja vastutav. Aga me ei ütleks seda ka siis, kui ta ei viita ühelegi õigusele, ühelegi reeglile, või kui ta — pidamata ühtegi reeglit antuks väljaspool oma tõlgendust — seiskab oma otsuse, peatub otsustamatu ees või siis improviseerib väljaspool kõiki reegleid ja kõiki printsiipe. Sellest paradoksist tuleneb, et mitte ühelgi hetkel pole võimalik *käesolevalt* öelda, et otsus on õiglane, puhtalt õiglane (see tähendab, vaba ja vastutav), ega ka kellegi kohta, et ta *on* õiglane — veelgi vähem, “*mina olen õiglane*”. “Õiglase” asemel võiks öelda legaalne või legitiimne, vastavuses õigusega, s.o reeglite ja konventsioonidega, mis rehkendust volitavad, kuid õigusega, mille rajav algupära lükkab õigluse probleemi üksnes edasi. Sest selle õiguse rajamise või asutamise juures pidi see-sama õigluse probleem olema püstitatud ning vägivaldselt lahendatud, see tähendab, maha maetud, peidetud, alla surutud. Parimaks näidismustriks on siin rahvusriikide rajamine või siis konstitutsiooni asutav akt, mis kehtestab selle, mida prantsuse keeles nimetatakse *état de droit* (õiguslik seisund, õigusriik).

2. Teine apooria: otsustamatuse kummitus

Ükski õiglus ei toimi, ükski õiglus ei teostu, ükski õiglus ei saa tegelikuks ega määratle ennast õiguse kujul ilma raiuva otsuseta*. See õigust mõistev otsus [*décision de justice*] ei seisne üksnes

*Originaalis: *sans une décision qui tranche*. Verb *trancher* (raiuma, lõikama) võib tähendada ka (nt küsimust, probleemi) ‘otsustama, lahendamata’, aga ka ‘jõulis abinõusid tarvitusele võtma’, koguni ‘lõppu peale tegema’.

tema lõplikus kujus, näiteks karistussanktsioonis, õiguspärasest või mitte, proportsionaalse või distributiivse õigluse alusel. Ta algab, ta peaks õiguslikult või põhimõtteliselt algama initsiaatiivist, mis pöörduv tunnetamisele, lugemisele, mõistmisele, reegli tõlgendamisele, isegi rehkendamisele. Sest kui rehkendus ongi rehkendus, siis *otsus rehkendada* ei ole rehkendatavaga sama järku ega tohigi seda olla.

Otsustamatuse teemat seostatakse tihti dekonstruktsiooniga. Kuid otsustamatu [*l'indécidable*] pole mitte üksnes võnkumine kahe tähenduse või kahe vasturääkiva ja väga piiritletud, kuid võrdselt imperatiivse reegli vahel (näiteks respekt nii universaalse õiguse ja õiguspärasuse vastu kui ka alati heterogeense ja unikaalse singulaarsuse allutamatu juhtumi vastu). Otsustamatu pole mitte üksnes võnkumine või pinge kahe otsuse vahel. Otsustamatu on selle kogemus, mis jäädes küll rehkendatava ja reguleeritava korra suhtes võõraks ja heterogeenseks, *peab* sellegipoolest — see on *kohustus*, millest tuleb rääkida — anduma võimatule otsusele, pidades silmas õigust ja reeglit. Otsus, mis ei läbiks otsustamatuse katsumust, ei oleks vaba otsus, ta poleks muud kui programmeeritav rakendus või rehkendatava protsessi pidev lahtirullumine. Ta oleks võib-olla legaalne, ent ta ei oleks õiglane. Kuid ta pole õiglane ka tolle otsustamatuse viibimishetkel, sest üksnes otsus on õiglane. Kinnitamaks seda väidet, et “üksnes otsus on õiglane”, ei tarvitse otsust omistada subjekti struktuurile või otsustuse propositsioonilisele vormile. Šokeerimisega riskides võiks isegi öelda, et subjekt ei saa iial midagi otsustada: ta on ise see, *millele* otsus jõuab üksnes perifeerse juhusena, mõjutamata seda olemuslikku identsust ega substantsiaalset enesekohalolu, mis teeb subjektist subjekti — vähemalt juhul, kui selle sõna valik pole just meelevaldne ning kui usaldatakse seda, mida tegelikult meie kultuuris “subjektilt” alati nõutakse.

Kui otsustamatuse katsumus on kord läbi (kui see on üldse võimalik, aga see võimalikkus pole puhas, ta pole kunagi võimalikkus nagu iga teine: otsustamatuse mälestus peab säilitama elava jälje, mis jääb otsust kui sellist igaveseks markeerima), on otsus uuesti järginud reeglit — antud, leiutatud või taasleiutatud, kinnitatud reeglit: ta pole enam *käesolevalt* õiglane, *täielikult* õiglane. Ilmselt ei saa ühelgi hetkel nimetada otsust käesolevalt ja täielikult

õiglaseks: teda kas pole veel reeglile vastavalt langetatud, ning miski ei luba teda nimetada õiglaseks, või siis on ta juba reeglit järginud — antud, vastuvõetud, kinnitatud, säilitatud või taasleitud reeglit —, mida omakorda ei saa miski absoluutselt garanteerida; ning pealegi, kui ta oleks garanteeritud, muutuks otsus taas rehkenduseks ja teda ei saaks nimetada õiglaseks. Otsustamatuse katsumus, mille kohta ma just ütlesin, et selle peab läbima iga oma nime vääriv otsus, pole seetõttu mitte kunagi läbi ega läbitud, ta pole mitte kunagi ületatud ega ülendatud (*aufgehoben*) hetk otsuses. Otsustamatus jääb haaratuks, talletatuks — vähemalt viirastusena, kuid olemusliku viirastusena — igasse otsusesse, igasse otsuse sündmusesse. Tema tontlikkus dekonstrueerib seestpoolt igasugust kohalolu kinnitust, igasugust tõsikindlust või oletatavat kriterioloogiat, mis kinnitaks meile otsuse õiglust, enamgi, otsuse sündmust ennast. Kes võiks iial üldse kinnitada, et otsus kui selline aset leidis? Et ta ei ole, ühe või teise kõrvalepõike kaudu, järginud mingit põhjust, mingit rehkendust, reeglit — ilma selle tajumatu seiskumiseta, mis vabalt otsustab reegli rakendamise või mitterakendamise üle?

Vastutuse, süüme, intentsionaalsuse, omandi subjektiline aksiomaatika valitseb tervet seda aktuaalset ja domineerivat juriidilist diskursust, nagu ta valitseb ka otsuse kategooriat lausa tolle pöördumiseni meditsiinilisele ekspertiisile. Kuid see aksiomaatika on niivõrd habras ja teoreetiliselt tahumatu, et mul ei tarvitse seda rõhutada. Selle piiratuse avaldused ei mõjuta mitte üksnes igasugust (naivset või keerukat) detsisionismi, vaid on piisavalt konkreetseid ja kaalukad, et võiksime siin läbi ajada ilma näidateta. Ebamäärane dogmatism, mis märgib diskursust kohtualuse vastutuse, tema vaimse seisundi, kuriteo afektiivse (ettekavatsetud või mitte) iseloomu kohta, selle valdkonna “ekspertide” või tunnistajate uskumatud tunnistused — neist piisaks, et tõendada ja tegelikult tõestada, et ükski kriitiline rangus ega kriterioloogia, ükski teadmine pole selle teemaga seoses kättesaadav.

See teine apooria, või pigem, sellesama apooria teine vorm juba kinnitab seda: kui on võimalik dekonstrueerida iga eeldus õigluse kohalolu määrava tõsikindluse osas, siis saab see ise toimuda lõpmatu “õigluse idee” alusel, lõpmatu oma taandamatuses, taandamatu oma võlgnevuses teisele — võlgnevus teisele (enne

igasugust lepingut), kuna too on *tulnud*, teise tulek kui singulaarsus, mis on alati teine. Võitmatu igasugusele skeptitsismile, nagu võiks öelda Pascali moel kõneldes, näib see "õigluse idee" hävimatu oma jaatavas iseloomus, oma nõudmises anni järele ilma vahetuseta, ilma ringluseta, ilma tunnustuse või tänulikkuseta, majandusliku ringkäiguta, rehkenduse ja reeglita, kaalutlemise või teoreetilise ratsionaalsuseta (reguleeriva valitsemise tähenduses). Selles võib niisiis ära tunda, isegi süüks panna teatavat hullumeelsust; ja võib-olla ka mingit teist laadi müstilisust. Ning dekonstruktsioon on meeletu selle õigluse järele. Meeletu selle õigluseiha järele. See õiglus (mis ei ole õigus) on dekonstruktsiooni liikumine ise, tegutsemas õiguses ja õiguse ajaloos, poliitilises ajaloos ja ajaloos kui sellises, isegi veel enne oma avaldumist diskursusena, mida meie aja kultuuris või akadeemias tituleeritakse sõnaga "dekonstruktsionism".

Ma kõhkleksin liiga tõtlikult samastamast seda "õigluse ideed" regulatiivse ideega kantilikus tähenduses, messianistliku lubaduse mis tahes sisuga (ma ütlen *sisu* ja mitte vorm, sest mitte üheski messianismi vormis, mitte üheski messiaanluses ei puudu lubadus, milline iganes see ka poleks) või teiste sama *tüüpi* horisontidega. Ning ma räägin üksnes *tüübist*, sellest horisonditüübist, millel oleks arvukaid ja võistlevaid liike. Võistlevaid, see tähendab piisavalt sarnaseid ning alati absoluutsele eesõigusele ja taandamatule singulaarsusele pretendeerivaid. Ajaloolise koha singulaarsus — mis on vahest meie endi oma, kuid igal juhul see, millele ma siin ebamääraselt viitan — võimaldab meil aimata seda tüüpi ennast kui kõigi oma näitlikustumiste (juudi, kristlik või islami messianism või nende tüüpilised messianistlikud kujud, idee kantilikus tähenduses, uus-hegellik, marxistlik või postmarxistlik eshato-teleoloogia jne) algupära, tingimust, võimalikkust või lubadust. Ta võimaldab meil ka tajuda ja kujutleda üht taandamatut võistlemist [*concurrency*] seadust, kuid üksnes ääre pealt, kus peapööritus varitseb meid hetkel, mil me ei näe muud kui näiteid, ning kus mõned meist ei tunne end enam võistlemisest haaratuna: teisiti võiks öelda, et siitpeale varitseb meid alati oht (räägin siin vähemalt enda eest) mitte enam olla, nagu prantsuse keeles öeldakse, *dans la course*. Kuid mitte olla "konkurents" seesmisel rajal ei tähenda, et võiks jääda algusesse pidama või olla lihtsalt

pealtvaataja — vastupidi, kaugel sellest. See võib olla just see, mis (nagu jällegi prantsuse keeles öeldakse) *fait courir*, paneb liikuma, veelgi jõulisemalt ja kiiremas tempos, näiteks dekonstruktsiooni.

3. Kolmas apooria: tungivus, mis tõkestab teadmise horisonti

Üks põhjustest, miks ma hoian siin distantsi kõikide nende horisontide suhtes, näiteks kantiliku regulatiivse idee või messianistliku advendi suhtes, vähemalt nende konventsionaalses tõlgenduses, on just nimelt see, et nad on *horisondid*. Nagu selle kreekakeelne nimi osutab, on horisont korraga nii avanemine kui ka avanemise piir, mis määratleb olgu siis lõpmatu progressi või ootuse.

Aga õiglus, kui esitamatuna ta ka ei püsi, ei oota. Ta on see, mis ei tohi oodata. Et olla otsene, lihtne ja kokkuvõtlik, öelgem: õiglast otsust nõutakse alati *otsekohe*, *sur-le-champ* (*right away*, jalamaid), nii kiiresti kui võimalik. Ta ei saa ennast varustada lõpmatu informatsiooniga ning tingimuste, reeglite või hüpoteetiliste imperatiivide piiramatute teadmise, mis võiksid teda õigustada. Ning isegi kui tal oleks see käepärast, isegi kui ta annaks endale aega, kogu aja ja kõik vajalikud teadmised selles vallas, ikkagi, *otsuse* hetk *kui selline* (see, mis peab olema õiglane) *peab* alati jääma tungivuse ja tormakuse lõplikuks hetkeks; ta ei tohi olla teoreetilise või ajaloolise teadmise, refleksiooni või kaalutlemise tagajärg või avaldus, kuna otsus märgib alati selle juriidilis-, eetilise- või poliitilis-kognitiivse kaalutlemise katkestust, mis talle eelneb, mis *peab* talle eelnema. Otsuse hetk on hullumeelsus, ütleb Kierkegaard. Iseäranis peab see paika *õiglase* otsuse hetke puhul, mis peab rebestama aega ja trotsima dialektikaid. See on hullumeelsus. Hullumeelsus, sest selline otsus on korraga üliaktiivne ja allaheitlik, ta hoiab end mõnevõrra passiivselt, isegi ebateadlikult, just nagu puuduks otsustajal vabadus lasta ennast mõjutada omaenda otsusest, just nagu tuleks see talle teiselt. Sellise heteronoomia tagajärjed tunduvad hirmuäratavad, kuid oleks ebaõiglane selle tarvidust vältida. Isegi kui aeg ja mõistlikkus, teadmise kannatlikkus ja tingimuste meisterlik valitsemine oleksid hüpoteetiliselt piiramatud, oleks otsus struktuuriliselt lõplik, kui hilja ta ka ei saabuks — tungivuse ja tormakuse otsus, mis tegutseb mitte-teadmise

ja mitte-reegli ööpimeduses. Mitte reegli ja teadmise puudusel, vaid reegli taaskehtestuse puudusel, millele definitsiooni põhjal ei eelne ükski teadmine ega ükski tagatis kui selline. Kui usaldatakse seda kaalukat ja teravat eristust performatiivi ja konstatiivi vahel — probleem, millesse ma ei saa siin laskuda —, siis peaks selle tormaka tungivuse taandamatuse, selle kui tahes intelligentse ebateadlikkuse ja mõtlematuse põhilise taandamatuse omistama “kõneaktide” ning üldse aktide kui õiglus- või õigusaktide performatiivsele struktuurile, olgu need siis kehtestava väärtusega performatiivid või tuletatud performatiivid, mis eeldavad varasemaid konventsioone. Ning on tõsi, et kõik käibivad performatiivid, olemaks tõhusad, eeldavad varasemat konventsiooni. Konstatiiv võib olla *juste*, seda *justesse*’i (õigsuse) tähenduses, mitte iialgi aga õigluse (*justice*) tähenduses. Ent kuna performatiiv ei saa olla *juste* õigluse tähenduses muidu, kui rajanedes konventsioonidel ja seega teistel performatiividel, olgu need siis maetud või mitte, säilitab ta endas alati mõningat purskuvat vägivalda. Ta ei vasta enam teoreetilise ratsionaalsuse nõuetele. Ta pole seda iial teinudki, ta pole seda iial suutnudki teha, selles võib olla *a priori* ja struktuuriliselt kindel. Kuna iga konstatiivne väljend ise tugineb, vähemalt varjatult, performatiivsele struktuurile (“ma ütlen sulle, et ma räägin sinuga, ma pöördun sinu poole, et öelda sulle, et see on tõsi, et sellega on nii, ma luban sulle või uuendan sulle oma lubadust moodustada fraas ja signeerida see, mida ma ütlen, kui ma ütlen, et ma räägin sulle või üritan sulle rääkida tõtt” jne), siis eeldab teoreetilise-konstatiivsete väljendite õigsus- või tõemõõde (kõikides valdkondades, iseäranis õigusteooria valdas) niisiis alati performatiivsete väljendite õiglusmõõdet, see tähendab, nende olemuslikku tormakust, millega alati kaasneb teatav ebasümmeetria ja mõningane vägivaldsuse kvaliteet. Just nii kalduksin ma mõistma Lévinasi väidet, kes täiesti teises keeles ja täiesti erinevat diskursiivset protseduuri järgides kuulutab: *la vérité suppose la justice* (tõde eeldab õiglust).¹⁷ Prantsuse idioomi ohtlikult parodeerides võiks lõpetada öeldes: *La justice, il n’y a que ça de vrai* (tõene pole muu kui õiglus). Tarbetu oleks rõhutada, et sel ei puudu tagajärjed tõe, kui nii võib veel öelda, staatuse suh-

¹⁷Emmanuel Lévinas, “Vérité et justice”, rmt-s *Totalité et Infini*, *op. cit.*, lk 62.

tes; selle tõe suhtes, mille kohta Püha Augustinus meenutas, et teda tuleb "teha".¹⁸

Paradoksaalselt just selle performatiivi ülevalgumise tõttu, selle tõlgenduse alati liigse kiirustamise tõttu, selle õigluse struktuurilise tormakuse ja tungivuse tõttu puudub viimasel (regulaatiivne või messianistlik) ootushorizont. Kuid just seetõttu võib tal olla *avenir* (tulev), tõepoolest, *à-venir* (tulemine), mida tuleb rangelt eristada tulevikust [*futur*]. Too siin kaotab avatuse, teise tuleku (mis tuleb), ilma milleta pole õiglust; ning too tulevik võib alati olevikku reprodutseerida, teadustada või esitada ennast oleviku teisendatud kujul, tuleviku olevikuna [*présent futur*]. Õiglus jääb tulema (*à venir*), tal *on* tulla, ta *on* tulemine, ta toob esile taandamatult tulevate sündmuste mõõtme enese. Tal saab see alati olema, see *à-venir*, ja tal on see alati olnud. *Võib-olla* just sellepärast õiglus, sedavõrd kui ta pole üksnes juriidiline või poliitiline mõiste, avab tulevale [*à l'avenir*] õiguse ja poliitika ümberkujundamise, uuendamise või taasrajamise võimaluse.

"Võib-olla", õigluse puhul tuleb alati öelda *võib-olla*. Õigluse päralt on tulev, ning õiglus on olemas üksnes sedavõrd, kui on võimalik sündmus, mis sündmusena ületab rehkendust, reegleid, programme, ennetusi jne. Õiglus kui absoluutse teisesuse [*altérité*] kogemus on esitamatu, kuid see on sündmuse võimalus ja ajaloo tingimus. Kahtlemata äratundmatu ajaloo tingimus, muidugi nende jaoks, kes usuvad teadvat, millest nad selle sõna all räägivad, olgu siis tegu ühiskondliku, ideoloogilise, poliitilise, juriidilise jne ajalooga.

See õigluse liiasus võrreldes õiguse ja rehkendusega, see esitamatus ülevalgumus määratletava suhtes ei saa ega tohi teenida alibina, hoidumaks eemale juriidilis-poliitilistest võitlustest institutsiooni või riigi sees, institutsioonide või riikide vahel. Omapäi jäetuna on õigluse rehkendamatu ja annetav idee alati väga lähedal halvale, isegi halvimalle, sest teda võib alati omastada ka kõige väärastunud kalkulatsioon. See on alati võimalik ning on osa sellest hullumeelsusest, millest rääkisime. Täielik kindelolek selle riskiohu vastu võib seda avatust õigluse kutsele, sellele alati haa-

¹⁸ Augustinuse *veritatem facere* kohta vrd *Circonfession* (Pariis: Le Seuil, 1991; eelkõige lk 48jj).

vatud kutsele, üksnes küllastada [*saturer*] või kokku õmmelda [*suturer*]. Kuid rehkendamatu õiglus *käsib* rehkendada. Ning alustuseks kõige selle lähimast ümbrusest, millega õiglust seostatakse, nimelt õigus, juriidiline väli, mida pole võimalik kindlatesse piiridesse eraldada, aga ka kõigil neil väljadel, millest teda pole võimalik lahutada, mis temasse sekkuvad ega ole enam lihtsalt väljad: eetika, poliitika, tehnika, majandus, psühho-sotsioloogia, filosoofia, kirjandus jne. Mitte ainult, et *tuleb* rehkendada, läbi rääkida rehkendatava ja rehkendamatu vahekorda ning teha seda sellise reegli puududes, mida poleks vaja taasleitud seal, kuhu oleme "heidetud", seal, kust me end leiame; vaid seda *tuleb* teha nii kaugel kui võimalik, väljaspool seda kohta, kust me end leiame, ja väljaspool juba äratuntavaid moraali, poliitika või õiguse tsoone, väljaspool ka rahvusliku ja rahvusvahelise, avaliku ja privaatse jne eristust. See *tuleb* ei kuulu *õigupoolest* ei õiglusele ega õigusele. Ta kuulub emmale-kummale neist kahest vallast üksnes oma ülevalgumisega teise suunas. See tähendab, et omaenese heterogeensuses on need kaks lahutamatud: faktiliselt ja juriidiliselt [*en fait et en droit*]. Politiseerumine on näiteks lõpmatu isegi siis, kui ta ei saa ega tohi iial olla totaalne. Et see ei jääks truismikks või triviaalsuseks, tuleb selles tähele panna järgmist tagajärge: iga politiseerumise edukäik kohustab üle vaatama ja seega ümber tõlgendama õiguse aluseid endid, sellistena nagu neid eelnevalt rehkendati või piiritleti. Nii oli näiteks Inimõiguste Deklaratsiooni, orjuse tühistamise, kõigi nende emantsipatoorsete võitluste puhul, mis jäävad ning peavad jääma käiku [*en cours*], kõikjal maailmas, nii meeste kui naiste nimel. Mitte miski ei näi mulle vähem iganenud kui klassikaline emantsipatsiooni-ideaal. Seda ei saa üritada tänapäeval diskvalifitseerida (olgu siis rohmakal või peenel moel), vähemalt mitte ilma teatava kergemeelsuseta ja halvimaid süükaaslusi sõlmimata. On tõsi, et hädavajalikuks osutub ka selle emantsipatsiooni, valimisõiguse või vabastuse mõiste ümbertöötlus — mis ei tähenda sellest lahtiütlemist —, pidades silmas neid võõrapäraseid struktuure, mida me hetkel kirjeldame. Kuid väljaspool juriidilis-politiseerumise praegusi äratuntavaid territooriume laial geopoliitilisel skaalal, väljaspool kõiki neid huvist tingitud kõrvalepöördeid ja ülevaatusi, väljaspool kõiki neid rahvusvahelise õiguse määravaid ja konkreetseid omas-

tamispüüdeid peavad pidevalt avanema teisedki piirkonnad, mis võivad esmapilgul näida teisejärguliste või marginaalsete tsoonidena. See marginaalsus tähendab ka seda, et vägivald, isegi terrorism ja teised pantvangistamise vormid on tegutsemas. Meile lähemaid näiteid võiks otsida keeleõpet ja -praktikat reguleerivate seaduste, kaanonite legitimeerimise, teadusuuringute sõjalise rakendamise, abordi, eutanaasia, organite siirdamise probleemide, emakavälise viljastamise, biotehnoloogia, meditsiinilise katsetamise, aidsi "ühiskondliku käsitlemise", uimastite ja "kodutute" makro- või mikropoliitika jne valdkonnast, unustamata muidugi selle tohutu küsimuse käsitlemist, mida nimetatakse loomseks eluks, teisisõnu animaalsuseks. Selle viimase probleemi kohalt näitab Benjamini tekst, mille juurde ma nüüd asun, et tema autor ei olnud selle suhtes sugugi kurt ega tundetu, isegi kui tema väited sellel teemal jäävad mõnikord ähmaseks või traditsiooniliseks.

Alžeeria päritolu prantsuse filosoofi JACQUES DERRIDA (sünd. 1930) tekst "Du droit à la justice" moodustab tegelikult esimese osa kaheosalisest tsüklist üldpealkirjaga *Force de loi*, mis ilmus prantsuskeelse raamatuna 1994. aastal (Éditions Galilée). *Seadusjõu* eellugu markeerib aga hästi seda keelelist kahetisust, mille problemaatikale tekst ise oma eri tasanditel erimoeliselt pühendub. "Õigusest õiglusele" loeti algselt ette inglise keeles Drucilla Cornelli organiseeritud konverentsil "Deconstruction and the Possibility of Justice" (1.–2. oktoober 1989, Cardozo Law School, New York). Tsükli teine osa, "Prénom de Benjamin", ettekandmisele ei kuulunud, küll aga jagati see osavõtjate vahel järgnevas aruteluks. Ametlikult loeti viimast alles järgmise aasta kevadel (26. aprill, 1990) Saul Friedlanderi ettevõtmisel Kalifornia ülikoolis (Los Angeles) peetud konverentsil "Nazism and the 'Final Solution': Probing the Limits of Representation", kus sellele lisandusid veel eessõna ja postskriptum.¹ Pealkirja all *Force of Law: The 'Mystical Foundation of*

¹"Prénom de Benjamin" (millel siin pikemalt ei peatuks) kujutab endast Walter Benjamini hämaravõitu teksti *Zur Kritik der Gewalt* (1921) dekonstruktiivse lugemise katsetust — veidi riskantset lugemist, vahest koguni sunnitud tõlgendust tekstile, mis pealegi on Derrida jaoks, nagu ta lõpus tunnistab, "liiga heideggerlik, liiga messiano-marxistlik või arheo-eshatoloogiline". See "Benjamini eesnimi" püsib ühe teise

Authority' ilmuski terviktekst algselt (kahekeelsena) ajakirjas *Cardozo Law Review* (nr 5–6, 1990) ning seejärel New Yorgi konverentsi pealkirja kandvas kogumikus (toim. Drucilla Cornell, Michel Rosenfeld, David Carlson; New York: Routledge, 1992). Saksakeelsena ilmus kõnealune tekst raamatuna pealkirjaga *Gesetzeskraft: Der "mystische Grund der Autorität"* aastal 1991 (Suhrkamp Verlag).

Derrida tekst räägib muidugi ise enda eest ega vaja mingit kaitsekõnet ega õigustust; selle võimalik aktuaalsus ka tänase Eesti Vabariigi mõningate valupunktide diagnoosijana jäägu aga õiglase lugeja enese otsustada. Siinkohal on võimalik pakkuda üksnes mõnesugust marginaaliat, mida iga kaalukas tekstiline sündmus paratamatult ja tihtipeale ka paraku genereerib. Näiteks spekulatsioone ühe iseloomuliku de-poliitilise (nimetagem seda nii) sekkumise võimalike lätete ja lähtumiste teemal. Tõepoolest, pole suur kunst panna tähele Derrida kirjutiste teatavat "politiseerumist" viimase (kahe)kümnendi jooksul; nimetan siin vaid mõningaid iseloomulikke pealkirju: *Déclarations d'indépendance* (1984), *Préjugés: Devant la loi* (1985), *Admiration de Nelson Mandela ou Les lois de réflexion* (1986), *Du droit à la philosophie* (1990), *L'Autre cap; suivi de 'La démocratie ajournée'* (1991), *Spectres de Marx* (1993), *Politiques de l'amitié* (1994), *Le monolinguisme de l'autre* (1996), *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!* (1997), *De l'hospitalité* (1997), *Comment vivre ensemble?* (2001). Lisaks võib mainida ka mitmeid viimastel aastatel ja mõlemal pool Atlandit peetud seminare nt õigluse, vaelevande ja andestamise, või siis surmanuhtluse ja suveräänsuse, s.o poliitilis-teoloogilise võimu teemadel jne. Mida siis sellest kõigest ja eeskätt *Seadusjõust* arvata?

---

vägivalla võimalikkusel, mis ühtaegu kuulub Lääne traditsiooni ja on sellest erinev — mis on teine, võib-olla koguni see teine "Lääne" poliitilise mõtlemise traditsioon. Erinevalt *miitilisest* vägivallast (kreekalik, kristlik, valgustuslik, eesmärgipärane, strateegiline, manipuleeriv, rekendav jne), mis verevalamise läbi rajab riigi ja positiivse õiguse, võiks seda teist vägivaldat nimetada *miitiliseks* — tuletades meelde jumala kui radikaalse teisesuse viha-avaldust: küll hävitavat ja isegi tühistavat, kuid siiski eluhoidvat ja veretut vägivaldat (põletusohvri küsimus jääb siin Benjaminil väga ohtlikult valla, pidades silmas üht teatavat tulevast holo-kausti). Sellega seoses võiks viidata (nagu Benjamin teebki) Georges Soreli *Mõtisklustele vägivallast* (1908) ja eeskätt *streigi* fenomenile. Üldstreigi vägivald on siin kvalitatiivselt midagi hoopis erinevat riiklikust vägivallast — ta on aktsioon või tegutsemine, mis olemuslikult seisneb tegutsemise lakkamises; esitades hoiatuse ilma verehvarduseta, jääb ta passiivseks, mittefüüsiliseks ja seega sugulaslikuks messiaanlikuga.

Arvamusi on, nagu ikka, seinast sein (võtan järgnevas resümees muu hulgas abiks John P. McCormicku artikli “Derrida On Law”, vt *Political Theory*, nr 3, 2001).² Jättes kõrvale juba tavapärased, esteetiliselt lähenemist ette heitvad vastuväited, on selles tekstis näiteks märgatud hetke, mil Derrida lõpuks, tahes või tahtmata, paljastab oma töödes peituvat ja nende aluseks oleva radikaalse otsustamatuse — arusaama inimliku valiku lõplikult põhjendamatu loomusest, kus iga otsus, tegu või toimimine jääb oma olemuselt lõppkokkuvõttes mõistuspärasele selektusele kättesaamatuks (tegutsemisotsuse hetk või fakt võtab võimust tema õigustamise või kvaliteedi üle). Siit jääb vaid üks samm tunnistada Derrida allavandumist ohtlikult ekstaatilistele või vitalistlikele proto-totalitaarsetele kategooriatele, mis avaks tee puhtalt meelevaldsele jõule — sarnaselt filosoofilise või poliitilise detsisionismiga, mida võiksid esindada vastavalt Martin Heidegger ja Carl Schmitt. Teisalt jällegi on *Seadusjõud* andnud mõnelede põhjust lugeda seda teksti dekonstruktsiooni apoloogia ehk siis vastusena kahtlustele ja süüdistustele nihilismis, konservatismis, autoritaarsuses jne. Sellise tõlgenduse kohaselt oleks siin tegemist Derrida pöördumisega n-ö radikaalse ideoloogiakriitika poole (*à la Michel Foucault*’ hiilne ja kahjuks hiljaksjäänud pöördepunkti-kuulutus “Mis on Valgustus?” aastast 1984). Derrida ise sääras “poliitilist pööret” kindlasti eitaks, öeldes, et juba algusest peale on tema teoreetiline töö arenenud eetilise-poliitilise jaatuse märgi all. Tõsi, see suhe poliitikasse on olnud väga kaudne ja väga elliptiline: väljajääteline, ebasilukku ja implitsiitne. Eeskätt on see siiski olnud, nagu mulle tundub, viivitav: justkui oodates hetke, mil vastav tase poliitilise küsimuse ülevaatamiseks — poliitilise välja *efektiivseks* ümberkuundamiseks — on saanud võimalikuks. Mõõngem siis, et arvestades Derrida poolt (pika aja vältel ja vägagi komplitseeritud viisil) tehtu eeldusi — tõesti, eellauseid — oli lõpuks saabunud aeg öelda poliitika kohta midagi enamat.³

²Ka eesti kultuuriruumis on *Seadusjõu* tekst oma jälgi juba ajanud, seda eeskätt Jaan Unduski kirjutise kaudu “Mälestus Jacques Derridast (ei kustu)” (*Vikerkaar*, nr 5–6, 2000).

³Jätan siinkohal spekulatsioonide rolli üle, mida mängis kõiges edaspidises 1987. aastal avalikkust raputanud skandaal Derrida lähedase sõbra ja dekonstruktsiooni suurkuju Paul de Mani noorpõlve antisemiitlike kirjutiste ümber ühes Belgia pro-natsistlikus ajalehes (nn *l'affaire de Man*; Derrida vastavaid kirjatöid vt *Mémoires — pour Paul de Man*, 1988). Kindlasti ajendas see sündmus, otseselt või kaude, vaagima dekonstruktsiooni suhet õiglusega palju hoolikamal ja kriitilisemal moel — aga kes võtaks selles asjas õigust mõista?

Ometigi see, mida Derrida kostab vastuseks nõudmisele poliitika järele, ei sobitu meie konventsiooni, n-õ meie poliitilisse minapilti. Enamgi, omal moel kujutab *Seadusjõud* endast kogu Lääne poliitilise traditsiooni (alustades Kreeka demokraatiast kuni holokaustini, mingit võrdust või loogilist arengulugu siinkohal muidugi sisendamata) ambitsioonikat dekonstruktsiooni. Kohe alguses näib Derrida kõneteksti allegoorilis-performatiivne stiil põimuvat Lääne poliitilise mõtte ajaloo kaheldamatult kõige väljapaistvama teosega õigluse teemal, milleks on muidugi Platoni *Politeia*. Kas mitte selle esimeses raamatus, kohe alguses niisiis, ei sunnita Sokratest jõuga (kuigi sõbraliku jõuga) arutlema õigluse üle, selle asemel et lasta tal osa võtta samaaegselt toimuvatest pidustustest? Derrida kaebab kohustuse, isegi sunduse üle: ta on sunnitud rääkima (inglise) keeles, mis on talle võõras ning (õigluse) teemal, mida ta vabatahtlikult ei valinud — mida talle “heauskself” surusid peale tema demokraatidest sõbrad ja edumeelsed õigusteadlased nn *kriitiliste õigusuringute* koolkonnast.⁴ Seades kahtluse alla konverentsi pealkirja sunnitud ühendust, selle “vägivaldset”, “poleemilist”, “inkviisiitorlikku” iseloomu (kas dekonstruktsioon lubab või keelab õiglast tegu, kas ta võimaldab diskursust õigluse kohta jms), tõstatab Derrida küsimuse teatavast jõust, mis eksisteerib *veel enne*, kui seaduse ja õigluse teemat üldse puudutada jõutakse (ning mida ta kriitikut näivad sallivat, seda tegelikult isegi põlistades: legaalselt, filosoofiliselt jne). Enamgi, sellistes olukordades — nagu too mõneti vägivaldne konjunktsioon ja küsimine: dekonstruktsioon & õigluse võimalikkus, jah või ei? —, kus teatavat tüüpi mikroloogia on vältimatult minema pühitud ja tähelepanu keele suhtes paratamatult taandunud⁵ ning kus seetõttu ka kõige rahu-meelsemail diskussioonihetkil säilib teatav taandamatu jõud ja vägivald,

⁴See koolkond on teatavasti poststrukturealistliku mõtte üheks esmaseks kandjaks õigusteoorias: rõhutab eeskätt tähenduse ebakindlust õiguskeeles, mis otsustavatel juhtudel päädib õiguslikus määramatuses; garantiide puudumist õigusreeglite järjekindlaks või objektiivseks kohaldamiseks; õigusemõistmise poliitilist iseloomu, s.o kohtunike “ideoloogilisi projekte” ja poliitilisi väärtusotsustusi, mis omakorda materialiseeruvad seadustes ja pretsedentides ning ilmestavad kogu liberaaldemokraatliku õigussüsteemi ja -diskursuse sidestumatust ja vasturääkivust, radikaalsetel juhtudel koguni illegitiimsust jne (selle liikumise kohta vt lähemalt nt Roberto M. Unger, *The Critical Legal Studies Movement*, 1986).

⁵Keele ja tõlkimise (mida nähakse aktiivse ja üldsegi mitte vägivallatu või õiglase tõlgendusena) küsimused on siin tekstis kahtlemata kesksed, nagu ka õigluse määratlemise motiivid Euroopa poliitilises teoorias: enamuse valitsemine, tugevama tahe, avatus või suletus võõramaalaste

näib Derrida resoluutselt keelduvat igasugusest diskursusest, mis asetab kõneleja ette üheainsa koodi, keelemängu, konteksti või situatsiooni.

Kollokviumi sündmus moodustab siin kahtlemata ühe kontekstuaalse raamistiku *Seadusjõu* tekstile. Kui võtta viimast omamoodi kaitsekõnena, siis osutub kollokvium ise sellisena dekonstruktsiooni protsessiks, Sokratese apoloogia ümbermängimiseks, kus Derrida astub “seaduse ette”, koos kõigi sellest performatiivist tulenevate tagajärgedega (vrd tema tõlgendust Kafka paraboolile *Vor dem Gesetz*). Eesmärgiks on kaitsta dekonstruktsiooni poliitilise mõtte konventsionaalse traditsiooni eest, eelkõige süüdistuse eest, mis nõuab eetiliste või poliitiliste küsimuste esiplaanile asetamist või nende otsust, otsekohest ja otsustavat käsitlemist — ühesõnaga, nõuab otsustamist, seisukohavõttu, enese sidumist või kohustumist jne. Omapoolse *otese* eetilise või poliitilise sekkumiseta lubab dekonstruktsioon (näiliselt) sellel, mida iga päev ja igapäevaselt otsustatakse, kanda õigluse maski või mis veelgi halvem — ta näib lausa naudisklevat selles, mis ei allu konventsionaalsetele normidele, pakkumata omalt poolt ühtki elujõulist (niisiis, jõulist) või arvestatavat (just — millega saab arvestada, rehkendada) alternatiivi. Kui kõik ühiskondlikud tähendused on ebastabiilsed, igasugused tõlgendused üksnes ajutised ja tõde pealegi muutlik, siis ei saa ühelegi sündmusele (tekstile) omistada mitte mingeid üheseid moraal-seid ega poliitilisi tagajärgi — *ergo*, dekonstruktsioon on poliitiliselt vastutustundetud või siis vähemalt sotsiaalselt konservatiivne ja eetiliselt paralüseeriv. Enamgi: otsust *mitte* langetades, otsusega viibides, viivitades või seda õhku rippuma jättes jääb Derrida eeldatavalt süüdi nihilismis, sest ei paljasta meelevaldset jõudu sellisena, nagu peaks — s.o väära ja ebaõiglasena.

Miks see nii on? Peaksime siinkohal lähtuma küsimusest: kuidas on üldse võimalik millestki rääkida, pidades silmas keele olemuslikult aporeetilist toimet, seda fataalset apooriat või apooria fataalsust, mis ei võimalda kokkuvõttes ühtegi läbimineku? Derrida tuletab meelde, kuidas ta regulaarselt ja erisuguste probleemidega seoses on alatasa sattunud silmitsi vältimatusega määratleda millegi võimalikkuse tingimust ühtaegu ka selle võimatuse tingimusena. Seda vältimatust pole olnud võimalik tühistada ega sellest mööda vaadata. Mõneti riskantselt ja üldsõnaliselt skematiseeriksin ma ülalmainitud struktuurset paratamatust Derrida terminoloogias järgmiselt. *Différance* on nimelt

---

suhtes jne, sealhulgas ka too “õiglus”, mis nõuab “keele ühisust” — mida siis mitmesuguste vahenditega *jõustatakse*. Siin võiks ehk täheldada, et liberalism (aga ka diskuteeriv sotsialism) üksnes seab keele vägivalda vastu, kuid ei mõista keele *enese* vägivalda (viimasele viitab nt performatiivsete ja konstatiivsete lausungite otsustamatus).

igasuguse tähenduse võimalikkuse tingimus (sedavõrd kui tähendus tekitab struktuuris erinevuse, eristumise, koguni vastandumise kaudu), samas aga ka tähenduse võimatuse tingimus — kuna tähenduse lõplik eristumine ja fikseerimine (selle puhas kohalolu, identsus, positiivsus, läbipaistvus jne) on pidevalt, lõpmatult edasi lükatud.⁶ Meil on siin tegemist millegagi, mis end pidevalt teisaldab: ilmutus, mis sealsamas püüdmatult haihtub, täidetud, mis samas kohe tühistub, markeering, mis järjekindlalt maha kriipsutub jne. Ühesõnaga, *différance* on paradoksaalne tähendusefekt ehk siis jõu avaldumisviis, mis eksisteerib üksnes selleks, et kustutada oma (põgusa, hetkelise, ajutise) olemasolu jälgi, ning miks mitte ka põhjusi. Selline topeltliikumine on seega igasuguse tähistamisprotsessi käivitaja keele semantilisel tasandil, jäädes ise teatud mõttes kvaasi-transsendentaalseks (viimane nõuab küll pikemat lahtirääkimist) — s.o ei seesmiseks ega väliseks, ei aktiivseks ega passiivseks. Ta on miski, mis lihtsalt on. Muidugi ei saa ka *différance*, nagu ükski teine liikumine, toimida ilma jõuta, seega ka mitte vägivallatult, kuid ometi on ta juba pöördunud “vägivallatsedes näoga õigluse poole” (tsiteerin Unduski ülalmainitud teksti), ennast protsessi käigus pidevalt ja väsimatult relvistustades.

Samas registris jätkates võiks nüüd sedastada, et ka pragmaatilisel tasandil seisneb keel teatavas messiaanluse struktuuris, s.o *lubaduse* performatiivses mõõtnes: niipea kui toimub kõnetamine, hakkab otsekohe toimima lubadus rääkida tõtt, see “usu mind”, mis taandamatult *leiab aset* isegi juhul, kui tegemist on simulatsiooniga. Seesugune lubaduse paratamatus (ja selle lubaduse paratamatu täitmatus) ongi Derrida väljenduse kohaselt messiaanlik *a priori*. Umbes samas võtmes võikski markeerida õigluse mõiste funktsioneerimist — õigluse võimalik võimatus, tema olemuslik kättesaamatus ja puudumine (“õiglust pole eales kohal”) teebki võimalikuks kogu selle struktuuri, mida me nime-tame *õiguseks* (kodeeritud ja korrastatud ettekirjutuste süsteem, institutsioonid ja konstitutsioonid, positiivne õigus jne).⁷ Just oma lõpliku teostatamatusega annab see õigluse idee (rehkendamatu, heterogeenne) ülal-

⁶Samalaadsele “võimaliku võimatu” loogikale võiks osutada ka Jean-François Lyotard'i *différend*, mida iseloomustab teatav tunnistuse võimatus olukorras, kus me sellegipoolest oleme kohustatud otsima idioomi, milles sõnastamatut kuuldavale tuua, n-õ fraseerida.

⁷Veel ühe näitena, nüüd juba ühiskondlikult tasandilt, võiks osutada teosele *Donner le temps* (1992), kus Derrida ei ürita rajada majanduse ühiskonnateooriat vahetusele ja vastastikususele, vaid vastuoksa, vaatleb majandustegutsemise aluseid *anni* struktuuris. Puhas and (annetus, kink) ületab igasugust ühiskondlikku suhet ja provotseerib seda — nagu kerjuse metafooris — Teise tingimatu nõudmisega. Säärane suhe on täiesti

mainitud struktuurile tema liikumise. Kuna õigus taotleb — ja peabki taotlema — õiglust, jääb ta pidevalt käiku; ta jääb liikuma, muutuma, arenema, täiustuma. Seadust saab ja tuleb parandada (parandamine ongi teatav kriitiline dekonstruktsioon), see on tema ajalooline võimalus (võimalus sedakorda ka šansi tähenduses) ning kogu ajaloolisuse, revolutsiooni, moraali, eetika ja progressi tingimus. Õiglust ennast ei saa aga kunagi küllalt; õigluse kutse on juba olemuselt täitmatu.⁸

Kostmaks sellele kutsele ning adresseerimaks neid küsimusi, vastamaks neile, tõlgendab Derrida üht Pascali mõtet, milles viimane paneb kokku õigluse ja jõu. Kuid selle asemel, et adresseerida tolle *pensée* traditsioonilist konteksti, adresseerib Derrida tõlgendus hoopis Pascali poolt kokku pandud seaduse ja õigluse seesmist struktuuri — seda “kokkupanemise” hetke, mis viitab alati performatiivsele jõule (*coup de force*), mis on alati (ka) tõlgendav, seega ka õigustav ja volitav jõud. Igasugune legitimaatsioonidiskursus, mis pretendeerib metakeele rollile asutava keele performatiivsuse suhtes, seisab viimaks vastamisi vaikussega — müstilise piiriga. See seaduse rajava paradoksi esiletõstmine osutab, et Derrida jaoks jäävad kõik katsed asetada seadus mingitele normatiivsetele alustele või isegi õigluse mõistele ise radikaalselt alusetuks. *Autoriteedi müstiline alus* ei saa rajaneda millelgi muul kui iseendal — olles sellega ise põhjendamatu, alusetu vägivald, ning sedavõrd sügav, et müstiline (mis ei pruugi samas tähendada, et ta oleks ebaõiglane — seadusetuse tähenduses). Sidudes tolle müstilise vägivalla struktuuri dekonstruktsiooni ja õigluse võimalikkuse endaga, seab Derrida normatiivse argumentatsiooni või diskursiivse ratsionaalsuse (see, mis võiks olla “mõistlike valikute”, mängu- või otsustusteooria jne objekt) silmitsi otsuse hullumeelse hetkega. Siit ka too Kierkegaard’i meeldetuletus.

ebasümmeetriline; see tähendab andmist saamiseta, tänulikkuseta, isegi äratundmiseta. Sellise puhta anni võimatuse kaudu määratlebki Derrida majandusringluse võimalikkuse tingimused.

⁸Ilma selle õigluse kutseta puuduks meil selle vastu igasugune huvi. Üleskutse õiglusele ongi dekonstruktsiooni võimalikkuse tingimus. Ja muidugi pole võimalik sellele kutsele iial täielikult vastata, nagu ei saa ka eales öelda “Mina olen õiglane”. Niisamuti, kui kohtunik tahab olla õiglane ja vastutav, ei saa ta rahulduda seaduse rakendamisega (mingi kodeeritud programmi alusel konkreetsele juhule), vaid peab seadust iga kord taaslooma, “leiutama” — vahendama seda tühikut seaduse ja konkreetse juhtumi vahel isikliku otsusega; taaslooma singulaarses olukorras uue otsustuse suhte. Õiglase otsuse poole püüdlemisel peab kohtunik kutsuma välja (koguni ehk provotseerima) traditsiooni ainult selleks, et hävitada selle rehkendav võime. Sest selle otsus, mis on õiglane, ületab paratamatult seda struktuuri, mida inglise keeles kutsutakse *rule of law*.

Ometi oleks kõik võrratult lihtsam, kui õigluse ja õiguse vaheline eristus oleks tõeline eristus, see tähendab, loogiliselt reguleeritud vastandus. Kuid oma taandamatul, radikaalselt heterogeensel moel on just see eristus ise dešifreerimatu. Ühelt poolt pole õiglust võimalik taandada sanktsioonide, karistuste või hüvituste rehkendamisele — see viimane võib vägagi hästi olla kooskõlas seaduse või õigusega, aga see pole õiglus, vaid ühiskondlik turvalisus, ökonomia jne. Sealjuures on sund ja vägivald seaduse, seaduse kehtestamise või jõustamise hädavajalikud komponendid, kuid samas kujutavad nad endast ohtu õiglusele. Teisalt aga ei edenda vägivalda mitte õigus ise (õigus peab jääma relvituks ja nõudma tingimatut respekti), vaid just nimelt kohustus õiglust nii palju kui võimalik seaduse üldisesse vormi inskribeerida. (Tuletagem meelde Derrida paradoksaalset järeldust: “õiglus nõuab, *en tant que justice*, jõu eestkostet”.) Niisiis, see vahe või erinevus, mille tühistamist pidevalt edasi lükatakse, see taandamatu heterogeensus kahe lepitamatu ja samas ka lahutamatu poole vahel, mida pole võimalik läbida ja mida ei saa ka vahendada, see kohatu koht või viibimishetk ongi dekonstruktsioon. Sest lasta mehaaniliselt ühte langeda sellele, mis sellises seiskumises on õiglane, ja sellele, mis on legaalne — see, mis olekski *otsus* —, tähendaks *ise* alistuda nihilismile, tähendaks kompromissi nihilismiga. Dekonstruktiooni jaatus seisneb niisiis pigem sellise õigluse ootuses, mis ei ole lõplikult otsustatud (otsustamatus on siin igasuguse otsuse, otsuse sündmuse tingimus). Niisugune seisak, aktiivne passiivsus osutaks justkui võimalusele mingil žestil, liikumisel, loogikal oma sihtpunkti mitte päralt jõuda (lökkamaks edasi *lõppu* ennast, sest lõpp, mis on otsustatud, peatatud, ära määratud — see on otsustatud lõpp, seal pole enam midagi teha). Sinna aga viib kriitiline tee, ilmselt hävitav, destruktiivne negatiivsus, mis jääb varjuna saatma ka kõige vastutustundlikumat jaatust. Kuid nihilistlikku käitumist soosimata õhutab selline küsitlemine mõtlema, milline võiks tegelikult olla õiglus *ilma jõuta*. Teisisõnu, ta julgustab õigluse ootamisele, ning elamisele järgides seadust ja mõeldes seadusele, mis oleks sõnastatud ja jõustatud vähem vägivaldsel moel. Derrida raamat *Marxi tondid* võtab õigluse temaatika kokku lausesse, mis seostab selle ka ühe “tuleva demokraatia” (*démocratie à venir*) mõistega:⁹ “See, mis jääb taandamatuks igasugusele dekonstruktsioonile, mis jääb dekonstrueerimatuks kui dekonstruktsiooni võimalikkus ise, on võib-olla teatud emantsipatoorse lubaduse kogemus; see on võib-olla koguni struktuuraalse messianismi, religioonita messianismi, koguni messianismita messiaanluse formaalsus, õigluse idee — mida me eristame sea-

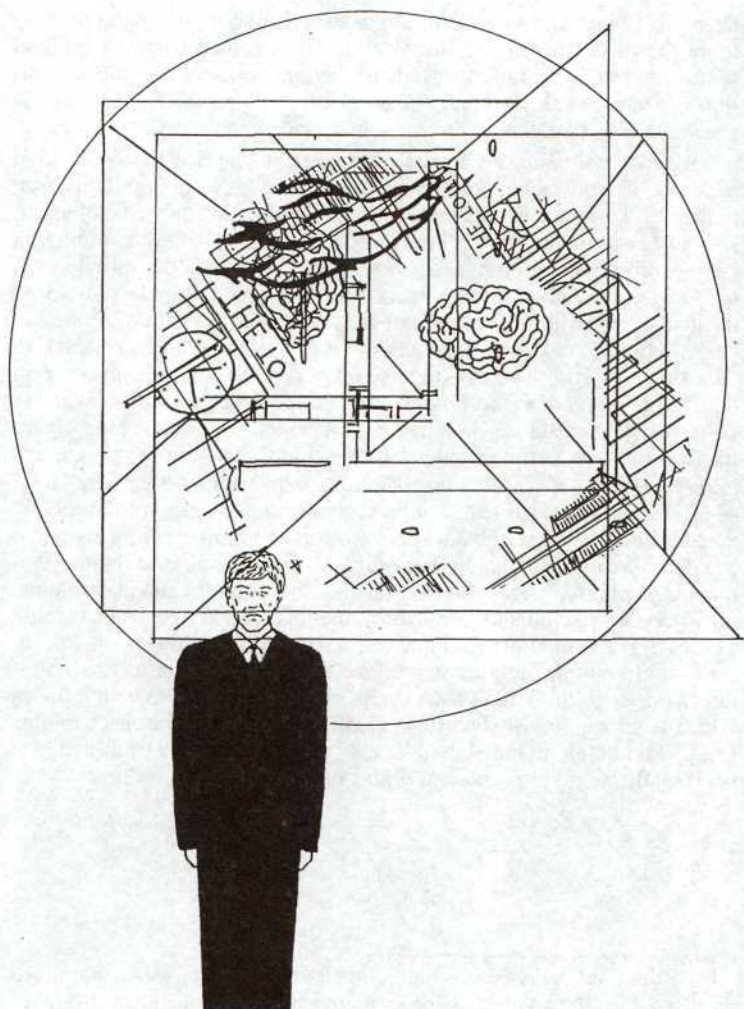
⁹Tsiteerin *Vikerkaares* (nr 7–8, 1998) ilmunud Mark Lilla artikli põhjal (“Jacques Derrida poliitika”, tk Märt Väljataga), milles äratoodud tsitaat on küll millegipärast jäänud väljajäteliseks.

dusest või õigusest ja isegi inimõigustest — ning demokraatia idee — mida me eristame selle käibivast mõistest ja selle tänastest määratud predikaatidest.” Säärane messiaanlik kogemus pole kaugeltki utopiiline (kohatu), vaid vastupidi, ta on sündmus, mis *leiab aset* “siin ja praegu” (mida tuleks muudugi rangelt eristada kohalolust).

Sõpruse poliitikates meenutab Derrida üht Maurice Blanchot' lugu messiast, kes on saabunud Rooma väravatesse kerjaste ja pidalitõbiste hulka. Võiks arvata, et tema *incognito* kaitseb või takistab teda tulemast, kuid just siis tuntakse ta ära; keegi, keda küsimus võimatult kummitama jääb, astub lõpuks juurde ja küsib temalt: “Messias, ütle, millal sa tulled?” Messia sealolek ei ole niisiis tulemine, kohalolu pole veel mingi tagatis — tema viibimist peab alati saatma kutse: “Tule, tule.” Ning kui peaks juhtuma, et pärimisele “Millal su tulek aset leiab?” kostetakse: “See on täna”, siis on vastus kindlasti muljetavaldav: ah soo, nii et see on täna!? *See on nüüd ja alati nüüd*. Pole mingit ootamist, kuigi ootamise kohustus jääb; vastutus ja kohustused, mida meile omistab see messiaanlik struktuur, on vastutus selle ees, mis sünnib just siin ja praegu, aga mida “veel ei ole”.¹⁰ Seda tavapäratut, tõesti veidrat, “liigestest lahti” aega desünkroniseerib teatav mittevastavus “nüüd” ja “ta tuleb nüüd” vahel. Nüüd aga, et see ebatavaline dünaamika toimiks, ei tohi ei õiglust ega demokraatiat iial pidada lõpetatuks või õnnestunuks; neid tuleb alati mõelda ja praktiseerida “tulevas” laadis. Sest demokraatia jääb tulema, nii kõlab Derrida lubadus — see on ta olemus seni, kuni ta jääb: ta mitte üksnes ei jää lõpmatult täiustatavaks, seega alati ebapiisavaks ja tulevaseks, vaid kuuludes töotuse aega, jääb ta alati, igas oma tuleviku ajas, tulevaks: isegi kui demokraatia on, ei eksisteeri ta kunagi. Ning lisada võiks: isegi kui õiglust ei paista kusagilt, isegi kui ülekohtus ja ebaõiglus sunnivadki ühtelugu kibedalt ohkama, “ei ole õiglust siin riigis ega maa peal!”, jah, isegi kui ... ikkagi, *õiglus on*.

Jüri Lipping

¹⁰Siinkohal oleks sünnis tähele panna üht Derrida varasemat teksti aastast 1966, “Struktuur, märk ja mäng humanitaarteaduste diskursuses” (ilmunud ka eesti keeles — vt *Akadeemia*, 1991, nr 7; tlk Jaan Kāgu), mille lõpufraas satub vastamisi millegi veel nimetu, kuid ennast juba kuulutatavaga: “See nimetu võib endast teada anda — nii nagu on paratamatu alati, kui sünd on silmapiiril — ainult mitteliikide liigi liikmena, ebardlikkuse vormitus, tummas, kõnevõimetus ja õudust äratavas vormis.”

MARKO MÄETAMM

SUVERÄÄNSUSE KONTSEPTSIOONIST

Kristin Marmei

*Või tähendab soov suveräänsust hoomata ja lahata
sama kui paluda usklikul defineerida jumalat?*

John Hoffman (1998: 1)

EESSÕNA

Riikliku suveräänsuse olemus on viimase tosina aasta jooksul olnud vaidlusteemaks nii akadeemilistes kui poliitilistes ringkondades kõikjal maailmas ning on muutunud aktuaalseks ka Eestis. Siin aset leidvates arutlustes on suveräänsus päevakorda kerkinud seoses Euroopa Liidu (EL) ja NATO teemaga. Suurimaks hirmuks näib olevat ühinemine Euroopa Liiduga. Tihti on kõlama jäänud väited, et Eesti riiklik suveräänsus, mille eest 1918. a verd valati, loovutatakse nüüd vabatahtlikult ja võitluseta ehk sisuliselt, Eesti riik müüakse maha. Tavaliselt selle väitega piirduaksegi ega küsita, millisest suveräänsusest on jutt — kas Esimese maailmasõja järgsest arusaamast, kui suveräänsus kujutas endast ühtset tervikut, mis oli paljude riikide, eriti väikeriikide jaoks peamiseks eksistentsi aluseks, või on juttu hoopis 20. sajandi lõpul toimivast suveräänsusest, mis on läbi elamas uuenduskuuri ning mille olemasolu ei ole riikide jaoks enam elu ja surma küsimus. Näib, et paljude arvates väljendub suveräänsus just esimeses ning maailmas toimuvaid muutusi arvestades iganevas kontekstis. Siinkohal ei saa väita, et suveräänsus oleks kaotamas oma tähtsust riikidevahelistes suhetes, pigem vastupidi — suveräänsuse kontseptsioon on niihästi maailmas, Euroopas kui Eestis küll muutumas, kuid mitte kadumas.

Julgeksin väita, et Eesti ühinemist ELiga kirjeldatakse tihti liiga tumedates toonides. Jutt vabatahtlikust suveräänsuse loovutamisele on ilmselge liialdus, pigem võiks rääkida Eesti suveräänsuse muutumisest ning kohanemisest Euroopas kehtivate poliitiliste olude ning õigusnormidega.

ELi puhul on tegemist supranatsionaalse organisatsiooniga, mis seisab liikmesriikidest eraldi ja neist kõrgemal ning võib langetada siduvaid otsuseid liikmesriikide nõusolekuta. ELi õigus on liikmesriikide suhtes ülimuslik, sama kehtib Euroopa Kohtu kohta. Eestis peetakse peaprobleemiks ELi õiguse ülimuslikkust liikmesriikide seaduste üle. Enamik riike on liiduga ühinedes teatud klausleid oma põhiseadustes muutnud, et viia need vastavusse ELis kehtivate seadustega, kuid mitte ükski riik pole oma suveräänsust ELile delegeerinud. Kui Eesti peaks samuti teatud parandused põhiseadusse sisse viima, ei tähenda see automaatselt riikliku suveräänsuse lõppu, sest tegemist ei ole konstitutsiooniga kehtestatud olulisimate põhimõtete muutmisega ega neist loobumisega. Siiani pole ükski ELi liikmesriik pärast paranduste sisseviimist suveräänsusest loobunud ning suure tõenäosusega ei juhtu seda ka Eesti ühinemisel ELiga.

Eesti skeptikute argumendiks on tavaliselt küsimus, kuidas saab olla juttu Eesti suveräänsusest, kui Eesti majanduse kohta langetatakse otsuseid Brüsselis ning meie julgeoleku üle otsustatakse Washingtonis. Mõnes mõttes võib aru saada, miks suhtutakse ELiga liitumisse kartlikult või isegi paranoiliselt, kuid samas võiks süveneda ELi liikmesriikide käekäiku pärast ühinemist ning veenduda, et paljud kartused võivad osutuda liialdatuks ning argumendid alusetuks. Neile, kes kardavad, et Eesti riik lakkab pärast ELiga ühinemist olemast, võiks mõtlemisainet pakkuda järgmine küsimus: kui Eesti sõlmib liitumislepingu ELiga, millega Eesti võtab endale teatud kohustused ning mis saab olema üks paljudest rahvusvahelistest lepingutest, mida Eesti sõlminud, siis kas ja kuidas on kõik teised rahvusvaheliselt siduvad lepingud Eesti suveräänsust kahandanud?

Teatud küsimustes on Eesti suveräänsus edaspidi küll piiratud. EL kehtestab oma reeglid näiteks sellistes valdkondades nagu põllumajandus ning transport, samas on Eestil ainuõigus otsustada tulumaksu puudutavaid küsimusi, ning mõnes valdkonnas Eesti

Vabariigi ja ELi valitsemisalad kattuvad. Teatud kompromissid on vältimatud. Väär oleks väita, et Eesti riiklik suveräänsus jääb ühinemisest ELiga mõjutamata, kuid samas ei tahaks nõustuda nendega, kes kuulutavad Eesti riikliku suveräänsuse kadu. Samuti tuleks meeles pidada, et argumentidel *à la* "ühest liidust teise" pole alust, sest tegemist on siiski vabatahtliku sammuga ning Eesti ei jää ELiga ühinedes vaeslapse rolli, kellelt nõutakse midagi vastu andmata. ELis hakkavad Eestil olema oma õigused ja võimutäius, mis on üheks kanaliks Eesti suveräänsuse rakendamisel rahvusvahelisel tasandil.

Maailmas toimunud muutusi jälgides võib täheldada, et pärast külmade sõja lõppu aset leidnud arvukad regionaalsed konfliktid, kus rahvusvaheline avalikkus on üldinimlikel kaalutlustel sekkunud ja võimaluste piires lahkhelidele lahenduse leidnud või üritanud leida, on suveräänsus omandanud üsnagi negatiivse maigu. Suveräänsust on paljud kriitikud käsitanud kui rahvusvahelisel õigusel tuginevat kaitsekilpi, mille varjus on mõned riigid toime pannud räigeid inimõiguste rikkumisi, massimõrvasid või muid rahvusvahelise üldsuse kõlblusmeelt riivavaid akte.

Et suveräänsuskontseptsiooni üheks osaks on õigus mittesekkumisele, siis on just see põhimõte tekitanud küsimuse, kas rahvusvahelise õiguse järgimine ehk suveräänsuse austamine on olulisem kui inimeste päästmine (vt ka Maim 1999). Teisisõnu, kas välisriikidel on õigus kaitsta inimesi sellesama suveräänse riigi eest, mille alamad nad on, või on olulisem lähtuda mittesekkumise põhimõttest ning austada riiklikku suveräänsust olenemata olukorra tõsidusest. Palju on arutatud ka selle üle, milliste konfliktide puhul on sekkumine juriidiliselt lubatud. Kas ÜRO põhikirjas (millel kui suurima riikide ühenduse põhikirjal on rahvusvahelises õiguses fundamentaalne tähtsus) paika pandud põhimõtteid on võimalik tõlgendada kui sekkumist lubavaid? Sellele küsimusele võib vastata nii jaatavalt kui eitavalt, sest ÜRO põhikiri ei loo kindlapiirilist raamistikku, mille alusel oleks võimalik üheselt interventsiooni õigustada või hukka mõista.

Kuigi ÜRO puhul on tegemist suveräänsete riikide liiduga, tõestavad viimased nn interventsioonijuhtumid, et riigi suveräänsust ning õigust mittesekkumisele on tegelikkuses piiratud, eriti ÜRO põhikirjas sisalduvate ebakõlade tõttu. Samas võiks muidugi

küside, kas sekkumise seaduslikkusel ning riikliku suveräänsuse austamisel ongi tähtsust, kui NATO väed pommitasid Kosovo kriisi ajal suveräänset Jugoslaaviat. Paljud rahvusvahelise õiguse asjatundjad väidavad, et NATO rikkus seadust, kui pommitas Jugoslaaviat ilma Julgeolekunõukogu otsese resolutsioonita, mis põhikirja kohaselt on ainuke juriidiliselt pädev organ selliseid otsuseid tegema. Kosovo kriisi sõjalise sekkumise pooldajad aga väidavad omakorda, et seesugust otsust poleks Venemaa ja Hiina vastuseisu tõttu kunagi vastu võetud, ja küsivad, kui drastiliseks oleksid Kosovo konflikti tagajärjed kujunenud, kui NATO poleks sekkunud. Arutlused suveräänsuse ja riigi õiguse üle mitte-sekkumisele ei näi selgeid piire võtvat ka aastaid pärast Kosovo kriisi lõppu, sest selle puhul tundub tegemist olevat niisuguse ajaloosündmusega, mis seni rahvusvahelistes suhetes kehtinud põhimõtted tõsiselt proovile on pannud.

Suveräänsuskontseptsioon on muutumas, sest vajadus inimõigusi kaitsta näib teatud situatsioonides olevat olulisem kui riikliku suveräänsuse kaitsmine. See tõttu ongi kerkinud küsimus, kas suveräänsus ongi enam elujõuline kontseptsioon, kui rahvusvahelisel areenil asetleidvad sündmused näitavad, et tegemist on haavatava kontseptsiooniga. Kuigi tuleb tunnistada suveräänsuse rolli kahanemist, ei tahaks siiski uskuda suveräänsuskontseptsiooni hääbumise võimalust, vaid julgeksin väita, et tegemist on nii rahvusvahelise õiguse kui suhetes aset leidvate põhjalike muutustega, mis ei tähenda veel ühe või teise olulise komponendi kadumist. Uued arengusuunad ei pruugi tähendada vana süsteemi asendamist uuega. Riikide välispoliitiline suhtlus on viimase tosina aasta jooksul kardinaalselt muutunud ning koos sellega on lisanud uusi nüansse ka suveräänsuse käsitlusse. Kokkuvõtlikult võib tõdeda, et suveräänsuse tähtsuse kahanemine on ilmselge, kuid jutud suveräänsuse kadumisest või lõpust on kindlasti enneaegsed.

MÕISTE ARENGUST JA FILOSOOFILISEST TAUSTAST

Suveräänsus on viimastel sajanditel olnud domineerivaks printsiibiks riikidevahelistes suhetes. Filosoofilise aluse sai suveräänsus-

idee juba 16.–17. sajandil ning praegu põhineb riikide suveräänsus juriidiliselt rahvusvahelisel tavaõigusel ning ÜRO põhikirjal.

Riigi suveräänsus märgistab iseseisvust, valitsemisautlikkust ning riikidevahelist seaduslikku võrdsust. Suveräänsuse mõistet kasutatakse tavaliselt siis, kui on juttu riigi õigusest rahvusvahelisele õigusele toetudes olla kaitstud teiste riikide sekku-mise eest. Riigi siseasjaks, kuhu välisriikidel ei ole õigust sek-kuda, on kõik poliitilised, majanduslikud, kultuurilised, sotsiaalsed ning välispoliitilised küsimused ja otsused. Riikide otsus-tusvabadus nendes küsimustes on piiramatu; piiride ulatus sõltub suundumustest rahvusvahelises õiguses, sõlmitud rahvusvaheli-selt siduvatest lepingutest ning üldistest muutustest maailma poliitilisel areenil (*The Responsibility...* 2001: 6). Seega on su-veräänsus riigi sõltumatus ja enesemääramisõiguse aluseks, mis siiski ei tähenda piiramatut õigust siseriiklikule isetegevusele ja välisele isoleeritusele. Suveräänsuse puhul pole tegemist staa-tilise ning eraldiseisva riikidevahelist suhtlust reguleeriva põhi-mõttega, vaid ühe osaga rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste suhete süsteemist. Suveräänsus areneb koos selle süsteemiga ning on tema lahutamatu osa.

Mõttetarkadest, keda võib pidada suveräänsuskontseptsiooni filosoofilise tausta loojaiks, väärivad märkimist Jean Bodin ning Thomas Hobbes. Bodin oli ilmselt esimene, kes kasutas teadli-kult ning süstemaatiliselt mõistet “suveräänsus” oma enim tuntud üllitises *Six Livres de la République* (1576). Bodini järgi ei ra-janenud kaasaegses riigis võim enam “surelikul jumalal” (Weber 1995: 8), kes lähtus valitsemises jumalikest näpunäidetest, vaid ilmalikul ainuvalitsejal. Bodin samastas suveräänsuse valitseja õigusega kuulutada ja kehtestada seadusi, sõltumata riigialamate nõusolekust või vastuseisust. Bodin oli absolutismi pooldaja. Ta andis selge kuju uuele mõtteviisile, mis muutus aktuaalseks just siis, 16. sajandi lõpul, ning deklareeris, et tõhusa valitsemise aluseks saab olla ainult absoluutne võim ehk suveräänsus (Hoff-man 1998: 37). Järgmisel sajandil jõudis samasuguse järelduseni Inglise poliitiline filosoof Thomas Hobbes, kes oma kuulsaimas teoses *Leviathan* (1651) kinnitas samuti, et ülemvõim poliitili-ses koosluses peab kuuluma absolutistlikule valitsejale ehk su-veräänile (Reynolds 1980: 41). Nii Bodin kui Hobbes olid oma

kirjutises suuresti mõjutatud isiklikest kogemustest — Bodin oli näinud usu- ja kodusõdadest laastatud Prantsusmaad ning Hobbes elas läbi Inglise revolutsiooni (James 1986: 4). Pole üllatav, et nende teooriad nägid ette tugeva ülemvõimu kehtestamist ehk teisisõnu sidusid Bodin ja Hobbes suveräänsuse absolutismiga.

Rahvusvahelises õiguses panid suveräänsuskontseptsioonile aluse 17. sajandil Hollandi õigusteadlane Hugo Grotius ning 18. sajandil Šveitsi jurist Emmerich de Vattel. Grotius teost *De jure belli ac pacis* (1625) peetakse esimeseks suveräänsete riikide süsteemi ja selle toimimist käsitlevaks teoseks. Grotius kirjeldas euroopalikku riigikorda, kus riigid ei pidanud alluma kõrgemalseisvale võimule ehk kirikule (tuletagem meelde, et Vestfaali rahu sõlmimine oli rohkem kui kahe aastakümne kaugusel). Grotius arvates pidid riikidevahelised suhted rajanema tavaõigusel, vastastikusel austusel ning võrdväärsel lepingulistel suhetel (Hinsley 1986: 190). Grotius seisukohad olid tema ajast ees, sest tolle aja arusaamade järgi ei olnud näiteks lepingutel kristlaste ja mitte kristlaste või katoliiklaste ja protestantide vahel kohustavat või siduvat jõudu. Grotiust võib pidada esimeseks, kes õigustas interventsiiooni. Tema õpetus õiglasest sõjast lubas riigil rünnata teisi riike või sekkuda nende siseasjadesse juhul, kui tegemist on moraalselt õigustatud sammuga. Kui oli valida seaduslikkuse või õigluse vahel, valis Grotius viimase (Hinsley 1986: 191). Grotius arvates võidi sekkuda teise riigi kodusõtta, kui oldi kindel, et tolle riigi valitseja on tegutsenud seadusi eirates. Grotius tegi seega selget vahet “õiglase” ja “ebaõiglase” sõja vahel, pidades “õiglust” piisavaks argumendiks sekkuda teise riigi siseasjadesse. Kriteeriumid, mille põhjal järeldada, kas tegemist on moraalselt õigustatud sammuga, jäid aga asjaosaliste otsustada ning sõltusid suuresti kaasaja poliitilisest taustast.

Vattelit ning tema käsitlust *Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (1758) peetakse kõige mõjukamaks suveräänsuse õiguslikku poolt vaatlevaks teoseks. Vatteli järgi on rahvad üksteisest sõltumatud, nagu inimesedki olemuselt. “Üldiste seaduste järgi on igal riigil õigus rahumeelselt nautida vabadust, mis kuulub talle loomupäraselt” (*Cit. Onuf 1995: 43*). Vattelit peetakse esimeseks mittesekkumispoliitika sõnastajaks, ta kirjeldas rahvusva-

helist kogukonda kui võrdsete iseseisvate riikide kogumit, mille on õigus saata välja diplomaate ning sõlmida lepinguid, kohustus mitte rünnata teisi riike ning mitte sekkuda teiste riikide siseasjadesse (Philpott 2001: 21).

Enne Bodini, keskaja lõpul, oli mõiste *souverain* kasutusel ülimalt võimu tähistamiseks, olgu see siis poliitiline või mõni muu ülemvõim. Näiteks kutsuti kõrgeimat kohut *Cours Souverains* (Oppenheim 1952: 116). Inglisekeelne *sovereignty* tulenes eelnimetatud prantsuskeelsest mõistest ning omandas samalaadse tähenduse — ülemvalitseja, kes ei vastuta kellegi ees peale Jumala (Fowler, Bunc 1995: 4). Saksakeelsesesse kõnepruuki kinnistus mõiste “suveräänsus” aga alles 18. sajandil. Selle ajani polnud saksa keeles mõistet, mis oluks võrdväärne *souverain*’iga või *sovereignty*’ga, küll aga oli palju väljendeid, mis märgistasid poliitilist või majanduslikku üleolekut, näiteks *Landeshoheit* või *Oberherrschaft*. 18. sajandi keskel hakkas mõiste *Souveränität* laiemalt levima ning alles 1806. a sõlmitud Reini Liidu aluslepingus kasutati seda mõistet ametlikult ning süstematiseeritult (Hinsley 1986: 137).

17. sajandi lõpuks olid paljud Euroopa riigid suveräänsuse idee praktikasse rakendanud, juriidilise ja poliitilise eluõiguse sai suveräänsus 1648. a sõlmitud Vestfaali rahulepinguga. Selles kontekstis arenes suveräänsus kui kuningavõimu maksmapanek feodaalvalitsejate üle (Lyons, Mastanduno 1995: 5). Euroopa koosnes küll suveräänsetest riikidest, kuid siiski oli tegemist anarhistliku kooslusega — pidev omavaheline konkurents, liitude sõlmimine ja nende lagunemine, sõdade kuulutamine ning rahuõlmimine soodustas üldist rahvusvahelist ebakindlust. Olude sunnil jõuti järelduseni, et ebastabiilsus ja korralagedus ongi peamiseks takistuseks tasakaaluka ühiskonna ehitamisel ning et neid takistusi saavad ületada vaid elujõulised valitsused, mis panevad oma territooriumil korra maksma ehk rakendavad suveräänsust.

Vestfaali rahulepingut võib pidada ajaloolise tähtsusega pöördepunktiks riikidevahelistes suhetes (Schilling 1998: 14). Hoolimata sellest, kas riigikorraks oli aristokraatia, monarhia, teokraatia või demokraatia, peeti oluliseks, et valitsused oleksid suutelised suveräänsusele toetudes oma riigis korda kindlustama. Suveräänsuse mõiste sulandati rahvusvaheliste suhete teooriasse

ning pärast Vestfaali rahu oli suveräänsus tugipunkt, millele rajanedes tehti lõpp kiriku moraalsetele ülevõimule sekulaarsete vahitsejate üle ehk lahutati kirik riigist (Schilling 1998: 5–6). Kolmekümneaastase sõja lõpetanud Vestfaali rahu alustas püüdlust eesmärgi poole, mis kestab praegusajani — leida kuldne kesktee, kus iseseisvad riigid naudivad võimutäiust oma territooriumil ning ei kahjusta oma kodanike huve, järgides teiste riikide ehk rahvusvahelise kogukonna liikmete huve.

Rahvusvaheliseks kogukonnaks olid tollal Euroopa riigid. Riigid olid juriidiliselt võrdsed ning nende suveräänsus oma territooriumil absoluutne. Samas tunnistati ka tõsiasja, et kuigi riigid võivad juriidiliselt olla võrdsed, ei pruugi nad seda olla tegelikult. Suur- ning väikeriikide võrdluses olid esimestel alati teatud eelised, näiteks võrreldamatult suuremad poliitilised ning majanduslikud vahendid. Üldise heakskiidu said neli olulist põhimõtet, mis pidid tagama korra ja stabiilsuse detsentraliseeritud rahvusvahelises süsteemis, kus ressursid olid osapoolte vahel jagunenud ebaproportsionaalselt:

— tuleb kehtestada jõudude tasakaal, et hoida ära võimsamate riikide esiletõusu ning ohjeldada piiramatut agressiooni;

— kõik osapooled peavad lähtuma rahvusvahelises õiguses sätestatud reeglitest ning põhimõtetest;

— suuremad konfliktid üritatakse lahendada rahvusvaheliste konsultatsioonide abil;

— arendada tuleb diplomaatilist suhtlust, mis aitaks riikidel hoida omavahelist kontakti ning lahendada vastuolud isekesis (Watson 1984: 23–25).

Nende põhimõtete rakendamine lõi riikide süsteemi asemel rahvusvahelise koosluse, mille liikmed olid suveräänsed, kuid lähtusid siiski ühiselt tunnustatud normidest, reeglitest ning kohustustest.

Riikide välissuhted hakkasid rajanema “külge külje kõrval”-põhimõttel ning vastastikusel sõltumatusel (Streiger 1998: 437–439). Suveräänsus kui täieliku sisemise ning välise iseseisvuse ja enesekehtestamise vorm sai põhiliseks Euroopa riikide elukorralduse aluseks. Seega oli horisontaalselt kehtestatud võimude

vahekord, kus kõik jõud, kaasa arvatud keiser ning paavst, olid juriidiliselt ühele tasandile seatud.

Esimest korda pandi Vestfaali süsteem tõsisemalt proovile 1792. aastal, kui revolutsiooniline Prantsusmaa kuulutas sõja Euroopa monarhiatele. Napoleoni armee ründas naaberriike, et vabastada inimesed türannide võimu alt. Pärast Napoleoni vägede purustamist korraldatud Viini kongressil (1814–1815) joonistasid võitjariigid Euroopa kaardi ümber vastavalt jõudude tasakaalu põhimõttele, et hoida tulevikus ära võimalikud katsed “demokraatiat destabiliseerida” (Watson 1984: 27). Prantsusmaa võimalikele agressiivsetele tulevikupüüdlustele vastupanemiseks sõlmisid Venemaa, Austria, Preisimaa ja Suurbritannia Viini kongressi lõppedes omavahel Nelikliidu. Kõrvuti sellega asutasid Venemaa, Preisimaa ja Austria veel nn Püha Liidu. Juba nimetus pidi kuulutama, et hea valitsemise aluseks on kristlus ning et liitunud riigidki suhtuvad üksteisesse kristlikult. 1818. a võeti Püha Liidu liikmeks ka Prantsusmaa ning seejärel ühines sellega suurem osa Euroopa monarhiaid (Piirimäe, Tannberg 2001).

Nn Euroopa kontserdi liikmed (Austria, Prantsusmaa, Preisimaa, Suurbritannia ja Venemaa) sekkusid poliitilistel alustel konfliktidesse, säilitamaks monarhistlikku korda Euroopas (Philpott 2001: 16). Rahvusvahelise koostöö ideele lisati suurriikide poolt sellega teatud vastutus — kindel grupp riike oli valmis vastutama korra hoidmise ning säilimise eest Euroopas, lähtudes samas kindlatest ja kokkulepitud reeglitest. Kuigi suurriikide motiivid olid selgelt omakasupüüdlikud, oli eesmärgiks siiski rahvusvaheline stabiilsus.

Kokkuvõttes võib öelda, et nii majanduslikud, poliitilised kui kontseptuaalsed muutused viisid suveräänsuse põhimõtte üleüldise tunnustamiseni. Suveräänsus lahutas ilmaliku võimu kiriklikust, ainult üks poliitiline jõud nõudis inimestelt makse ja sõjaväes teenimist ning valitseja ei vajanud enam tegutsemiseks kiriku otsest ega kaudset heakskiitu. Võim põhines nüüdsest jurisdiktsioonil territooriumi üle. Inimeste identiteeti hakkas aina enam määrama geograafia — sa oled see, kus sa elad. Prantsusmaa elanik oli Prantsuse kodanik, mitte enam pelgalt paavsti alam või lihtsalt üks kristlastest.

JURIIDILINE TAGAPÕHI

Riikidevahelistes suhetes sai suveräänsus olla ainult vastastikune — üks tunnustas teise poliitilist ja juriidilist ülemvõimu teatud territooriumi, rahva ning ressursside üle, ning teine vastas samaga. Siiski pole suveräänsus kunagi tähendanud, et riigid oleksid võrdselt võimsad või omaksid ühesuguseid ressursse — mõne riigi pindala, loodusvarad või rahvaarv võib teise riigi oma ületada mitme- või mitmekümnekordselt, kuid hoolimata sellest on mõlemad rahvusvahelisel areenil juriidiliselt võrdsed. Ehk Emmerich de Vatteli sõnul: “Kääbus on samapalju inimene kui hiiglane; väike riik pole vähem suveräänne kui kõige võimsam kuningriik” (*Cit. Butler 1978: 52*).

Mõnikümmend aastat tagasi, pärast Euroopa asumaade iseiseisvumist sai suurem osa maailma riikidest iseseisvaks. Oluline roll suveräänsuse mõiste defineerimisel oli 1933. a Montevideos sõlmitud Ameerika riikide õiguste ning kohustuste konventsioonil, mille esimene artikkel ütleb järgmist: “Riik kui rahvusvahelise õiguse subjekt peaks täitma järgmised tingimused:

- alaline elanikkond;
- piiritletud territoorium;
- valitsus;
- suutlikkus riikidevahelisteks suheteks.” (*Treaties... 1969: 145.*)

Tõsisemaks katseks globaalse rahu tagamise eesmärgil riikide tegutsemisvabadust piirata (vähemalt tol ajahetkel peeti johtuvalt poliitilisest reaalsusest riiklikku puutumatuset ehk suveräänsust olulisemaks kui riikide rahumeelset kooseksistentsi) oli Rahvasteliidu loomine. Pärast Esimese maailmasõja lõppu Versailles’ rahulepingu alusel loodud Rahvasteliit oli katse võrdsustada jõudude vahetõrget maailmas, see oli reaktsioon moraalsele ja majanduslikule šokile, mis tekkis maailmasõja puhkemisel ja millest ei saadud üle ka pärast sõja lõppu. See reaktsioon on võrreldav olukorraga pärast Napoleoni sõdu, kui Euroopa riigid vastasid ühe riigi domineerimissoovile omavahelise koostöö korraldamise ning “jõudude tasakaalu tagamisega” (Hinsley 1986: 202).

USA presidendi Woodrow Wilsoni uudne idee kollektiivsest julgeolekustüsteemist, kus kõik rahuarmastavad riigid astuvad ühiselt vastu agressorile, ei suutnud tõestada oma elujõudu. Üheks oluliseks põhjuseks, miks Rahvasteliidu süsteem ei toiminud, oli paljude riikide, nii liikmesriikide kui mitteliikmete arvates Versailles' rahulepingusse sisse kodeeritud suveräänsuse rikkumise võimalus. Versailles' süsteem oli vastuolus seni kehtinud Vestfaali rahul põhinenud mudeliga (Krasner 1999: 95). Esimese maailmasõja võitjariikide eesmärgiks oli kaitsta demokraatiat, enesemääramisõigust, stabiilsust ning üldist julgeolekut, isegi kui see rikkus riikide autonoomiat, kuid paljud Euroopa väikeriigid toetasid täieliku mittesekkumise põhimõtet ning pidasid Versailles' lepingutesüsteemi pealesunnitaks ning nende suveräänsust rikkuvaks.

Esimese maailmasõja järgne maailm polnud veel küps Versailles' süsteemi jaoks. Rahvusvaheline hoiak oli pragmaatiline, Rahvasteliidu süsteemi ei usaldatud täielikult. Paljud riigid ei soovitud oma riiklikku julgeolekut ega suveräänsust anda ühe organisatsiooni kätte, mille usaldusväärsuses oli põhjust kahelda. Rahvasteliidu näol oli tegemist hetkeoludes ambitsioonika ning võimatu ülesandega kindlustada rahvusvaheline julgeolek. Sel ajal polnud võimalik kohustuslikus korras riike sundida konflikti korral rahu sõlmima või rahu üle läbigi rääkima (Hinsley 1986: 208). Riigid tahtsid säilitada õigust vajaduse korral lahendada konfliktid sõjaliselt ning oma äranägemise järgi, selle õiguse äravõtmine tähendanuks paljude jaoks loobumist suveräänsetest õigustest, sealhulgas õigusest sõda pidada.

Alles pärast Teist maailmasõda hakkasid rahvusvahelised institutsioonid märkimisväärselt mõjutama maailmas toimivaid poliitilisi suhteid. Mõjukaimaks organisatsiooniks sai Rahvasteliidu järglasena loodud Ühinenud Rahvaste Organisatsioon. ÜRO loomine pärast Teist maailmasõda oli tõendus rahvusvahelise üldsuse tõsisest soovist leida rahumeelne moodus riikidevaheliste konfliktide lahendamiseks. 1943. a. kaks aastat enne ÜRO loomist võtsid Suurbritannia, NSVL, USA ning Hiina vastu Moskva deklaratsiooni, kus kinnitati vajadust "esimesel võimalusel panna alus rahvusvahelisele organisatsioonile, mis rajaneks rahuarmastavate riikide suveräänsel võrdsusel ning oleks avatud kõikidele sellis-

tele riikidele, nii suurtele kui väikestele, et säilitada rahvusvaheline rahu ning julgeolek” (Oppenheim 1952: 365). 1945. a loodud ÜRO põhikirja sissejuhatavas osas seataksegi organisatsiooni eesmärgiks “ühendada oma jõud rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks” (Ühinenud. . . s.a.). Uue organisatsiooni eesmärk oli sama mis Rahvasteliidulgi: hoida ära riikidevahelised sõjalised konfliktid. Kuigi paljudes aspektides on ÜRO korduvalt tõestanud oma küündimatust ning suutmatust, eksisteerib ta tänapäevani kui suurim rahvusvaheline organisatsioon. Põhjusi, miks ÜRO on erinevalt Rahvasteliidust suutnud nii kaua elujõus püsida, on mitu. Peamiseks neist on kindlasti rahvusvahelises õiguses ning suhtluses toimunud areng. Pärast Teist maailmasõda ÜRO asutajariigid kinnitasid taas kord, et sõda on lakanud olemast ainuke seaduslik jõumeetod, ning erinevalt Rahvasteliidu loomisest antud analoogsest lubadusest oldi nõus sellest põhimõttest üldiselt ka kinni pidama (Hinsley 1986: 232).

ÜRO põhikirjas kajastatud põhimõtted on endastmõistetavad ning sobivad kaasaegsesse rahvusvahelisse konteksti, ometi on nad teatud punktides vastukäivad. Need ebakõlad on aga suurimad süüdlased segaduse tekitamises suveräänsuse juriidilise poole ümber. Põhikirja peamised eesmärgid on sõnastatud I peatüki 2. artiklis, mille sisu ja vastukäivuste üle on enim vaieldud. 2. artiklis on sõnastatud olulisemad ÜRO liikmesriikidele kehtestatud reeglid: kõik liikmesriigid on võrdselt suveräänsed, neil lasub kohustus hoiduda sõjalise jõu kasutamisest konfliktide lahendamisel ning mitte sekkuda teiste liikmesriikide siseasjadesse (Jackson 1995: 62). Ilmselt tsiteerituim klausel ÜRO põhikirjas on 2. artikli 7. lõige, mis ütleb järgmist: “Käesolev põhikirja ei anna ÜRO-le õigust sekkuda asjadesse, mis oma loomult alluvad iga riigi jurisdiktsioonile, ega nõua ÜRO liikmeilt taoliste küsimuste esitamist lahendamiseks käesoleva põhikirja korras; see põhimõte ei hõlma sunnimeetmete kasutamist VII peatüki alusel” (Ühinenud. . . s.a.). Lõige 7 oleks täiuslik riigi suveräänsuse kaitsja ning mittesekumispoliitika alus, kui selles ei sisalduks kaht ilmselt vastuolu. Esiteks pole seniajani suudetud formuleerida, mida täpselt tähendab “mis oma loomult alluvad iga riigi jurisdiktsioonile”, ning teiseks probleemiks on VII peatüki mainimine. 2. artikli 7. lõigu eesmärgiks peaks olema liikmesriikide suveräänsuse kinnitamine,

kuid põhikirja VII peatükk väidab hoopis, et riigi suveräänsus pole takistuseks ÜRO täidesaatva organi Julgeolekunõukogu poolt vastu võetud resolutsioonide rakendamisel (loe: interventsiooni korral). Vajadusena ehk põhjendusena riigi siseasjadesse sekkumiseks kvalifitseeruvad "iga rahu ohustamise, iga rahu rikkumise või agressiooniakti olemasolu" (Ühinenud... s.a.). ÜRO-l on õigus sekkuda konfliktidesse, mis vastavad eelnimetatud kriteeriumidele ning on saanud heakskiidu Julgeolekunõukogult. Ehk teisisõnu on riikide suveräänsus vastavalt ÜRO põhikirjale kehtiv ainult siis, kui see on allutatud üldise rahu ning julgeoleku ideele ning lähtub sellest.

ÜRO põhikirjas väljendub kaasaegse suveräänsuse suurim vastuolu — suveräänsus eeldab mittesekkumist, kuid üldise hüvangu nimel jätab ÜRO-le õiguse sekkuda riigi siseasjadesse, kui kaalul on rohkem kui sekkuja isiklikud huvid. Moraalne hinnang on olulisem kui juriidilistest reeglitest kinnipidamine. Siinkohal võib tuua võrdluseks Hugo Grotiusse "õiglase sõja" põhimõtte, mis on väljenduse leidnud mitusada aastat hiljem ÜRO põhikirjas: teise riigi siseasjadesse võib sekkuda, kui otsus on moraalselt põhjendatud vastavalt kaasaegsele poliitilise taustale. Õigluse ehk kaasaegses kontekstis üldise hüvangu nimel on sekkumine teiste riikide siseasjadesse põhjendatud ning ÜRO põhikirja alusel ka sisuliselt lubatud.

Paljud rahvusvahelise õiguse spetsialistid on vaielnud ÜRO põhikirjas leiduvate vastukäivuste üle, ikka ja taas seda juriidiliselt ebapädevaks pidanud ning lõpuks siiski järeldusele jõudnud, et tegemist on olulisima rahvusvahelise õiguse reeglite kogumikuga ning riikide eksistentsiks vajaliku juriidilise alusega, koos oma nõrkade ja tugevate külgedega (Oppenheim 1952: 372).

IGANENUD KONTSEPTSIOON?

Külma sõja lõpp, uute suveräänsete riikide tekkimine või taastamine ning plahvatuslik pingekollete kasv kogu maailmas on paljusid teadlasi ning poliitikuid pannud küsima, milliseks muutub suveräänsuse roll aina enam globaliseerivas maailmas. Arvukad etnilised, religioossed ja poliitilised konfliktid, mis šokeerivad tihti maailma avalikkust veriste ning julmade faktidega, on tekitanud

küsimuse, kas nii suure ulatusega konfliktid on ikka riigi siseasi ning kust jookseb piir, millal peaks rahvusvaheline üldsus sellistesse konfliktidesse sekkuma ja millal mitte. Kui siseriiklik kriis on muutumas rahvusvaheliseks, sest põgenike vool naaberriikidesse on lakkamatu, kas see on piisav põhjus sekkumiseks? Uued inimkatastroofid panevad küsima, kas sadade või tuhandete inimeste surm on ikka riigi siseasi ja kas teiste riikide või rahvusvaheliste organisatsioonide sekkumine (siinkohal on jutt sõjalisest sekkumisest) lahendamaks konflikti klassifitseerub suveräänsuse rikkumisena. Kõik see on kahtluse alla seadnud suveräänsuse puutumatus ja tõstnud päevakorda küsimuse, kas moraalsed kaalutlused peaksid prevaleerima juriidiliste üle, kas ülemaailmne hukkamõist on piisav põhjus sekkumaks riigi siseasjadesse ja millal muutub riigi siseasi "välisasjaks". Praegu võivad mõne riigi siseprobleemid väga ruttu muutuda globaalseks, piisab vaid meedia huvist ning kohalike metsikuste kajastamisest mõnes ülemaailmses telekanalis. Miljonite televaatajateni jõudev jube vaatepilt võib muuta palju. Seni riigi siseasjaks peetud konflikt võib muutuda rahvusvaheliseks, sest avalikkus nõuab ohvrite abistamist ning kaitsmist. Parim näide on Kosovo kriis, mis leidis meedias laialdast kõlapinda, ning nn CNNi efekt mõjutas kindlasti sündmuste käiku. Väga raske on telepiltide taustal, mis toovad miljonitesse kodudesse nälja käes kannatavad lapsed ja genotsiidiõudused, väita, et sekkumine ei ole võimalik, sest olulisem on vastava riigi suveräänsuse austamine. Kuigi NATO väed pommitasid suveräänse riigi territooriumi, ei peetud oluliseks rahvusvahelise õiguse normidest kinnipidamist, vaid inimeste päästmist.

Palju ning õigusega on räägitud suveräänsuse muutunud iseloomust, eriti viimase aastakümne jooksul aset leidnud inimkatastroofide taustal. Senise tava järgi olid rahvusvahelise õiguse subjektiks riigid, mitte kodanikud, ning riigid võisid oma kodanikega riigi piires käituda, kuidas tahtsid, isegi kui see tähendas kodanike inimõiguste rikkumist. Nüüd aga on tekkinud niisugune olukord, kus rahvusvaheline üldsus sekkub riigi siseasjadesse kaitsmaks kodanikke sellesama riigi eest.

Tänapäeva maailmas toimunud muutused on suveräänsuse teema tõstnud paljude huviorbiiti, kuid kindlasti pole see esimene kord, kui suveräänsuse sisu ning vajalikkus kahtluse alla

seatakse. Paljude rahvusvaheliste suhete asjatundjate arvates oli suveräänsuskontseptsioon ennast ammendanud juba 20. sajandi alul. Nende arvates puudus suveräänsusel seaduslik alus, ajalooline taust, poliitiline vajalikkus ning empiiriline autentsus (Meriman 1990; Laski 1921; Duguit 1919; MacIver 1947). Suveräänsust kasutati nende sõnul selleks, et vabandada interventsiooni või hoiduda interventsioonist, suveräänsusega õigustati ignorantsi inimkannatuste suhtes ning seetõttu tulnuks suveräänsuse mõiste rahvusvaheliste suhete leksikonist kaotada. Ehk Adolf Hitleri suu läbi, kes Austria annekteerimisel 1938. a tuli välja järgmise küünilise mõtteavaldusega: "Mis kasu saab olla sõnadest "iseseisvus" ja "suveräänsus", kui riigi rahvaarv on kõigest kuus miljonit?" (Cit. James 1986: 2.)

Tänapäeval on suveräänsuse üle arutledes jõutud järelduseni, et suveräänsus on sedavõrd probleemideküllane teema, et mõned asjatundjad suveräänsusele hingekella löövad. Riigi suveräänsust on peetud globaliseerumise ohvriks ning uutele oludele kohaldamatuks. Suveräänsust on nimetatud "läbipaistvaks" (Duchachek 1988), "rüvetatuks" (Chopra, Weiss 1992), "väljasurnuks" (Khan 1992) ja "küsitavaks" (Mendlowitz, Walker 1990: 7). On ilmunud raamatuid, millel pealkirjaks näiteks *Väljaspool suveräänsust* (Cusimano 2000), *Suveräänsuse lõpp* (Camilleri, Falk 1992), *Problemaatiline suveräänsus* (Krasner 2001) või *Suveräänsus: Organiseeritud silmakirjalikkus* (Krasner 1999).

Põhjendatult on jõutud järeldusele, et suveräänsuskontseptsioon on muutumas. Eeltoodud näited teoreetikute seisukohtadest tõestavad, et probleem on päevakorral, kuid adekvaatset alternatiivi pole keegi suutnud välja pakkuda. Sama kehtib praktikute kohta. Endise ÜRO peasekretäri Boutros Boutros-Ghali sõnul: "Suveräänsus ei ole enam absoluutne [---] Suveräänsust peab hoidma vaka all" (Boutros-Ghali 1992: 5). Praegune ÜRO peasekretär Kofi A. Annan on suveräänsuse ja interventsiooni teemal arvukalt sõna võtnud, järgnevalt mõned näited: "Ühelgi valitsusel pole õigust end peita rahvusliku suveräänsuse taha, et kuritarvitada inimeste elementaarseid vabadusi ning rikkuda nende inimõigusi [---] Traditsiooniline arusaam suveräänsusest ei suuda enam kaitsta inimeste põhilisi vabadusi [---] ÜRO põhikirja kaitseb inimeste suveräänsust. See ei olnud kunagi mõeldud kui luba riiki-

dele rikkuda inimõigusi ning tallata jalge alla inimväärikust [---] ÜRO on suveräänsete riikide ühendus, kuid inimeste, mitte riikide õiguste kaitsja [---] Vaiksel, kuid ma usun, et kindlalt, on tekkimas uus rahvusvaheline norm, mis seab esikohale võitluse vähemuste represseerimise vastu ning lükkab riigi suveräänsuse tagaplaanile” (Annan 1999: 6, 12, 17, 24, 40). Tegemist on väga karmisõnaliste avaldustega, arvestades tõsiasi, et Boutros-Ghali ja Annan olid ja on organisatsiooni eesotsas, mille liikmelisuse aluseks on riigi suveräänsus ning kus võrdse hääletamisõiguse ÜRO Peaassambleel tagab samuti suveräänsus.

Kuigi suveräänsuse probleemi lahkamist on peetud “astumiseks soomülkasse” (James 1986: 3), on paljud sellega riskinud. Muutuste tuultes on suveräänsust üritatud süstematiseerida, liita ja lahutada, rühmitada — kõik selle nimel, et selles pisutki korda luua. Näiteks on püütud eristada eri liiki suveräänsust: rahvusvaheline juriidiline suveräänsus, Vestfaali suveräänsus, siseriiklik suveräänsus, vastastikusel sõltuvusel põhinev suveräänsus (Krasner 1999: 1). Vestfaali suveräänsus osutab poliitilisele organiseerumisele, mis põhineb välistegurite elimineerimisel ehk riigi õigusel mitte sekkuda. Rahvusvaheline juriidiline suveräänsus tähendab riikidevahelist juriidilist võrdsust. Siseriiklik suveräänsus väljendab poliitilise võimu organiseerumist kindlal territooriumil ning valitsuse võimet ohjata riigis toimuvat. Vastastikusel sõltuvusel põhinev suveräänsus eeldab aga valitsuse suutlikkust reguleerida riigipiire ületava infotulva, ideede, kaupade, inimeste või kapitali liikumist (Krasner 1999: 2). Teooria looja Stephen Krasner peab kõige tähtsamaks rahvusvahelist juriidilist suveräänsust ning Vestfaali suveräänsust.

Krasneri järgi viitab rahvusvaheline juriidiline suveräänsus riikide vastastikusele tunnustamisele ning juriidilisele võrdsusele. Rahvusvaheline juriidiline suveräänsus paneb aluse riigi rahvusvaheliselt tunnustatud staatusele. See annab õiguse olla juriidiliselt võrdne teiste riikidega: riigi diplomaatidel on diplomaatiline immunitet, riik võib ja saab astuda rahvusvaheliste organisatsioonide liikmeks, riik saab sõlmida rahvusvaheliselt siduvaid lepinguid teiste suveräänsete riikidega jne. Juriidilise suveräänsuse alusreeglis on riikide tunnustamine, millel on territoorium ning selgekujuline juriidiline autonoomia. Samas on seda reeglit prak-

tikas varieeritud, näiteks võib tunnustada riiki, aga mitte selle valitsust. Tavaliselt on sellisel juhul tegemist poliitilise aktiga, mille eesmärgiks on kas tugevdada või nõrgendada vastavat valitsust. Näiteks tunnustas suur osa lääneriike Hiina kommunistlikku režiimi alles 1970. aastatel, mis siiski ei takistanud Hiinat olemast suveräänne ning juriidiliselt võrdõiguslik riik. Samamoodi on tunnustatud territoriaalseid üksusi, mis pole juriidiliselt suveräänsed. Paari pretsedendina võib välja tuua näiteks India, mis kirjutas alla Versailles' rahulepingule ning oli Rahvasteliidu liige, olles samal ajal Briti koloonia. Valgevene ja Ukraina olid ÜRO liikmed, kuigi kuulusid N. Liitu. Malta ordu tunnustavad mitukümmend maailma riiki siiani kui suveräänsel subjekti, kuigi ordu kaotas kontrolli Malta üle juba 1798. a ja talle kuuluvad tänapäeval vaid mõned kinnisvarakrundid Roomas (Krasner 1999: 15–16). Seega ei garanteeri rahvusvaheline tunnustus ühegi riigi territoriaalset puutumatumust ega isegi mitte riigi säilimist.

Vestfaali suveräänsuse olulisim tunnus on riigi õigus mitte-sekkumisele, seda peetakse ka kõige olulisemaks suveräänsuskontseptsiooni elemendiks. Vestfaali suveräänsust rikutakse, kui välisriik sekkub riigi siseasjadesse, sekkumine võib olla nii vabatahtlik kui pealesunnitud. Pealesunnitud sekkumise all mõtleb Krasner sõjalist interventsiiooni, vabatahtliku sekkumise all aga näiteks riigipoolset nõusolekut aktideks, mis võivad ohustada riigi suveräänsust. Vabatahtlikkusel põhinev sekkumine on samamoodi suveräänsust rikkuv kui sõjaline sekkumine, sest riik võimaldab teadlikult välisteguritel osaliselt või täielikult siseriiklikku jurisdiktsiooni kontrollida. Vabatahtliku sekkumisena kvalifitseerub Krasneri jaoks teatud rahvusvaheliste institutsioonide tegevus. Näiteks on Euroopa Kohus ülimuslik riiklike kohtute suhtes, samuti võivad Maailmapank ja Rahvusvaheline Valuutafond keelduda laenu väljastamist, kui riik ei ole nõus vastavalt juhistele oma riiklikke struktuure ümber korraldama. Mõlemad institutsioonid seavad laenu eeltingimuseks demokraatliku riigikorra või taotleja sellise riigikorra poole püüdlmise (Krasner 1999: 127). Krasner peab teadlikuks suveräänsuse rikkumiseks ka Balti riikide poolt pärast Esimest maailmasõda vähemusküsimustes tehtud järeleandmisi. Balti riigid võtsid teadlikult vastu rahvusvahelise üldsuse kehtestatud nõuded rahvusvähemuste kaitseks, sest

noorte riikide eesmärgiks oli rahvusvahelise tunnustuse saavutamine. Krasneri arvates kompromiteerisid aga noored riigid sellega ka oma riiklikku suveräänsust (Krasner 1999: 35).

Krasneri käsitluse kohaselt ei pea riigi suveräänsus koosnema kõigest neljast komponendist. Riik võib olla rahvusvahelisel tunnustatud, kuid siiski alluda välisele kontrollile. Riik ei pruugi kontrollida oma piire, kuid olla ikkagi autonoomne. Üks komponent ei välista teist ning ka ebatäiuslik suveräänsus on praktikas rakendatav (Krasner 1999: 24).

Üheks katseks suveräänsust korrastada on nn kamaka ja korvi teooria,¹ kus "kamakat" etendab koolkond, mis käsitab "suveräänsust kui ühtset monoliitset kivi — riik kas on või ei ole suveräänne [---] ükski riik ei saa olla kas 57% suveräänne või 82% suveräänne" (Fowler, Bunck 1995: 66–67). "Ilmselt kõige suurem väärarusaam, mis ähmastanud suveräänsuskontseptsiooni, on arvamus, et suveräänsus on jagatav [---] Me kuuleme ikka ja taas, et peame loovutama osa oma suveräänsust rahvusvahelisele organisatsioonile säilitamiseks rahu maailmas [---] et on olemas just nagu suveräänsed ja poolsuveräänsed riigid [---] Kui suveräänsus tähendab ülemvõimu, on loogiline väita, et kaks ja rohkem vormi — inimest, rühma, tegurit — ei saa olla suveräänsed ühel ajal ühes kohas" (Morgenthau 1945: 247).

"Korviteoorias" vaadeldakse suveräänsust kui pidevalt muutuvate tunnustega kohustuste ja õiguste kogumit ehk korvi. Igal riigil on oma "korv", mille sisu varieerub sõltuvalt riigi suuruselt ja võimsusest. Suurriigil on suveräänsuse atribuute rohkem kui nõrgal või väikesel riigil ehk suurriik on *de facto* rohkem suveräänne kui väikeriik. "Kuigi kõik rahvusriigid nautivad võrdsed juriidilisi privileege (näiteks on ÜRO peaassambleel kõigil liikmesriikidel võrdne hääleõigus), on mõned riigid praktikas siiski rohkem suveräänsed kui teised." (Ferguson, Lampert, Mansbach 1976: 22). "Korviteoreetikud" arvavad samuti, et "kiire ja ulatuslik Euroopa kolooniate lagunemine on praeguses maailmas loonud palju riike, mille puhul on võime iseseisvalt eksistee-

---

¹Emeriitprofessor Inis L. Claude Jr. Virginia Ülikoolist oli algse "kamaka ja korvi" teooria väljamõtleja, kuid kirjalikult ja süstematiseeritult avaldasid selle teooria trükis Fowler ja Bunck.

rida ning valitsemisautlik olla tõsise küsimärgi all. Need riigid ei pruugi *de jure* suveräänsetest *de facto* suveräänseiks muutudagi” (Claude 1988: 34). Samuti on selle teooria kohaselt “suveräänsus kui juriidiline staatus kättesaadav paljudele riikidele, kuid suveräänsus kui kaasaegse ning eduka riigi kehastus jääb paljude riikide haardeulatusest välja” (Marshall 1965: 5).

Suhteliselt samasugune teooria ehk idee poolsuveräänsetest riikidest teeb vahet positiivse ja negatiivse suveräänsuse vahel. Kolmanda Maailma riikidel on “negatiivne suveräänsus”, mis on täiesti vastupidine Vana Maailma ehk Euroopas koos modernse riigi tekkega esile kerkinud “positiivsele suveräänsusele” (Jackson 1990: 1). Kolmanda Maailma riikide puhul peetakse silmas endisi kolooniaid. Ekskolooniatel on samasugused rahvusvaheliselt tunnustatud õigused ning kohustused nagu kõigil teistel. Samas aga pole paljud suutnud kehtestada siseriiklikku kontrolli ega oma täieõiguslikke volitusi oma territooriumi ega rahva üle. Paljudel Kolmanda Maailma riikidel puudub peamine traditsioonilise suveräänsuse eeldus ja alus — tegelik valitsemisautlikkus. Nende riikide puhul on tegemist poolriikidega: sealne elanikkond ei naudi õigusi, mis tavaliselt seotud sõltumatusel, nende riikide valitsustel on tihti väga piiratud võim ning nad ei ole suutelised tagama ka kõige elementaarsemaid inimõigusi ega sotsiaalset heaolu. Kolmanda Maailma riikide suveräänsus on seega erinev traditsioonilisest suveräänsusest, sest suveräänsusega kaasneb ka teatud siseriiklik vastutus ning kohustused, mida paljud riigid ei ole suutelised täitma. Juriidiline sõltumatus ei tähenda veel tegelikku suveräänsust (Jackson 1990: 25).

KOKKUVÕTTEKS

Suveräänsuse kontseptsioon on muutumas ning areneb koos rahvusvaheliste suhetega, olles ja jäädes selle lahutamatuks koostisosaks. Suveräänsus on aluseks riigi eksistentsile.

Julgesin väita, et praegusel muutuste ajastul, mil riigid on avatud niivõrd paljudele välismõjutustele, et riigipiir ei pruugi enam olla kinnine uks, vaid pigem lahtine värav, ning ühe riigi heaolu on sõltuvuses teise riigi käekäigust, ei ole muutumas ainult suveräänsus, vaid ka riik kui selline. Sama kehtib ka Eesti su-

veräänsuse ja riigi kohta, sest 1918. aastal alguse saanud vabariiki ega selle suveräänsust ei tohiks hinnata Esimese maailmasõja järgsete kriteeriumide järgi, mis pidasid suveräänsust ainukeseks ja olulisimaks riigi eksistentsi aluseks. Tänapäeva maailm koosneb samamoodi suveräänsetest riikidest nagu tollal, kuid nii nagu on muutnud riiklus, on muutunud ka suveräänsus. Suveräänsus pole enam pelgalt kaitsebarjäär, mis oli paljude väikeriikide jaoks olulisemaks julgeolekugarantiiks. Tänapäeva suveräänsus ei pruugi seda garantiid enam anda. Kui veel 20. sajandi alul ei olnud suveräänse riigi piires toimuv mitte kellegi asi peale riigi enda, siis 21. sajandi alul võib siseriiklik probleem huvi pakkuda paljudele ning vajaduse korral võidakse siseriiklik keerdküsimus lahendada hoopis välisjõudude abil. Suveräänsuse kiivas kaitsmine ei tähenda, et seda austatakse. Ühel hetkel võib selline käitumine riigile saatuslikuks saada ning riik võib leida end isoleerituna rahvusvahelisest kogukonnast. Tulevikus on suuremad šansid oma suveräänsust kaitsta just osana rahvusvahelisest üldsusest, mis on viimase aja interventsiooninäidete põhjal just see tegur, mis on riikide suveräänsust kuritarvitanud. Seega on Eestil suuremad võimalused oma suveräänsust säilitada Euroopa Liidu ja NATO liikmena kui lihtsalt pealtvaataja rolli jäädes.

Peen balansseerimine suveräänsuse austamise ning rikkumise piiril on osa lähituleviku rahvusvahelistest suhetest. Poliitilised muutused on olnud tunduvalt kiiremad kui rahvusvahelises õiguses aset leidnud muutused. Segadus suveräänsuse ja interventsiooni ümber lõpeb alles siis, kui rahvusvahelises õiguses on kehtestatud kindlad piirid, mis garanteerivad riikide suveräänsust ning defineerivad, millal on suveräänsuse rikkumine seaduslik ja sekumine õigustatud, millal mitte.

Suveräänsuskontseptsioon võib olla identideedikriisis, suveräänsuse roll rahvusvahelistes suhetes võib kahaneda, kuid kindlasti pole veel põhjust mitusada aastat kehtinud põhimõtetest loobuda. Tegemist on ühe etapiga suveräänsuskontseptsiooni arengus. Suveräänsus ei saa areneda kui asi iseeneses, ta muutub koos rahvusvaheliste suhetega. Rahvusvahelised suhted omakorda ei saa eksisteerida ega areneda ilma suveräänsete riikideta.

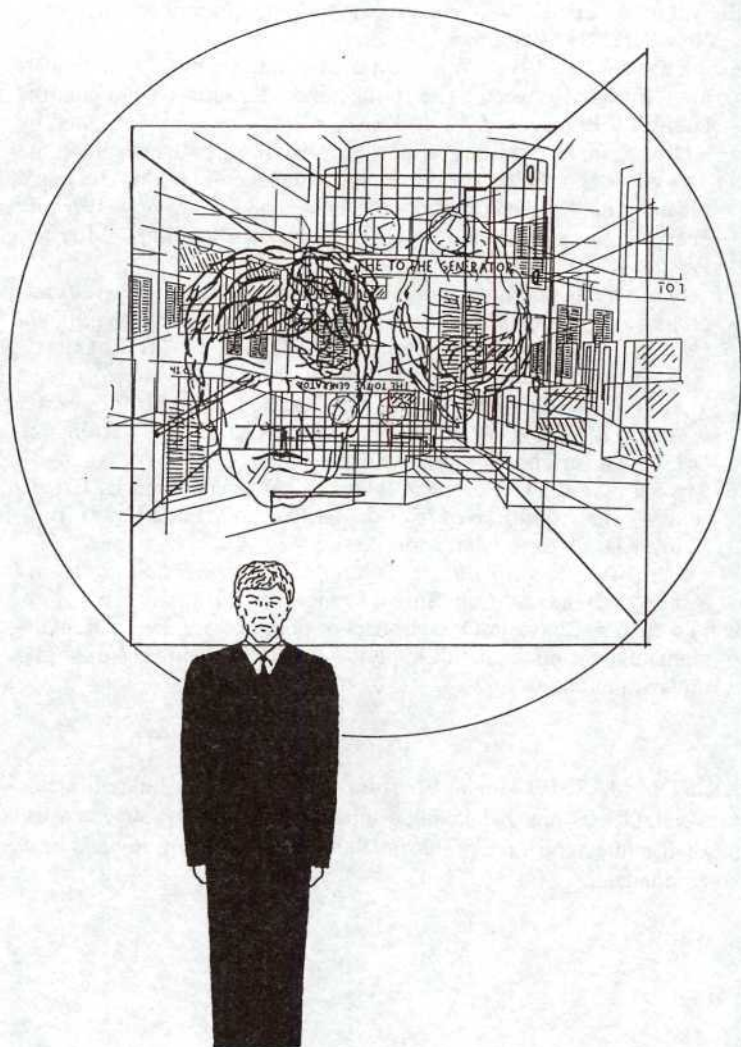
Kirjandus

- Ann an, K. A. 1999. *The Question of Intervention: Statements by the Secretary-General*. New York, NY: United Nations
- Boutros-Ghali, B. 1992. *An Agenda for Peace*. New York, NY: United Nations
- Butler, P. 1978. Legitimacy in a States-System: Vattel's Law of Nations. — *The Reason of States*. Edited by M. Donelan. London: Allen & Unwin
- Camilleri, J. A., J. Falk 1992. *The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmented World*. Brookfield, VT: Elgar
- Chopra, J., T. G. Weiss 1992. Sovereignty is No Longer Sacrosanct: Codifying Humanitarian Intervention. — *Ethics and International Affairs*, No. 6, pp. 95–117
- Claude, I. L. 1988. *States and the Global System: Politics, Law, and Organization*. New York, NY: St. Martin's Press
- Cusimano, M. K. 2000. *Beyond Sovereignty: Issues for Global Agenda*. Boston, MA: Bedford/St. Martens
- Duchachek, I. D. 1988. *Perforated Sovereignities and International Relations: Trans-Sovereign Contacts of Subnational Governments*. Edited by I. D. Duchachek, D. Latouche, G. Stevenson. New York, NY: Greenwood Press
- Duguit, L. 1919. *Law in the Modern State*. New York, NY: Viking Press
- Ferguson, Y. H., D. E. Lampert, R. W. Mansbach 1976. *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- Fowler, M. R., M. J. Bunck 1995. *Law, Power and the Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*. Pennsylvania University Press
- Hinsley, F. A. 1986. *Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hoffman, J. 1998. *Sovereignty*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press
- Jackson, R. H. 1990. *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press
- Jackson, R. H. 1995. International Community Beyond the Cold War. — *Beyond Westphalia?: State Sovereignty and International Intervention*. Edited by G. M. Lyons, M. Mastanduno. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press

- James, A. 1986. *Sovereign Statehood: The Basis of International Society*. London: Allen & Unwin
- Khan, A. 1992. The Extinction of Nation-States. — *American University Journal of International Law and Policy*, No. 7, pp. 197–234
- Krasner, S. D. 1999. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Krasner, S. D. 2001. *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*. New York, NY: Columbia University Press
- Laski, H. 1921. *The Foundations of Sovereignty and Other Essays*. New York, NY: HarcourtBrace & Co.
- Lyons, G. M., M. Mastanduno 1995. International Intervention, State Sovereignty and the Future of International Society. — *Beyond Westphalia?: State Sovereignty and International Intervention*. Edited by G. M. Lyons, M. Mastanduno. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- MacIver, R. 1947. *The Web of Government*. New York, NY: MacMillan Company
- Maim, Nikolai 1999. Suveräänsuse iganemine kaasajal. — *Akadeemia*, nr 3, lk 477–500
- Marshall, C. H. 1965. *The Exercise of Sovereignty: Papers on Foreign Policy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- Mendlowitz, S. H., R. B. Walker 1990. Interrogating State Sovereignty. — *Contending Sovereignties: Redefining Political Community*. Edited by S. H. Mendlowitz, R. B. Walker. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers
- Merriman, C. E. 1990. *Studies in the Problem of Sovereignty since Rousseau*. New York, NY: Columbia University Press
- Morgenthau, H. 1945. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York, NY: Alfred A. Knopf
- Onuf, N. 1995. Intervention for the Common Good. — *Beyond Westphalia?: State sovereignty and International Intervention*. Edited by G. M. Lyons, M. Mastanduno. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- Oppenheim, L. 1952. *International Law: A Treatise*. Vol. II. London: Longman, Greens & Co.
- Philpott, D. 2001. *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Piirimäe, Helmut, Tõnu Tannberg 2001. Rahvusvahelised suhted 1815–1848. — *Inimene, ühiskond, kultuur*. III osa. *Uusaeg: XI klassi ajalooõpik*. Tallinn: Koolibri

- Reynolds, P. A. 1980. *An Introduction to International Relations*. New York, NY: Longman
- Schilling, H. 1998. War and Peace at the Emergence of Modernity: Europe Between State Belligerence, Religious Wars, and the Desire for Peace. — 1648 — *War and Peace in Europe*. Edited by K. Bussman, H. Schilling. Münster: Westfälisches Landesmuseum
- Streiger, H. 1998. Concrete Peace and General Order: The Legal Meaning of the Treaties of 24 October 1648. — 1648 — *War and Peace in Europe*. Edited by H. Bussman, K. Schilling. Münster: Westfälisches Landesmuseum
- The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background. Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. 2001. Ottawa: International Development Research Center
- Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776–1949*. 1969. Vol. III: 1931–1945. Washington, DC: US Government Printing Office
- Watson, A. 1984. European International Society and its Expansion. — *The Expansion of International Society*. Edited by H. Bull, H. Watson. Oxford: Clarendon Press
- Weber, C. 1995. *Simulating Sovereignty: Intervention, State and Symbolic Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni põhikiri. S.a. (Eesti Rahvusraamatukogu, mitteametlik tõlge.) — <http://www.nlib.ee/struktpik/org/yro-pohi.html>

KRISTIN MARMEI (sünd. 1976) on lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna (1999), praegu lähiajaloo õppetooli magistrant (“Suveräänsuse ja sõjalise interventsiooni probleeme”) ning infoagentuuri *Reuters* Eesti korrespondent.

MARKO MÄETAMM

ANTROPOLOOGIA, ARHEOLOOGIA, EVOLUTSIOON JA “KULTUURIPÄRAND”

Ülevaade kaasaegsetest metodoloogilistest käsitlustest

Juri Berezkin

Tõlkinud Jaan Isotamm

Kultuur pole inimesele “ehteks”, vaid on tema bioloogilise ellujäämise tingimus. Üks 20. sajandi keskpaiga suurimaid antropoloogide Clifford Geertz on rõhutanud, et inimene ilma kultuurita, s.t selline, kes pole seda teistelt inimestelt õppinud, ei ela päevagi (Geertz 1970, 1973: 33–54). Inimese reageerimist erinevatele situatsioonidele saaks tõenäoliselt geenide abil programmeerida. Ent loodusliku valiku teel oleks säärase süsteemi kujunemine ebatõenäoline. Kui niivõrd keeruline genotüüp peakski mingil moel tekkima, siis järgmises põlvkonnas häviks see igal juhul kromosoomide rekombineerumise tõttu viljastumise ajal. Seetõttu kodeeritakse vaid õppimisvõime ise, mitte aga individuaalselt omandatavate teadmiste sisu (Smith, Szathmáry 2000: 165–166). Siinkohal meenutatakse sageli Leibnizi, kes kirjutas, et mõistuses pole mitte midagi sünnipärast peale mõistuse enda.

Юрий Березкин. Антропология, археология, эволюция и “культурное наследие”: Обзор современных методологических разработок. — *Miras*, 2002, nr 2, lk 145–149.

Avaldatakse autori loal.

Kujutus inimese võimetusest eksisteerida väljaspool kultuuri tõstab teatud mõttes nende distsipliinide staatust, mis tegelevad vastavate probleemide uurimisega — need on kultuuri- (või sotsiaal-) antropoloogia, sotsiolingvistika, arheoloogia. Sellest vaatenurgast on kultuur ise osa "loodusest" (seda rõhutas juba Herbert Spencer, vt Carneiro 1981: 159) ning humanitaarteadused pole vastuolus täppisteadustega. Teaduste klassifitseerimine ise ei põhine teadmiste jaotamisel humanitaarseteks ja loodusteaduslikeks, vaid hoopis teistsugusel kriteeriumil. Ühed teadused — astrofüüsikast arheoloogiani — uurivad meid ümbritseva reaalsuse tekkeprotsessi, teised seda, kuidas too reaalsus on organiseeritud ja kuidas ta funktsioneerib. Mõned distsipliinid, nende hulgas ka kultuurantropoloogia, tegelevad nii ühe kui teisega.

Esimeseks kindlaskujunenud suunaks antropoloogias oli evolutsionism. Üks selle rajajaid, Edward Tylor, defineerib kultuuri "inimese kui ühiskonna liikme poolt omandatud teadmiste, uskumuste, kunsti, kõlbluse, seaduste, kommete ja igasuguste muude võimete ning harjumuste keerulise konglomeraadina" (Tylor 1989: 18). Selle definitsiooni mõte asub tema alguses ("kui ühiskonna liikme"), mis asetab rõhu kultuurielementide edasiandmisele, nende korduvusele. Ent tervikuna ei seisnenud evolutsionistide arutluste paatos mitte selles, et kultuur pärändub, vaid selles, et see areneb, tuues kaasa üha keerulisemate süsteemide tekke, ehk nagu seda Spencer määratleb, kultuur liigub "ebamäärasest kooskõlastamata homogeensusest lakkamatu diferentseerumise ja integreerumise teel kindlasse ja kooskõlastatud heterogeensusse" (Carneiro 1981: 158). Ehkki planeedi eri regioonides arengutempod erinevad, oli nende suund 19. sajandi evolutsionistide arvates küllaltki ühesugune, mis annab võimaluse rekonstrueerida minevikku nende joonte põhjal, mida etnograafid fikseerivad kaasaegsete mahajäänud rahvaste juures. Evolutsionistid vaatlesid minevikupärändit kultuuris kõige sagedamini iganditena (Tylori *survivals*), s.t teatud joontena, mis tekkisid omal ajal seaduspäraselt, ent sattusid hiljem neid tekitanud sotsiaalsest või looduslikust kontekstist väljapoole, ja mida kopeeritakse mehaaniliselt.

19. sajandi lõpus loobus ameerika ja 20. sajandi algul inglise antropoloogia evolutsionismist. Ent Venemaal sulandati Tylori ja eriti Morgani ideed marksistliku doktriini vulgariseeritud varianti

ja seetõttu jätkasid nad domineerimist vähemalt kuni 1960. aastateni. Sellel olid konkreetse tagajärjed praktikas.

Sotsiaalse ja tehnilise progressi adeptide seisukohast koosneid rahvuskultuurid suurvenelaste omast alates ja orotšide omaga lõpetades peamiselt iganditest, millest tuli lahti saada. Tulemused on teada. Ühest küljest arenes NSVLis märgatavalt moderniseerimine, ehkki seda teostati barbaarsete meetoditega (Mironov 1999: 332–333). Teisest küljest tõi kultuuri minevikust päritud traditsiooniliste elementide hävitamine sageli kaasa sotsiaalse ja loodusliku keskkonna hävimise ning seejärel ka majandusliku allakäigu. Katseid teostada vägivaldset moderniseerimist, millel olid vastuolulised ja tihti katastroofilised tagajärjed, tehti ka teistes maades, näiteks šahhiaegses Iraanis (Johnson 1983: 704–708).

N. Liidus oli 20. sajandi keskpaiga evolutsionism ise olemoodi "igand", mis konserveeris 19. sajandile omaseid kujutlusi maailmast. Mis puutub inglise ja ameerika antropoloogiasse, siis seal sündis evolutsionism taas 1930.–1950. aastail, ent puudutas tõsiselt vaid seda teadmiste valdkonda, kus tõepoolest oli võimalik tema edukas kasutamine praktikas — arheoloogiat (Berezkin 2000). Just Gordon Childi, Leslie White'i ja Julian Stewardi neoevolutsionism "tagas ideoloogiliselt" ulatuslikud arheoloogilised uurimistööd Lähis-Idas ja Iraani kiltmaal, Vahe-Ameerikas ja Kesk-Andides. Saavutades hoogsa arengu 1940.–1950. aastate lõpus, aeglustusid need uuringud järsult või katkesid hoopis 1980. aastate alguses. Ja selle põhjuseks polnud mitte ainult islamirevolutsioon, Afganistani tragöödia, Lahesõda või Sendero Luminoso partisaniliikumine Peruus. Iga teaduslik paradigma, mis pretendeerib objektiivsete teadmiste saavutamise võimalusele, oleks paratamatult sattunud raskesse olukorda vajaduse tõttu seista silmitsi kasvavate antimodernistlike tendentsidega ühiskonnas.

Need tendentsid andsid endast märku juba ammu.

USAs oli Boasel ning tema järgijatel (Alfred Kroeberil, Clark Wissleril, Robert Lowiel ja teistel) 20. sajandi alguses kaalukaid põhjusi loobuda Tylori ja Morgani ideedest; nad ei näinud, kuidas saaks seletada Rio Grandest põhja pool asuvate indiaanlaste kultuuride reaalsust mitmekesisust, lähtudes sellest, et nende kultuuride kandjad tegid läbi kindlad universaalsed arengustaadiu-

mid. Domineerima hakkas "kultuuri relativismi" või "historismi" kontseptsioon, mille järgi iga kultuur on iseseisva väärtusega ega ole tervikuna samastatav teiste kultuuridega isegi siis, kui seda kultuuri moodustavaid üksikuid elemente võib kohata ka teistes kultuurides, niihästi naabruses asuvates kui ka geograafiliselt kaugetes (Boas 1928). 1920. aastatel kerkis ameerika antropoloogias esiplaanile "kultuuri ja isiksuse" suund, mille kujunemist mõjutas otseselt Sigmund Freud, kes külastas USA-d 1909. aastal. Teiseks mõjuteguriks oli Boase vaadete evolutsioon, kes oli pettunud seaduspärasuste leidmise võimaluses sootsiumide ja areaalide ulatuses ning oli valmis keskendama oma tähelepanu üksikisiku kui kultuuri kandja uurimisele (Harris 1968: 280–289; Kubler 1991: 174). Juhtiva positsiooni ameerika antropoloogias hõivasi Boase uued lemmikõpilased Margaret Mead ja Ruth Benedict.

Inglismaal on evolutsionismist loobumist seostatud Bronislaw Malinowski nimega, kes on kultuuri funktsionaalse kontseptsiooni looja. Selle kontseptsiooni tuumaks on väide, et kultuuris ei saa olla "igandeid", sest iga kultuuri element on oma päritolust sõltumatult vastastikusel seoses teiste elementidega ja nende teenistuses (Malinowski 1948). Pärast 1922. aastat jõudis Malinowski funktsionalismi kitsama mõistmiseni, väites, et kõik kultuuri elementid pole võrdväärsed ja et esmatähtsad on need, mis tagavad vahendid ellujäämiseks (Strenski 1987). Malinowski kolleeg A. R. Radcliffe-Brown polnud temaga kategooriliselt nõus ja tõestas, et kõige tähtsamad on sotsiaalsed suhted. Just need moodustavad kultuuri püsiva toetiku, määrates niihästi tootmisvahendid ja -vormid kui ka ideoloogia (Radcliffe-Brown 1952, 1957). Malinowski ja Radcliffe-Browni funktsionalismi võtsid omaks nende arvukad õpilased, kes esindasid erilist koolkonda — "briti sotsiaalantropoloogiat". Vaatamata "igandite" eitamisele ei katkestanud see suund suhteid evolutsionismiga nii kardinaalselt kui ameerika "kultuuri ja isiksuse" koolkond. Igal juhul jäi tema järgijatel püsima huvi ühiskonna objektiivse uurimise vastu kõrvalise vaatleja seisukohalt. "Briti sotsiaalantropoloogia" omistas tohutu suurt tähtsust väliuuringutele. Kuna selle suuna esindajad töötasid peaaegu eranditult Inglise kolooniates, siis muutus koos impeeriumi lagunemisega olematuks ka vastav antropoloogiline uurimistöök.

Émile Durkheimi, prantsuse teadusliku sotsioloogia rajajat (kes pidas ka antropoloogiat sotsioloogia osaks), saab evolutsionistide hulka arvata vaid mõõndustega. Uurides religioosseid kujutlusi ja nähes Austraalia aborigeenidel nende kujutluste kõige lihtsamaid vorme, ei rääkinud Durkheim mitte niivõrd seesuguste vormide reaalsest vahetumisest ajas, vaid nende loogilisest järgnevusest (Nisbet 1965: 95). Siiski lähendab ühine ratsionalismi ja positivismi vaim Durkheimi just evolutsionistidele.

Durkheim demonstreeris esimesena, et ühelt poolt on kultuurielemendid püsivad, võimelised ennast kopeerima (replitseerima) ning meile valmiskujul peale sunnitud väljastpoolt, ent teiselt poolt määrab nende elementide tähenduse meie teadvus ja järelikult on see muutlik (Durkheim 1995: 31–40, 51, 126, 284–304). Durkheim eristas “sotsiaalseid fakte” (s.o kultuuri elemente) “väärtushinnanguist” (s.o tähendustest, mille need elemendid kultuuris omandavad). Sotsiaalne fakt on “sunduslik” (indiviid võtab selle vastu kui antuse) ning on seetõttu — eksisteerides konkreetsetest inimestest sõltumatult — omamoodi “asi” isegi siis, kui kõne all on hinnangud, uskumused, maitsed jne. Ühe või teise sotsiaalse fakti tekkimise põhjust tuleb otsida eelnevate sotsiaalsete faktide hulgast, mitte individuaalse või kollektiivse teadvuse seisunditest. Mis väärtushinnanguisse puutub, siis neid teadvustatakse “asjadesse” fikseerituna, mistõttu “asjale” objektiivselt omased jooned võivad ekslikult näida selle tähenduse põhjusena, mida “asjale” omistatakse.

Kahjuks ei kirjutanud Durkheim eriti arusaadavas keeles ja peale selle ei kasutanud üldse sõna “kultuur”. Seetõttu mõjutasid tema ideed 20. sajandi alguse uurijaid vähe ning Geertz oli sunnitud need uuesti läbi töötama (Geertz 1973: 92–94). Ent neid järgides saame paljuski lepitada evolutsionistlikku teadusparadigmat funktsionalistlikuga ning teatud määral koguni kultuuripsühholoogilisega. Peaaegu iga kultuurifakt tekib mingite eelnevate faktide kopeerimise käigus, kusjuures kopeeritakse kas enam-vähem täpselt või muudatustega. Selles tähenduses koosneb kultuur alati “iganditest”. Samal ajal mõtestatakse iga säärane fakt pidevalt ümber ja sobitatakse uuendatud kultuurilisse konteksti. Selles tähenduses on kultuur alati aktuaalne ja mingeid “igandeid” temas pole. Järelikult võime uurida, kuidas kultuuri

süsteem funktsioneerib, kuidas tema kandjad ise seda mõtestavad, ent võime pöörduda ka mineviku rekonstrueerimise juurde uurimiseks kättesaadavate vormide alusel, mis on säilinud elavas kultuuris või avastatud arheoloogide poolt. Siiski ei saa me viimasel juhul pretendeerida selle rekonstrueerimisele, mida inimesed mõtlesid või tundsid.

Paljudel põhjustel, millest osa on ilmsed, ent osa selgub ehk alles kauges tulevikus, süvenesid umbes 1970. aastate keskpaigast alates meie arvates negatiivsed tendentsid humanitaarsetes uurimustes. 19. sajandile omast usku objektiivsusse ja teaduslike teadmiste tingimatusse väärtusse hakati üha sagedamini pidama anakronismiks. Vaatamata inimeste keskmise eluea tohutule ja peaaegu üleüldisele kasvule hakati 20. sajandit hindama kui inimkonna kogu ajaloo kõige julmemat. Pole sugugi vaja tunda ajalugu ja etnograafiat, et jagada seda arvamust, ent kuna see kajastab mingit ähmast maailmatunnetust, siis on ta vaevalt kummutatav ratsionaalsete argumentide abil. Peamine põhjus on ilmselt selles, et inimsuhete humaniseerimine kulges tegelikkuses paratamatult aeglasemalt kui millenarianistlikes utopiates. Sellele vastavalt hakati euroameerikalikku postindustriaalset ühiskonda, mis on laiendanud oma mõju kogu maailmale, niihästi tema liikmete kui ka teistsuguste kultuuride esindajate poolt vaatlema mitte kui tsivilisatsiooni kõrgeimat saavutust, vaid kõigest kui üht inimeste organiseeritud eksisteerimise varianti ja sealjuures ilmselt mitte parimat. Seesuguste ideede tegelikud tagajärjed osutusid sama konkreetseks ja silmanähtavaks, nagu olid olnud need, mis tulenesid Tylori "igandite" kontseptsiooni võtmisest kommunistlikku ideoloogiasse.

Neist tagajärgedest peamiseks sai see, et teadust kui kumulatiivsete ja praktikas kontrollitavate teadmiste süsteemi, mis polnud tekkinud ükskõik kus, vaid eranditult 17. sajandi Lääne-Euroopas, hakati võrdsustama "etnoteadusega" (Sturtevant 1964), s.t suvaliste ühiskondade teadmiste süsteemidega, mille jaoks vastavate tunnuste (objektiivsuse, kontrollitavuse ja teadmiste akumulatsiooni) olemasolu pole tingimata vajalik (Dawkins 1995: 31–32; Shermer 1997: 34–43). Selle tulemusel toimus investeringute suhteline vähendamine teadusse üldse, sealhulgas arheoloogiasse, ning eriti ürgaja arheoloogiasse. Väga suur osa antropoloogia-

teaduskondades haridust saavaid inimesi ei tegelnud enam uute faktide ja seni tundmatute seaduspärasuste kindlakstegemisega, vaid kultuurinähtuste säärase interpreteerimisega vastava kultuuri kandjate maailmapildi raames, mida enamasti on võrdselt raske nii kummutada kui ka kinnitada. See interpretatsioon ei too kaasa teadmiste akumulatsiooni, seega ei saa seesugust loomingulist tegevust päris teaduslikuks nimetada. Teaduse positsioonide õhnes-tamises etendas tähtsat osa postmodernismi kujunemine, mis sai alguse filoloogias, ent hõivas peagi kogu humanitaarteaduste süsteemi ja eelkõige kultuurantropoloogia (Rosenau 1992).

Postmodernismile on kultuur ja kogu ümbritsev maailm tekstiks, mis vajab lugemist. Säärane lähenemisviis on lubatud, kui uuritakse teatud kultuuride esindajate maailmatajumist, ja selle algatajaks oli seesama Geertz oma "kognitiivse" ("mõistva") antropoloogiaga. Probleemid algavad väitest, et kultuur ja maailm on — vähemalt vaatleja jaoks — ainult tekst ja mitte midagi enamat. Kuid postmodernism läheb veel kaugemale: mitte ükski vastava teksti lugemistest pole tõene ega väär, kõik seisukohad ja arvamused on võrdselt võimalikud. Niisiis on teaduslikul hüpoteesil täpselt sama suur väärtus nagu vaimuliku, šamaani või võhiku arvamusel. Kui me neist võimalustest ühte eelistame, siis teeme seda kas oma eelarvamuste tõttu või esituse särast ja ilust lähtuvalt, ent mitte sisu tõlevastavuse tõttu. See, mida tõseks pidada, on isiklik asi. On üpris huvitav, et siin langesid kokku fideistide ja äärmusliberaalide seisukohad — ei ühtede ega teiste jaoks pole positiivne teadus vastuvõetav. Samasugust kokkulangevust juhtub üha sagedamini üksikküsimuste puhul — näiteks kas tuntud etnograaf Napoleon Chagnon teostas korrektselt uurimusi yanomami indiaanlaste hulgas (2000. a lõpus kubises Internet selletemalistest kommentaaridest).

Postmodernismi vaimus hakkas 1990. aastate lõpus esinema Marshall Sahlins, üks mitte ainult antropoloogide, vaid ka arheoloogide hulgas laialdaselt tsiteeritav autor. Omal ajal oli ta üks pealikuinstituudi (*chiefdom*) kontseptsiooni loojaid (Sahlins 1958) ning populaarse raamatu *Kiviaja majandus* autor (Sahlins 1972), s.t oli "üldjoontes evolutsionistliku orientatsiooniga" uurija (Barnard 2000: 43). Ent hiljem jõudis Sahlins veendumusele, et teaduslik antropoloogia on niivõrd läbi imbunud juudikristlikest

ideedest, et katse teda neist puhastada tähendaks selle distsipliini kadumist üldse (Sahlins 1996: 440). Kuna "juudikristlikud ideed" pole tegelikkusega vastavuses ei rohkem ega vähem kui budistide, asteekide või bušmanite omad, siis on meie teadus just "etnoteadus" selle erinevusega, et me püüame seda lubamatult ja vastutus-tundetult kogu maailmale peale sundida.

Tuleb tunnistada, et 20. sajandi teisel poolel nägid antropoloogid küllaltki palju vaeva, et Sahlins saaks püsida just sellisel seisukohal, ehkki vaevalt mõeldi sealjuures "juudikristlike ideede" pealesundimisest. 1983. a avaldas austraalia antropoloog Derek Freeman raamatu, milles tõestas, et M. Meadi kirjeldus Samoa saarte kultuurist (Mead 1988) pole enamjaolt vastavuses tegelikkusega (Freeman 1983). Meadi raamat on üks maailma kõige populaarsemaid antropoloogilisi uurimusi ning selle autor üks 20. sajandi antropoloogia kortüeesid. Peamine järelendus, mille "lihtne lugeja" saanuks selle skandaali põhjal teha, seisnes selles, et antropoloogid loovad enda kirjeldatavaid ühiskondi paberil vastavalt isiklikele kujutlustele ning et nende töödest ei tasu otsida objektiivset informatsiooni.

Aga kui Mead vähemalt püüdis tõe poole (ja kui ta milleski eksiski, siis olid need igal juhul niisugused vead, mida teised said avastada ja korrigeerida), siis Claude Lévi-Straussi struktuuralse lähenemisega müütide kirjeldamisele ja analüüsile kaasnes juba teadlik eemaldumine objektiivsuse printsiipidest ning järelduste kontrollitavusest. Prantsuse etnograaf ja filosoof lähtus 1950. aastate lõpust kuni 1980. aastateni kirjutatud artiklites ja raamatutes veendumusest, et traditsioonilises mütoloogias kajastuvad kogu inimkonnale ühised mõtlemisprintsiibid ja -seadused ning seetõttu on iga uurija võimeline isiklikust loogikast juhindudes seletama tekstide aluseks olevaid "varjatud" struktuure. Kõige huvitavam on tõestada väliselt täiesti erinevate müütide sarnasust sügavuti (Lévi-Strauss 1968: 164). Lévi-Straussi tööd kutsusid esile tohutu hulga kommentaare, niihästi apologetilisi (näiteks Douglas 1967) kui ka teravalt kriitilisi. "Lévi-Strauss [...] kõigub pidevalt objektiivsete struktuuride uurimise ning veendumuse vahel, et need struktuurid ei kujuta endast midagi muud kui metodoloogilisest seisukohast mugavat instrumentariumi" (Eco 1998: 355). Marwin Harris omakorda kommenteeris järgmisel viisil üht

Lévi-Straussi teesi (koiott esineb müütides triksterina, sest ta on vahendajaks elu ja surma vahel): “See on kaval nipp, mille ainsaks eesmärgiks on juhtida tähelepanu kõrvale ilmselt ja tõenäoliselt, et pakkuda arusaamatut ning ebatõenäolist” (Harris 1980: 201). Olles piisavalt tuttav nende indiaanlaste müütide publikatsioonidega, mida Lévi-Strauss kasutas, saan ma säärase hinnanguga ainult nõus olla.

Lévi-Strauss tegi olulise, ent kaugeltki mitte viimase sammu sellel teel, mis viib humanitaarteaduse eemale tema vastavusest teaduslikele kriteeriumidele. Pretensioonikus ja tõestamatus segunevad tema teostes eruditsiooni ning erksate tähelepanekutega; “varjatud struktuuri” väljatoomine tekstide kogumist, mille loojate vahelised kontaktid katkesid aastatuhandeid tagasi, ülestunnistusega, et struktuuride sarnasus ei pruugi osutada mitte ainult inimmõtlemise homogeensusele, vaid ka reaalsele ajaloolistele sidemetele. Ent uhtudes ära piiri teaduse ja kunsti või mängu vahelt sai Lévi-Strauss üheks neist, kes tunduvalt langetasid teaduslikkuse kriteeriumi latti.

1990. aastatel kasutas seesugust “lati allapoole laskmist” teiste seas mõjukas rühm inglise antropolooge eesotsas Chris Knightiga (Knight 1991, 1997; Dunbar, Knight, Power 1999). Knight on hariduselt vene kirjanduse eriteadlane, teine sama grupi liige, Camilla Power, aga matemaatik (paratamatult tuleb pähe võrdlus Anatoli Fomenkoga). Knight tõestab, et sümbolne kultuur (s.t kunst, rituaal, religioon, mütoloogia) tekkis “seksuaalse streigi” käigus, mille korraldasid kunagi naised, et tagada endale meeste abi laste üleskasvatamisel. Seda abi läks vaja sellepärast, et nüüdisaja inimese tekkides aju maht suurenes ning kasvatamise ja õpetamise periood pikenes. Sünkroniseerides menstruaatsioone kuufaasidega, värvisid naised end ja riietusid kummalisesse kostüümidesse, andes sellega märku, et seksuaalsed kontaktid pole võimalikud (“mitte see bioloogiline liik, mitte see sugupool, mitte see aeg”). Mehed küttisid sel ajal naiste jaoks. Teine pool kuust oli määratud toiduvalmistamiseks, seksimiseks ja pidutsemiseks. Lühikokkuvõttes paistab see kontseptsioon, mis sisaldab evolutsionismi, feminismi ja strukturalismi elemente, küll olevat tõestamatu, ent vähemalt üsnagi teravmeelne. Kuid kui vaadata konkreetset argumentatsiooni, mis on üles ehitatud peamiselt

muütide interpretatsioonile, siis jääb mulje, et autorid lihtsalt irvitavad lugejate üle, pakkudes harukordselt totraid spekulatsioone, mis põhinevad demonstriivselt meelevaldsete faktide valikul.

Kogu oma aktiivsuse juures on Knighti koolkond antropoloogias siiski vaid omamoodi veiderdamine. Tõsisemad on need probleemid, mis tekkisid New Yorgist Washingtoni viidud Ameerika Indiaanlaste Muuseumi uue, 2003. aastal avatava ekspositsiooni organiseerimisel.

Smithsoni Instituudi muuseumid Washingtonis on üks kaasaegseid "maailmaimesid" ja inimkonna visiitkaart. Neid külastab kümneid miljoneid inimesi kogu maailmast ning seetõttu sõltub ka maailmateaduse saatus sellest, mida ja kuidas seal näidatakse. Teatud mõttes on muuseum kavandatud hiilgavalt. Piki hiigelkoridori, mis ulatub poolkaares "päikesest" "kuuni", tuleb paigutada eri suguharude ekspositsioonid. Esemid näitamiseks valima, nende tähendust tõlgendama ja kujunduse üle arutlema peavad nende suguharude esindajad ise — kohalikud šamaanid ja muud traditsioonide tundjad. On loomulik, et seesugusel lähenemisel on kõigile kultuuridele tagatud võrdsus ja optimaalne võimalus eneseväljendamiseks. Ent kas kultuurid on tõepoolest võrdsed? Kui me võrdleme "sümboolset kultuuri", siis loomulikult on, kuid on ka teisi objekte, mida kõrvutada. Rahvastiku tihedus, urbanisatsiooni tase, soojustehnika areng, keskmine eluiga, kirjaoskus või selle puudumine, poliitilise organiseerituse vormid, transpordivahendid, kaubavahetuse ulatus ja vormid — kõike seda on võimalik kvantitatiivselt hinnata ja järelikult ka rivistada teatud järjekorda lihtsamatest variantidest keerulisemate ning arenenumateni. Mõttetu on võrrelda menominide ja sapoteekide vaimset kultuuri, ent me ei eksi poliitilise korrektsuse vastu, tunnistas, et põllumajandusliku tootmise ja poliitilise organiseerituse alal saavutasid sapoteegid rohkem. Aga seesugusest kultuurilise arengu evolutsioonilisest aspektist minnakse Ameerika Indiaanlaste Muuseumi uues ekspositsioonis ilmselt täiesti mööda. Tunneb, et sinna ei planeerita üldse arheoloogia ja muistsete tsivilisatsioonide omaette osakondi.

"Teadusliku lati allalaskmise" ning teaduse vastu huvi ja usalduse kaotamise vahel eksisteerib tagasiside. Mida vähem inimesi on võimelised eristama teadust šarlatanlusest, seda vähema rahaga

teadust finantseeritakse. Mida vähem saavad teadlased raha, seda raskem on neil avalikkusele selgitada, miks teadus on vajalik. Selles mõttes on väga illustratiivne olukord ameerika arheoloogias. Kõige kergem on saada raha maajade kultuuri uurimiseks, sest see töötab uute kunsti ja kirjaoskusega seotud artefaktide leidmist ning järelikult võimaldab huvi äratamist ka nendes, kes peavad maajasid salajaste teadmiste valdajaks või tulnukateks Marsilt. Palju raskem on organiseerida paleoindiaanlaste või arhailiste mälestusmärkide väljakaevamisi, ehkki puhtteaduslikust seisukohast võib iga seesugustesse uurimustesse investeeritud dollar enast palju rohkem ära tasuda.

Teaduse staatuse langus tervikuna ja arheoloogias eriti pole vaid teatud intellektuaalsete hoiakute tagajärg. Selle kõige taga seisab ulatuslik ja seaduspärane protsess: tänapäeva ühiskonna integreerumine üha keerulisemaks ja terviklikumaks organismiks — eri instituutide kasvav vastastikune mõju ja üksteisesse sulandumine, kõigi sotsiaalsete, sealhulgas ka väikeste rühmade avardunud võimalused mõjutada poliitikat ja rahandust, otsuste vastuvõtmise detsentraliseerumine, kerge ligipääs informatsioonile koos suurte raskustega usaldusväärsete ja vajalike andmete otsimisel ülearuste ning ebausaldatavate andmete tohutust hulgast. Kui varem kujutas teadus endast küllaltki sõltumatut korporatsiooni, mille liikmed töötasid isiklike eesmärkide saavutamise (ideaalina maailma tunnetamise) nimel, siis praegu määrab teadlaste tööd paljus avalik huvi. Ainult selle huvi tekitamisega on võimalik saada raha uurimusteks. Arheoloogias ei ole peamised jõupingutused suunatud enam originaalsetele ja fundamentaalsetele väljakaevamistele, vaid rutiinsetele päästetöödele territooriumide majandusliku hõlvamise käigus, kultuurantropoloogias pääseb aga uurija paljudest raskustest, kui tema tegevus osutub arusaadavaks ja vastuvõetavaks inimestele, keda ta uurib. Arheoloogia olukord tänapäeva maailmas oleks veel palju hullem, kui puuduks võimalus kasutada seda teadust eesmärkidel, mis on talle kui teadusele täiesti võõrad, ent mis pakuvad huvi maksu maksjatele. Jutt käib sellest, et arheoloogid varustavad rahvusi “kultuuripärandiga”.

Sõna “pärand” meenutab pärandust ja viitab sellele, et tegu on mingite väärtustega. Selles tähenduses mõistavad pärandit tolli-

ametnikud, kes ei luba riigist välja viia antiikesemeid ega kunstiteoseid. Arheoloogiliste mälestiste "väärtust" tuleb loomulikult käsitada eranditult Durkheimi tähenduses: see on säärane, milliseks me oleme valmis teda pidama. Keskaegse mausoleumi ja varajaste põlluharijate asula väärtust pole võimalik objektiivselt määratleda. See sõltub ühiskonnas valitsevatest kujutlustest ja ideedest.

Sõna "pärand" seostub teistpidi sõnaga "pärilikkus", s.t pigem bioloogias kui kultuuris kasutatava terminiga. Mingi keelelise või poliitilise sootsiumi liikmete bioloogiline järjepidevus mineviku ja tänapäeva vahel pole sugugi vajalik. Bioloogia on siinjuures oluline vaid sedavõrd, kui palju inimeste füüsilisi tunnuseid endid hinnatakse, s.t kuivõrd need muutuvad ümbritsevate inimeste silmis kultuurifaktiks. Kunagi pole liigne rõhutada, et inimese bioloogiline päritolu ei mõjuta tema käitumise ja keele iseärasusi. Selliseid väljendeid nagu "rahvuse genofond", mida nii sageli näeb ajalehtede veergudel, kasutatakse üheksal juhul kümnest valesti, sest nad iseloomustavad kultuuri, aga mitte geene puudutavaid nähtusi ja protsesse. Kultuur on "geenivaba" (Barnard 2000: 43; Harris 1980: 119–140) ja kujutab endast mittegeneetilist informatsiooni edastamise vahendit.

Enamasti uurivad arheoloogid kadunud kultuurilisi kooslusi. Nüüdisaja rahvustega on need kooslused seotud vaid ühel kaheldamatul viisil — vastavad mälestusmärgid asuvad ühe või teise riigi territooriumil. Mõistagi võivad muistsete kultuuride üksikud elemendid olla lõpptulemusena pärandatud tänapäevastele kultuuridele, ent see on umbes sama kui viia oma suguvõsa tagasi 14. sajandil elanud esivanemani. Tolle isiku praegusel järglasel on ka suur hulk teisi esivanemaid ning 14. sajandil elanud inimesel võib olla tuhandeid teisi järglasi. Seetõttu kuuluvad muistsete ajastute mälestusmärgid tegelikult üksnes inimkonnale tervikuna. Ent praktilistel kaalutlustel on arheoloogid sunnitud rõhutama midagi muud: selleks on riigi praeguste elanike "vereside" nendega, kes löid muistseid mälestusmärke. Vaid niimoodi on võimalik kindlustada asulate ning hauakohtade uurimist ja kaitset.

Kõige iidsemast ajast peale on ajaloos tekkinud uusi suuri kooslusi, mis oma päritolult on seotud korraga suure hulga eelnevate ning naabruses asuvate ühiskondadega. Säärased on sküüdi-

siberi loomastiil või Muinas-Baktria tsivilisatsioon. Tõsi küll, kui kõne all on muistsete kultuuride iseärasused, siis oleme võimelised otsustama üksnes materiaalsete või kujutatud aspektide üle. Kellelt laenasid Aržani või Gonuri rajajad kõige suuremal määral oma maailmatunnetuse ja milline see üldse oli, oleks võimalik teada saada vaid kirjalikest mälestusmärkidest (mida loomulikult pole), nii et isegi kõige haritumaid oletusi selle kohta ei saa kasutada uute hüpoteeside konstrueerimiseks. Meie ajal toimub üks veelgi keerulisem protsess: mitte ainult ruumiliselt, vaid ka ajaliselt kaugete kultuurielementide laenamine. Kui kubism tekkis Aafrika maskide mõjul, siis Walt Disney inspiratsiooniallikaks oli meie ajaarvamise esimeste sajandite Lääne-Mehhiko hauakeraamika. Just nende eeskujude järgi on väga originaaltruuult kopeeritud Piilupart Donald (Braun 1998). Disney esteetika on mõjutanud kogu kaasaegset disaini, seega oleme Lõuna-Korea televiisori või Inglise arvuti voolujoonelise kuju eest tänu võlgu ka Mehhiko indiaanlastele, kelle kohta pole teada isegi seda, mis keeles nad rääkisid.

Lõpetuseks jääb üle lisada, et samamoodi, nagu võime omandada kultuuri ja kõnet on inimesse bioloogiliselt kinnistatud (ehkki kultuuri sisu ja konkreetne keel võivad olla suvalised), nõnda on ka võime toetada teaduslikke otsinguid lahutamatu meie tsivilisatsioonist, see on tema olemasolu tingimuseks. Kaotades teaduse, kaoks ka tsivilisatsioon ise. Seetõttu ta tõenäoliselt seda ei kaota.

P.S. Võimaluse eest sügavamalt tungida Ameerika teaduse päevaprobleemidesse võlgnen tänu stažeerimisele Dumbarton Oaks Libraries and Collections'is Washingtonis (septembrist novembrini 2000). Eriti tänulik olen ma professor Ramiro Matosele, kes tutvustas mulle Ameerika Indiaanlaste Muuseumi valmivat ekspositsiooni, ja professor Helen Pollardile, kes heldelt jagas oma ideid ja materjale.

Kirjandus

- Barnard, A. 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge University Press
- Berezkin 2000 = Ю. Е. Березкин. В. М. Массон и социальная антропология второй половины XX века. — *Взаимодействия культур и цивилизаций. В честь юбилея В. М. Массона*. СПб: ИИМК РАН; Фонд содействия развитию связей с Туркменистаном; Санкт-Петербургское общество культурных связей с Туркменистаном, с. 32–45
- Boas, F. 1928. *Anthropology and Modern Life*. New York: Norton
- Braun, B. 1998. West Mexican Art and Modernist Artists. — *Ancient West Mexico. Art and Archaeology of the Unknown Past*. Ed. R. F. Townsend. New York: The Art Institute of Chicago; Thames and Hudson, pp. 267–283
- Carneiro, R. 1981. Herbert Spencer as an Anthropologist. — *The Journal of Libertarian Studies*, 5 (2), pp. 153–210
- Dawkins, R. 1995. *River out of Eden: A Darwinian View of Life*. New York: Basic Books
- Douglas, M. 1967. The Meaning of Myth. — *The Structural Study of Myth and Totemism*. Ed. Edward Leach. Crawley, Sussex: Tavistock Publications, pp. 49–69
- Dunbar, R., C. Knight, C. Power (eds.) 1999. *The Evolution of Culture: An Interdisciplinary View*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press
- Durkheim 1995 = Э. Дюркгейм. *Социология*. Москва: Канон
- Eso 1998 = У. Эко. Отсутствующая структура: Введение в семиологию. Перевод с итальянского. Санкт-Петербург: Петрополис
- Freeman, D. 1983. *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Geertz, C. 1970. The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man. — *A Reader in Modern Cultural Anthropology*. Eds E. A. Hammel, W. S. Simmons. Boston: Little, Brown & Co, pp. 93–118
- Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*. Selected Essays by Clifford Geertz. New York: Basic Books
- Harris, M. 1968. *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York: Crowell

- Harris, M. 1980. *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. New York: Vintage Books
- Johnson, P. 1983. *Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties*. New York: Harper & Row Publishers
- Knight, C. 1991. *Blood Relation: Menstruation and the Origin of Culture*. New Haven, London: Yale University Press
- Knight, C. 1997. The Wives of the Sun and Moon. — *The Journal of the Royal Anthropological Institute; Incorporating Man*, 3 (1), pp. 133–153
- Kubler, G. 1991. *Esthetic Recognition of Ancient Amerindian Art*. New Haven, London: Yale University Press
- Lévi-Strauss, C. 1968. *L'Origine des Manieres de Table*. Paris: Plon
- Malinowski, B. 1948. *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Selected and with introduction by Robert Redfield. Boston: Beacon Press; Glencoe, Ill.: The Free Press
- Mead 1988 = М. Мид. *Культура и мир детства*. Перевод с английского. Составитель, автор послесловия и ответственный редактор И. С. Кон. Москва: Наука
- Mironov 1999 = Б. Н. Миронов. *Социальная история России*. Том 2. СПб: Дмитрий Буланин
- Nisbet, R. A. 1965. *Émile Durkheim. With Selected Essays*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Radcliffe-Brown, A. R. 1952. *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*. London: Cohen & West
- Radcliffe-Brown, A. R. 1957. *Natural Science of Society*. Glencoe, Ill.: The Free Press
- Rosenu, P. M. 1992. *Post-Modernism and the Social Sciences*. Princeton: University of Princeton Press
- Sahlins, M. D. 1958. *Social Stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press
- Sahlins, M. D. 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton
- Sahlins, M. D. 1996. The Sadness of Sweetness: The Native Anthropology of Western Cosmology. — *Cultural Anthropology*, 37 (3), pp. 395–428
- Shermer, M. 1997. *Why People Believe Weird Things?: Pseudoscience, Superstition, and Other Confusions of Our Time*. New York: W. I. Freeman & Co
- Smith, J. M., Szathmáry, E. 1999. *The Origins of Life: From the Birth of Life to the Origins of Language*. Oxford University Press

- Strenski, I. 1987. *Four Theories of Myth in Twentieth-Century History: Cassirer, Eliade, Lévi-Strauss and Malinowski*. Iowa City: University of Iowa Press
- Sturtevant, W. C. 1964. Studies in Ethnoscience. — *American Anthropologist*, 66 (3), part 2 (special issue: Transcultural Studies in Cognition), pp. 99–131
- Tylor 1989 = Э. Тайлор. *Первобытная культура*. Перевод с английского. Москва: Политическая литература

JURI BEREZKIN (sünd. 1946) on Peterburis elav vene arheoloog ja etnograaf. Ta on avaldanud kuus monograafiat ja 175 artiklit, peamiselt Ameerika indiaanlastest. Ajakirjas *Akadeemia* on temalt varem ilmunud kirjutis "Ameerika ja Edela-Aasia tsivilisatsiooni eri teedest: Arheoloogilisi materjale ja etnograafilisi paralleele" (1996, nr 2, lk 326–377; artikili lõpus annab autor ka põhjalikuma ülevaate oma tegevusest). Praegu töötab Juri Berezkin Peterburis asuva Euroopa Ülikooli professorina ning Vene Teaduste Akadeemia Antropoloogia ja Etnograafia Muuseumi Ameerika osakonna juhatajana.

ORPHEUS JA PIERROT

20. sajandi algusaastate uue muusika tahke

Avo Sõmer

Põhjalikud muutused 20. sajandi algusaastail Euroopa helikunsti on jätnud kustumatu jälje meie muusikakontseptsioonidele; muutuste tähendus aga tundub mõistatuslik, paljudele kuulajatele isegi sügavalt võõrastav veel praegugi. Muutused on kutsunud esile äärmuslikke reaktsioone — mitte ainult skandaale esietekannete puhul, vaid üha negatiivseid hinnanguid nii kuulajailt kui ka muusika-asjatundjatelt. Avangardismi entusiastide lootus, et uus muusika asetub kuulajate teadvusse võrdväärseena baroki, klassikalise või romantismi helikunsti kõrval, ei ole täitunud. Vaenulikkus 20. sajandi muusika vastu üldiselt aga ähvardab meid pimestada sajandialguse suurteoste väärtuste ja esiletunginud uuenduste avardava ning vabastava tähendusrikkuse suhtes.

Püüan selles essees kirjeldada sajandialguse uue muusika tähtsamaid iseloomujooni, võttes need kokku kuue punktina: 1) meloodia avardumine, killunemine; 2) “värvide” — tämbri, harmoonia — iseseisvumine; 3) improvisatsioonilisus, lahtised vormid; 4) faktuuri kihistumine, kollaaž; 5) “primitivism”, folkloor; 6) atonaalsus. Essee keskendub kolmele kanoonilisele heliloojale: Claude Debussy (*Meri ja Ibeeria*), Igor Stravinski (*Petruška ja Kevadpühitus*) ja Arnold Schönberg (Esimene kammersümfoonia, op. 9; Viis orkestripara, op. 16).¹ Lähenedamine uuele muusikale

---

¹Käesoleva essee lugemine tohiks kujuneda tähenduslikumaks siis, kui lugeja käsitletavate helitööde helipilti juba tunneb või kui ta samal ajal lugemisega nimetatud helindite helisalvestustega tutvub. Mee-
nutagem siinjuures, et nii Debussy kui ka Stravinski nimetatud he-

“modernismi” seisukohalt annab võimaluse leida paralleele teiste kunstide ja kunstivooludega, antud juhul eriti maalikunstiga, kus modernismi mõiste (koos “postmodernismiga”) on viimasel ajal eriliselt tõusnud kriitikute ja ajaloolaste mõttefookusse (Butler 1994: 25–70).

Uue muusika iseloomustused ning vihjed muusika ja visuaalkunstide paralleelidele muidugi toetuvad subjektiivsele kunstilisele elamusele; kindlasti võime avastada ka hoopis teistsuguseid paralleele, võime uue muusika tahke iseloomustada ja liigitada hoopis teisiti. Essee tugineb küll muusikaanalüüsile ja muusikaajaloolisele orientatsioonile, kuid tegeleb peamiselt muusika tõlgendusega (hermeneutika), püüdes rõhutada helitööde tajutavat väljenduslikkust. Essee on mõeldud muusikahuvilisele, see tähendab, “andunud lihtkuulajale”, muusika tõlgendus põhineb otsesel **lähenemisel inimesele**, kuulaja suhtel muusikateosega. “Kunstiteos ütleb midagi kellelegi [---] ütleb igäihele midagi, justkui oleks see nimelt temale üteldud, millegi käesoleva ja samaaegsena. Nii püstitub ülesanne mõista kunstiteose poolt üteldu mõtet ja teha see — endale ja teistele — mõistetavaks. Ka mittekeeleline kunstiteos langeb seega hermeneutika päristisse ülesandevaldkonda. Kunstiteos tuleb integreerida igäihe enesemõistmisesse [---] Kunstiteos, mis midagi ütleb, konfronteerib meid meie endiga [---] Selle mõistmine [---] [on] kohtumine iseendaga” (Gadamer 2002: 233–235). Küllap muusikalises elamuses peegeldub kuulaja isik kui tervik, peegelduvad isegi kuulaja alateadvuses keerlevad pinged ja konfliktid, vajadused ja ihad. See peegeldumine aga säilitab oma süvapsühholoogilise, saladusliku hämaruse; muusika “sisu” on võimalik “tõlkida” elu konkreetsetesse vaid osaliselt, juhuslikult ja puudulikult. Metafoorne kirjelduskeel kui muusika tõlgenduse peamisi kommunikatsioonivahendeid siinses essees ei määratle ega täpsusta, vaid pigem tunnustab muusikas “peegelduvaid” või “väljenduvaid” tundmusi, mõttekäike, “sisu” (Kramer 2002: 1–28). Muusikalise hermeneutika tulemused võivad olla niisama erinevad kui kuulajad ise.

---

litööd kõlasid kahe viimase hooaja jooksul Eestis ERSO esituses (oktoober 2001–september 2002); Schönbergi ettekannete kohta mul puuduvad andmed.

*

20. sajandi algupoolel võime muusikas nagu teisteski kunstides täheldada püüet intensiivsema, tungivamalt haaravama väljendusviisi poole: eelnenud romantismi esteetilised võtted näivad modernistidele äkki kulununa, aegununa. 20. sajandi alul paiskub heliloomingusse värskendavalt uudset tunnete keerukust, mitmetahulisust, isegi heitlikkust; tolleaegse “moodsa” inimese hingeelu kihistumine peegeldub ilmekalt nii Sigmund Freudi süvapsühholoogilistes teooriates kui ka kunstides. Pablo Picasso ja Georges Rouault’ lõuendeis — ning mõni aasta varem Stephane Mallarmé ja Paul Verlaine’i luules — kerkib tsirkusekunstnik ja *commedia dell’arte* näitleja “modernse” inimese sümboliks: kloun, *Pierrot*, Arlekiin. Koomika tagant paiskub esile traagika, tekib tunnete närviline vahelduvus — armastus, meeleheide, viha, kurbus, nõrdimus läbisegi (Green, Swan 1986: 11–30). Äärmuslikult ilmneb selline meelsus Arnold Schönbergi ekspressionistlikus monodraamas *Ootus* (Erwartung), kuid isegi Claude Debussy elegantselt suursugused orkestriteosed *Meri* ja *Kujundid* (Images) kehastavad teatud elevust ja sädelevat liikuvust, mida oleks tulutu otsida kas või Johannes Brahmsi või Anton Bruckneri helitöödest (Whittall 1999: 8–11).

Modernismi olulisemate iseloomujoonte visandlik, sissejuhatav määratlus tuntud kunstiajaloolase Timothy J. Clarki uurimuses Édouard Manet’st ja tema ajastu maalikunstist väärrib tähelepanu ka 20. sajandi algusaastate muusikaloo vaatekohalt. Olgugi et Clark tegeleb maalikunsti materjalide ja vormidega, mis erinevad muusika omadest, tundub tema sõnastus olevat üllatavalt tähendusrikas ka muusika seisukohast, kirjelduskeel otsekui kujutaks muusikalist liikumist. “Kunst eelistab lõpetamatust: süntaktiliselt ebastabiilset, semantiliselt puudulikku [moonutatut]. Ta loob ja naudib ebasobivusi”. Raskem on muusikaga siduda “ironiat” või “eitust”, olulisi väljendusvorme moodsas kunstis, seevastu “ilmetus, süütuse ja teadmatuse teesklus” on aga helitöodes kergesti tajutavad (Clark 1984: 12).

1. Meloodia avardamine, killunemine. Modernismi üks olulisemaid tunnuseid Clarki väitel on “teatud skeptilisus, või vähemalt kindlusetus kujutamise suhtes maalikunstis” (Clark

1984: 10). Maalide kujutamisevõimet on muusikasse “tõlgitud” mitmel viisil, kuid oluline on meenutada, et helikunstis see võime otseselt hoopiski puudub või esineb ainult äärmiselt piiratud kujul. Muusika põhiline abstraktsus aga ei tähenda, et helikunst oleks sedavõrd “autonoomne”, et puuduksid kokkupuutepunktid inimesega — emotsioonide, fantaasia, mälukujundite, vaimu ja keha liikumisega: muusika “abstraktsus” on sügavalt “meeleline”. Täendusrikas paralleel ilmneb visuaalkunstide kujutatavuse ja meloodia või meloodilise teema mõistete vahel. Kujutatud “objekti”, looduse, arhitektuuri, inimfiguuri, vaikelu esemete äratundmise tähtsus vanemas maalikunstis meenutab mitmeti meloodia ürgtutavliku lüürilisuse rolli, tihti otse rahvalaululisuse või rahvatantsuliste viiside osatähtsust näiteks Viini kõrgklassikalises heliloomingus (Mozart, Haydn, Beethoven). Põhiliselt meloodiale tuginevas romantismi homofoonses instrumentaalmuusikas (Schubert, Chopin, Brahms) kerkib küll pinge tähendusrikka meloodiakihi ja selle arengut ohustava elava saatepartii vahel, kuid inimhäält jälgendav meloodia püsib siiski kesksena.

20. sajandi uues muusikas seevastu torkab silma traditsioonilise meloodiamõiste moonumine. Nii nagu maalikunstnikud — postimpressionistid, eriti Paul Cézanne oma hilistes maastikes — muutuvad kujutatud objekti suhtes “skeptiliseks”, objekt maalilis muutub üha ähmasemaks, objekti piirjooned hajuvaks —, nii kaugenevad ka üldine meloodiline stiil või helitöö meloodilised teemad üha enam rahvalaulu või üldse lüürilisuse mallidest. See aga ei tähenda, et helitöös meloodia puuduks. Suundaandev uues muusikas on instrumentaaltehnika ja sellest tulenevad uued võimalused — meloodia kontuuride plahvatuslik avarumine, äkilised, suured hüpped; meloodia killunemine, lausete, perioodide lagunemine; kildude koondumine uuteks, mosaiikseteks järgnevusteks; kildude (intonatsioonide) temaatiline funktsioon. Loomulikult ei ole sihiks kuulajat segadusse ajada, vaid meloodiat kui muusika kõige otsesemat, võimsamat väljendusvahendit vabamalt kasutada, kas või “moonutada”, et saavutada vajalikku emotsionaalset intensiivsust või eriliselt tähendusrikast helikujundit.

Claude Debussy *Iberia* (1905–1908/1910) keskmises osas, aeglases ööpalas “Öö aroomid” (Les parfums de la nuit) dominee-

rivad intonatsioonid, mille karakter on selgelt tuletatud hispaania rahvalaulust. Rahvalaululine lauseehitus aga on asendunud meloodiakildudega, laiakaareline lause kerkib esile ainult üks kord, pala lõpu lähenedes (5:01//5:41), tuues kogunenud emotsionaalsele pingetele hetkelise lahenduse.² Vahelduvate figuride staatiline korduvus loob juba pala alguses omapäraselt uneleva (partituuris märgitud *lent et rêveur*) süntaktilise järgnevuse. Meloodia ebasümmeetrilised killud otsekui hõljuksid lahtiselt õhus, pöörelles aeglaselt habaneerarütmis; kildudevahelisest kaugusest kõlavad taustamuusika värvikirevad helipilved (0.57//1:04). Oboe meloodiakaared püüavad kilde kokku kõita laiimateks lõikudeks, kuid taanduvad pea ja hajuvad tausta hämarusse (1:33//1:47); metsasarve melanhoolsed viiped moodustavad lühikesed dialoogi flöödi ja tšelesta meloodiafragmentidega (*mélancolique*; 3:11//3:47). Kildudest ehitatud värvikas faktuuris on lihtne tajuda Debussy muusika sugulust maalikunstiga, kus kujutatud objekt ilmneb vaid hägusalt — Cézanne'i *Sainte-Victoire'i mägi* (La Montagne Sainte-Victoire; 1904–1906, *Kunstmuseum Basel*), Monet' hilisperioodi vesiroosid ja vaated aiale, *Grandes décorations* (1914–1925, *Musée de l'Orangerie*, Pariis). Samas saavutab helitöö aga hoopis uudse faktuuri, mis on mõeldav vaid intrumentaalsambli sügavalt loomupärasel kasutusel.

Kildude mosaiigist tärkab pala eriliselt haarav, keske motiivi äkiline emotsionaalne puhang (*passionné*, kirglikult; 3:40//4:16); pala uneleva hõljuvuse taustal (*rêveur*) võime seda tõlgendada nagu mingit mälestustest esilepahuvat, tunderohket hetkekujundit. Teravakontuuriline fragment viiulites paiskub esile üllatavalt ägedalt (*forte*), samas aga äkki hajub staatiliselt keerlevate figuride varju: mõttelõng katkeb. Tundelises heitlikkuses ilmneb muusika *Pierrot'*-karakter, kuid Debussy'le iseloomuliku "same-

²Debussy helitööde puhul viitab esimene sulgudes antud kronometraaž Bernard Haitinki ja Amsterdami Kuningliku *Concertgebouw* orkestri helisalvestustele (Philips), teine Pierre Boulezi ja Clevelandi orkestri salvestustele (DGG). Haitink salvestas mulle kättesaadava *Ibeeria* aastal 1978 ning *Mere* 1977; Boulez salvestas samad palad aastatel 1992 ja 1995. Teiste interpretide helisalvestused ei tohiks siin antud kronometraažidest oluliselt erineda.

tise revolutsiooni” modernism tundub olevat siiski eriliselt veenev, ahvatlev.

2. “Värvide” — tämbri ja harmoonia — iseseisvumine.

20. sajandi algusaastate muusika loob kujuka paralleeli fovismi vooluga tollaegses maalikunstis. Impressionistide päikeseküllasele värviskaalale lisandub foovide maalides julge, vahel otse rabavalt üllatav värvide valik koos objekti kontuuride hägususega: Henri Matisse, André Derain, Maurice Vlaminck (Saint-Tropez’ ja Collioure’i maastikud, 1905–1906) (Herbert 1992: 82–111). Värvide vabanemisest kerkivad uued värvikompositsioonid, mis toetuvad vaid perifeerselt traditsioonilisele joonistamise dissipliinile.

Värvi mõistet on “tõlgitud” muusikasse vähemalt kahte moodi: tavaliselt tähistab “helivärv” teatud instrumentide või nende kombinatsioonide tämbrit, kõlavärvi, kuid samas on võimalik rääkida ka **harmoonia**, harmooniliste järgnevuste “värvusest”. Hilisromantismi kromaatiline harmoonia (Liszt, Wagner), klassikaline funktsionaalne harmoonia (Haydn, Mozart), renessansi- või barokiajastu modaalne harmoonia (Orlando di Lasso, Monteverdi) — igauks neist stiilidest kasutab selgelt erinevat värviskaalat ja toetub erinevale järgnevuste musterkogumile. Ka 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alul prantsuse heliloojate seas levinud kromaatilis-modaalne “impressionistilik” harmoonia — Debussy, Maurice Ravel, Gabriel Fauré — erineb markantselt nii hilisromantismist kui ka 20. sajandi atonaalsest helikeelest — Schönberg, Alban Berg, Anton Webern — ning isegi folkloorsest harmooniast — Stravinski, Béla Bartók. Sõnades on võimalik harmoonia stiile täpsustada vaid osaliselt, nende meelises konkreetsuses ja mällu süüvimuses aga võib kiiresti veenduda iga tähelepanelik, süstemaatiline lihtkuulaja. Tähelepanuväärne on seegi, et Debussy helikeel erineb lausa käegakatsutavalt isegi Richard Straussi stiilist, olgugi et Straussi ja Debussy vanusevahe oli vaid kaks aastat ja nende kaasaegsed tunnustasid mõlemat silmapaistva modernisti ja uuendajana. Loomulikult tuleb siin ka meenutada, et Strauss võrsus saksa-austria muusikatradsioonidest, Debussy aga oli hingestügavusteni tüüpiline pariislane, kiindunud prantsuse muusikatradsioonidesse.

20. sajandi algusaastate harmoonia värvirikkust, eriti Pariisi muusikalise modernismi, "impressionismi" ja "folklorismi" helikeelt iseloomustab esmajoones vabanemine klassikalise harmoonia tavadest, üldine loobumine traditsioonilistest vormifunktsioonidest ning pidevast tunglemisest helikeskmete poole. Helilooming säilitab tonaalsete fookuste osatähtsuse, veidi hilisemas neoklassikalises muusikas isegi polüharmonia või otseselt polütonaalsuse kujul, see tähendab, harmoonia radikaalselt kihistudes. Kui Stravinski muusikas torkab juba varakult silma julge ja vaba dissonantsikäsitlus ning teravad harmoonilised konfliktid, siis Debussy helikeeles imponeerib mahe värskus, järgnevuste üllatuslikkus, klassikalistest normidest kõrvale põiklemine. Eespool käsitletud *Iberia* ööpala "Öö aroomid" tugineb valdavalt pikka-tele pedaalhelidele, mis hoiavad harmoonia püsivalt samas fookuses, kuid kooskõlavärvide põiklemine kõlab siiski selgelt, näiteks sumedas violade habaneera-motiivis (1:18//1:28). Debussy helikeelt oleks kohatu süüdistavalt kirjeldada kui funktsionaalharmoniat eitavat, staatilist keelt, kus olulisim olevat isoleeritud värvide kõla, mitte aga harmoonia järgnevused või tonaalne liikumine (Morgan 1991: 46); "impressionistlik" helikeel, olgugi et sündinud peaaegu sada aastat tagasi, ei ole veel piisavalt jõudnud meie aja akadeemilistesse harmooniaõpikutesse.

Muusikalises modernismis kerkib heliloomingu keskmesse **instrumentatsioon**, instrumentide valik; ilmneb heliloojate kalduvus kasutada mitte ainult suuremaid pillide rühmitusi või orkestrit kui ühtset hiigelinstrumenti, vaid ka mitmesuguseid soolopille ja nende värvikombinatsioone. Debussy "Öö aroomides" kõlavad soolopillidena — lühidalt, kuid korduvalt (etteastete järjekorras) — tšelesta, inglissarv, metsasarv; siis väike valikrühm sooloviulideid, uuesti metsasarv; seejärel flööt ja klarnet, siis eriti huvitav soolofagoti ja sooloviuli kombinatsioon; veidi pikemate fraasidega esineb soolo-oboe. Tihti kõlab palas mitmevärvilisi, väiksemaid pillide rühmitusi: kolm fagotti koos sooloklarnetiga, flöötide ja klarnetite kvintett, kuus sooloviulit koos metsasarvedega *con sordino*. Pala lõpu lähenedes muutub faktuur eriti rabadaks, erivärvilised fraasikillud vahelduvad kiiresti, pala mosaiik nagu kipuks lagunema. Debussy värvikatest kildudest koostatud orkestrikõla loob intiimse sideme kuulajaga, soolopillid eralduvad

ansamblist nagu üksikisikud ja kõnetavad kuulajat otseselt. Üksik meloodiakild ja seda esitava instrumendi kõlavärv moodustavad pala väljenduslikkuses jagamatu terviku.

Üksikjuhtudel võime täheldada isegi vahetut "värvikomposit-siooni" — lühemaid löike, kus tähelepanu koondub ainuüksi ansambli kõlavärvile. Eriti Debussy *Meri* (1905) sisaldab väärtuslikke, enamasti küll perifeerseid, sissejuhatavaid või üleminevaid käike, kus "muusikaline" tegevus või "struktuur" (klassikalises mõistes) peaaegu häähtub: meloodia ja temaatiline materjal, lauseehitus, kontrapunkt ja harmoonia järgnevused, isegi rütmiline liikumine hajub hoopiski. Püsib vaid kõlavärv, näiteks kohe teose esimese osa alguses, eriti aga ühes lõpetavas käigus pala keskel (4:26//4:04), samuti teose teise osa alguses.

3. Improvisatsioonilisus, struktuuri avardamine. Muusika-teose sünniloos on improvisatsioonil juba sajandeid olnud otseselt kujundav roll, "improvisatsioonilisus" üldisemalt ilmneb aga 20. sajandi algusaastate uues muusikas ühe keskse tegurina. Spontaanne liikumine viib ühest muusikalisest ütlusest teise, ütluste omavaheline seos võib tunduda suhteliselt lõtv; motiivid teise-nevad radikaalselt, ideede kordumised tekivad nagu juhuslikult. Helitöös näib valitsevat soov tabada hetketundmusi kogu nende värskuses, samas aga ilmneb hetke tabamatus: helind näib libisevat vahetult ühelt mõttelt teisele. Eriti oluline on improvisatsioonilisust iseloomustav ebasümmeetriline lauseehitus, tulenedes kas lausete vahele kiilutud lisanditest ja laiendustest või eri pikkusega fraasidest, meenutades vahelduvarvulisi värsiridu luules. Laused ja perioodid katkevad ootamatult, ilma klassikalise loogilise lõpetuseta. Puuduvad tugevad kadentsikäikude harmoonilised sulgumised, nende asemel kõlavad harmoonilised nihked ja põiklevad tsesuurid.

Improvisatsioonilisus kerkis kujutavkunstide esteetilisse fookusse jõulise tõusulainena 19. sajandi teisel poolel, eriti alates "esimesest" impressionistide näitusest Pariisis 1874. aastal. Kujunes "kiire", eriliselt "maaliline", "lahtine" pintslu kasutelu, julgete pintslitõmmete nähtavus, samas aga objekti kontuuride hajumine, mis siiski ei tähendanud ainult ettevalmistavat eskiisi (Brettell 2000: 15–18). Maalid saavutasid uudse väljendusliku elevuse, hoogse liikumise, väreluse; maali-

des rõhutati värvikompositsiooni, joonistamine ei moodustanud enam maali rangelt struktuurset, "intellektuaalset" tagapõhja, vaid taandus akadeemilisse salongikunsti. Édouard Manet, Berthe Morisot, Auguste Renoir, Claude Monet ja Alfred Sisley moodustasid uue maalikunsti avangardi. Mitte et kunstnikud oleksid nüüd hakanud maalima "kiiresti", hooletult või mõtlematult; pigem sai eesmärgiks spontaansus, hetke tunduste ja muljete tabamine. Improvisatsioonilisus toimus esmajoones pindmise tegurina, kuid puudutas siiski ka maali laiemat vormi ja objekti valikut. Tihti kujutasid maalid mingit hetkelist, juhuslikku tegevust või liigutust, valguse efekti või värvide üllatavat kokkusattuvust. Aja kulgu kujunes oluliseks isegi kujutavkunsti tegevuslaval, maalikunst seostus muusikaga, olgugi et kaudselt, abstraktselt (Normet 1990: 20–21).

Debussy *Meri* algab tüüpiliselt improvisatsioonilise, eksleva ja otsiva sissejuhatusega, nagu kobamisi väljudes varahommikusest udust (1. osa kannab pealkirja "Hommikust keskpäevani merel" (*De l'aube à midi sur la mer*)). Teemaatiline taustamotiiv kogub aegamööda hoogu, üksikud meloodiakatkendid kõlavad nagu ettevaatlikult helidega katsetades (0:28//0:25). Sissejuhatuse loobub julgelt nii pidevast taktilöögist kui ka korrapärastest fraasipikkustest ja fraaside korrapärasest kordumisest; kahe-, kolme-, nelja-, viie- ja kuuetaktilised ühikud kõlavad läbisegi, vaheldudes, ilma laiema süstemaatilise, sümmeetrilise rütmistruktuurita. Rütmi ebasümmeetrilisus loob õhuliselt hõljuvaid "paigallende", staatilisi viivitusetki, kuid ka erilise hoogsusega arenevaid tõusulaineid, jõulist liikumisenergiat. Sissejuhatuse kulmineeruv lõpukäik keeldub toetamast antud helistikku, kadents libiseb äkki hoopis uude, värskekõlalisel, avaramasse heliruumi ja haakub uue helistikuga (1:37//1:24).

Debussy "Õõ aroomid" suubub eriliselt ähmasesse, improvisatsioonilisse üleminekulõiku, tegeliku lõpuni üldse jõudmata. *Ibeeria* sükli viimane, kolmas osa järgneb vahetult ja osaliselt haakubki õõpalaga: "Pidupäeva hommik" (*Le matin d'un jour de fête*) kasvab nagu vaevaltmärgatavalt välja eelnenud õõ varjudest. Debussy ise oli eriliselt haaratud selle ülemineku improvisatsioonilisusest, selle "loomulikkusest" õnnestunud ettekande puhul Pariisis 1910. aastal (Gabriel Pierné juhatusel) (*Debussy Letters*. 1987: 217). Lõikude kokkusulamine ja sellest tulenev voolavus aga on

üldiseltki improvisatsioonilisuse oluline püsivõimalus, vaatamata mõttepauside pidurdavusele või helindi suhteliselt "otsivale" arengule.

Kogu pala hõlmava muusikalise suurvormi suhtes tähendab improvisatsioonilisus vabastavat, üllatavalt mitmekesiste teemade, esmapilgul ehk isegi näiliselt ebasobivate ideede esiletungi. "Ebasobivus" ilmneb eriti kujukalt Stravinski *Petruška* (1911) esimese tabloo esimeses stseenis: laadarahva ja lõbustajate seast astub äkki ette leierkastimängija (1:47), kelle sentimentaalne meloodia põrkub teravalt kokku ümbritsevate, energiliste rahvatantsudega.³ Kohe järgneb veel teinegi meloodia (2:27) ja leierkasti viisidest kujuneb stseeni keskmine, kontrastne osa, selgub selle omapärane loogika ja kontekst. Stseeni valus traagika väljendub täies sügavuses alles balleti kui terviku taustal, kontrast stseeni sisemuses aga ennustab ette balleti arengulugu. Lavategevus õigustab teravaid kontraste, samas teose sümfooniline vorm kehastab tüüpiliselt modernistlikku heitlikkust.

Debussy *Meri* seevastu ei sisalda küll "ebasobivusi", kuid erinevate uute ideede sissemurd mõjub siiski haaravalt. Teemasid tundub olevat rohkem kui vaja, üks mõte viib teisele, laiahaardeline repriis ja sellest tulenev klassikaline vormisümmeetria puuduvad. Esimene peateema kõlab kolm korda — alguses (0:45//0:40), pala keskel (4:07//3:46) ja uuesti lõpu lähenedes (6:18//5:51) — ja köidab pala kolm pealõiku kokku suureks tervikuks. Kahest eri intonatsioonist koosnev teine peateema (1:44//1:31) aga kõlab kolm korda pala esimeses jaos ja siis kaob peaaegu jäljetult. Esimese osa viimane teema, majesteetlik koraal (7:44//7:36), kõlab esimest ja ainust korda suure hilinemisega — üllataval kombel alles osa lõpul! — ja vallandab seal suure kulminatsioonikäigu; koraali tegelik repriis aga saabub alles terve kolmeosalise tsükli viimase osa lõpupartiiis. Tähelepanelikul kuulamisel võib loomulikult tunduda, et erinevad teemad kujutavad eelnenud mõtete radikaalset teisendumist, kuid teemade ühised tahud jäävad peidetuks. Helitöö struktuuri range loogilisus taandub uute mõtete

³*Petruška* kronometraaž viitab Pierre Boulezi ja New Yorgi Filharmonia orkestri salvestusele (SONY, 1971).

spontaanse esilepaiskumise rünnaku all; muusikaline “narratiiv” muutub avaramaks, lahtisemaks, lubab vahelesegamist.

4. Faktuuri kihistumine, muusikaline kollaaž. Erinevate meloodiate või teemade polüfooniline, samaaegne esitus muusikas pole midagi uut, juba klassikalises Mozarti ooperis kohatame sellist nähtust (*Don Giovanni*), olgugi küll et dramaatilisest lavategevusest tingituna. Samuti leiame seda 19. sajandi sümfoonilisest programm-muusikast, näiteks Hector Berlioz *Fantastilise sümfoonia* viimasest osast, kus “Nõidade sõortants” ja *Dies irae* kõlavad üheskoos. 20. sajandi algupoole muusikas aga paisub kihistumine eriliselt dissoneerivaks, kihtidevaheline harmoonia konflikt eriti pingerikkaks. Faktuuri keerukus nagu peegeldaks “moodsa” inimese hingeelu mitmetahulisust ja mitmemõistelisust. Pinnapealsete, avalikkude märkide taha peitunud või sügavusse surutud tundmused — selle tõestuseks pole vaja sukelduda kaugele psühhoanalüüsi teoriasse! — murraavad teed teadvusse. Teatrikunstis on ju iroonia, traagika ja koomika, pilge ja näilisel süütu mänglevus, hirm ja teeseldud julgus tihti üksteisega põimunud, vähemalt juba Shakespeare’ist saadik. Ka baroki, klassikalise ning romantismi muusika heatuttavlik väljenduslikkus pole sugugi mitte lihtsameelselt kammitsetud. 20. sajandi uue muusika *Pierrot*’-fenomen aga saavutab faktuuri kihistumises erilise haaravuse, helikunst rikastub ja võidab uudset inimlikkust, usutavust ning sügavust.

Stravinskil ilmneb mitmepinnalisus juba varasemates teostes. Sädelev flööditeema *Petruška* avasteseeni alguses liugleb vabalt, väljaspool igasugust meetrumit, seevastu tšellode minoorne vastukaja rõhutab tekkivat rütmilis-harmooniliste kihtide erinevust (0:08). Ägedam konflikt kujuneb vahetult järgneva, raskesammulise basside teema ja ülähäälte korduva flöötide-oboede meloodia vahel (0:34). Ülähäälte peegeldub tegelikult sama bassihäälte meloodia, kuid ülähäälte “lonkav” taktimõõt (seitse kaheksandikku) põrkub bassihäälte rangelt korrapärase meetrumiga (kolm neljandikku). Ülähäälte jonnakus — neid rattavad toetama räged trompetid (kaheksa kaheksandikku *contra* kolm neljandikku; 0:43)! — pikendab rütmikonflikti; lause laieneb valjult (*forte*) ja rõhutatult, kuni bassihäälte teema äkki vallandub ja paiskub täisorkestri ägedusse (*tutti, fortissimo*) (0:54).

Faktuuri kihistumine saavutab eriliselt tunderohke efekti avastseeni sädeleva algteema ootamatul naasmishetkel kõrgel viiulites (2:44, samuti 3:32), samas kui sentimentaalne leierkastimeloodia (stseeni keskmisest lõigust) üha püsib flöötidest ja klarnetitest; saatehääle (keelpillide) kromaatiline tõusulaine lisab ähvardavat alatoonit.

Kontseptuaalses suguluses faktuuri "horisontaalse" kihistumisega on fraaside või lausete äkiline katkemine — lõikude "vertikaalne" kokkupõrkumine. Katkenud eri lõigud vahelduvad: eelnenud äkki naasevad, uued omakorda lõikuvad nendega. Helitöö jätkuvus tundub siiski omapäraselt staatiline: naasnud lausekilud jätkavad poolelijäänud tegevust samal tonaalsel ja rütmilisel rajal, nagu poleks vahepeal midagi juhtunud (Whittall 1999: 38–41). Stravinski varasemat muusikat iseloomustab üldse intonatsioonide, rahvalaululiste meloodiakildude staatiline korduvus; erinevate lõikude põrkumisel seevastu vallandub jõuline liikumisenergia. Tekib paradoks, näiline vastukäivus helitöö käigus — staatiline haakub liikuvaga.

Helindi jätkuvus ühelt poolt meenutab filmilindi pisilõikude ja kildude koondumist laiemaks vormiks. Juba Debussy kirjutas filmi tähenduslikkusest "tulevikumuusika" arenguloos, tema teosteski on avastatud "montaaži" iseloomujooni (*Debussy on Music*. 1977: 298; Leydon 2001: 223–231). Samas meenuvad Paul Cézanne'i hiliste maalide "lahtine" pintsli töö, murtud pinnad ja väikeste värvilaikude tihe põimik. Ilmselt lähedases seoses hilise Cézanne'iga on teatavasti ka kubismi esimese, "analüütilise" faasi (1909–1912) kujutisobjektide kildudest koosnevad radikaalselt abstraktsed struktuurid, olgugi et vähemalt Stravinski pakub siin vaid hõguseid paralleele. Otsesemalt meenutab Stravinski teoste näiline katkendlikkus ja kildude lõikumistehnika "sünteesilise" kubismi kollaaži — Picasso ja Georges Braque'i maale aastatest 1912–1914, kus vaimukalt konstrueeritud, valdavalt abstraktsed kujundid moodustuvad tapeedist või ajalehest lõigatud tükkidest, koos üksikute sõnade, tähtede või numbritega, mustvalgete või värviliste, joonistatud või maalitud fragmentide taustal (Harrison, Frascina, Perry 1993: 135–180; Watkins 1994: 1–2). *Petruška* avastseenis lavastub kollaaž varem esitatud motiivide ja intonatsioonide rahutul kordumisel, viies

muusika ägedasse kõrgpunkti — esimest korda, üleminekul leierkastiviisidele stseeni keskosas (1:26–2:07); teist korda, lähenedes stseeni lõpukäikudele. Eriti viimastes ilmneb kollaaži võime tõsta muusika intensiivsemale väljenduslikule tasandile, saavutada haarav pingelisus — emotsionaalne monumentaalsus, massiivsete helirahnude kokkupõrkamine (4:31–5:25). Seda rõhutavadki orkestratsiooni tihenemine ja kõlavärvide sügavamad toonid, näiteks tromboonide lisandudes täisorkestri jõulistele hüüetele lõpukulminatsioonil (5:10).

5. “Primitivism”. 20. sajandi algusaastate modernismi tinglik seos arhailiste kultuuride ja kunstidega on eelnenud sajandi jooksul tekitanud pingelisi ja erisuunalisi vaidlusi. Pahameelt on põhjustanud osaliselt kohatu sõnavalik: tundub olevat ebaõiglane ning halvustav nimetada “primitiivseks” neid iidseid, traditsioonilisi kultuure, mille kunstid on meie ajastule osutunud eriliselt inustavaks ja viljakaks (Harrison, Frascina, Perry 1993: 3–8). Ent seda mõistet on kasutatud ka vihjetes inimese süvapsühholoogiale, kus on tavaks kõneleda primaarsetest või primitiivsetest hingeelu tahkudest inimesiku arenguloos, mis mitte ainult ei peitu alateadvuses, vaid tungivad ka lapse ja täiskasvanugi teadvusse ja mälu kujunditesse. Iidsete kunstide “sõnavara” kasutelu peamiseks sihiks modernismis tulebki pidada kunstnike püüdeid ürgsete kujundite, müütide ja rituaalide emotsionaalsust taas metafooriliselt sisse lülitada meiegi ajastu kultuurimaailma — iidsete kultuurimärkide kaudu saavutada ühendust inimese psühholoogiliste süvakihtidega (Normet 1990: 14). Modernistid uskusid, et midagi väga olulist on hääbunud või hoopiski kaotsi läinud meie tööstusajastu “tsiviliseeritud” eluviisis, meie hingeelus; aafrika skulptuuride ja maskide, samuti aga Euroopa rahvaste iidsete rahvalaulude ja -tantsude kaudu tundus olevat võimalik säästa midagi väga tähtsat. “Primitivism” ei tähendanud niisii mitte ainult välispidist, kunstivahendite ja -vormide teatud lihtsustumist, lapidaarsust, materjali toorest jõudu, vaid ka “sisemist” süüvimust inimhinge elementaarseisse jõududesse (Watkins 1994: 63–67).

Kunstnikud uurisid ja joonistasid traditsiooniliste kultuuride kunstiesemeid, skulptuure, maske — Picasso, Ernst Ludwig Kirchner; võimaluse korral ostsid ja korjasid neid oma erakunstkogudesse — Matisse, Braque ja Picasso; harvemal juhul rändasid

kaugele, et valida oma maalide objektkujundeid eksootilistest kultuuridest — Paul Gauguin Tahitil ja Markiisaartel, Emil Nolde Koreas, Hiinas ja Polüneesias (Harrison, Frascina, Perry 1993: 8–83). Väljapanekud Pariisi Trocadero etnograafiamuseumis, samuti Berliini ja Dresdeni muuseumides pakkusid häid võimalusi uuringuiks; almanahh *Der Blaue Reiter* (1912) tõestas kujukalt kunstnike huvi mitte ainult aafrika ja polüneesia, vaid ka keskaegse saksa skulptuuri ja teistegi “eksootiliste” või arhailiste kunstide vastu (Watkins 1994: 74–80). Traditsiooniliste kultuuride ja nende kunstide mõju ilmnas 20. sajandi algusaastail iga kunstniku puhul loomulikult hoopis isepäraselt, tihti kaudsel või ähmaseltki — vahetu ägedusega näiteks Picasso *Avignoni neidude* robustsetes maskides või Henri Matisse’i *Tantsus* ja *Muusikas* (1910), seevastu diskreetselt ahvatlevates värvides Paul Gauguini Tahiti maastikkudes (1892), vaevuaimatavalt, kuid stiiliajalooliselt tähendusrikkalt Matisse’i Tangieri figuurmaalides ja interjöörides (1912–1913). Traditsiooniliste rahvalaulude ja tantsuviiside sihiteadlik kasutelu muusikas algas juba 19. sajandi romantismiajastu “muusikalise rahvosluse” ideoloogia ajal, kuid püsis ja laienes tormilise jõuga 20. sajandi algusaastail. Juba Stravinski *Petruškat* võiks kõrvutada samaaegse kujutavkunstide “primitivismiga”, kuid vaevalt valmistab see kuulajat ette *Kevadpühitsuse* ülivõimsalt haaravale elamu- sele (Butler 1994: 106–111, 115–123).

Kevadpühitus kujunes peamiselt sümfooniliseks orkestriteoseks kontserdisaalis — harva olid balletikollektiivid võimelised omale lubama vajalikku hiigelorkestrit —, kuid me ei peaks seda teost siiski tõlgendama mitte puhtmuusikaliselt, vaid esmajoones kui balletti koos selle ritualistliku lavategevusega ja sümboolsusega. Etnograafiliselt imetlusväärset autentne sündmustik kujutab momente traditsioonilise kultuuri sakraalsuses, teose keskmes lasub inimese ja looduse viljastav, kuid traagiline suhtlus — uue elu tärkamine kevadel (Taruskin 1996: 849–891). Sündmustikku varjutab inimohvri, “saatuslikult” väljavalitud tütarlapse rituaalne “pühitsustants” balleti lõpul, kuid juba teose algupoolel vihjavad lavasündmused sellele kataklüsmisele kulminatsioonile. Ilmselt pole siin tegu muusika tavalise mänglevuse, virtuooslikkuse ega tavakohaste tundeelamuste väljendusega, vaid elu ja surma, inimese ja ühiskonna

suhete hingedustega. Stravinski näib teadlikult eemaldavat sümfoonilistest tavakonstruktsioonidest, balleti sündmustiku “primitiivsus” paiskab kuulaja teatrikunsti arhailiste probleemide haaravasse keskmesse. *Kevadpühitsuse* esimene osa, mida siin käsitleme lähemalt, koosneb seitsmest episoodist: 1) sissejuhatus, 2) “kevade-ennustused, tütarlaste tants”, 3) “rituaalne röövmäng”, 4) “kevade sõõrtants”, 5) “vastaslinnade rituaalmäng”, 6) “targa vanema protsessioon, suudlus maale”, 7) “pühitsustants maale”.

Kevadpühitsuse meloodiline materjal — kõik peateemad ja nende arendus — põhineb vene rahvaviisidel, teos aga ei ole lihtne “süit” tantsudest. Folkloorne materjal on killustatud, alge tihti peidetud ja ümber kujundatud, tantsuepisoodide muusikalisse struktuuri sulandatud; helilooja visandid viitavad materjali algele kujule ja näitavad teisendumise protsesse (Taruskin 1996: 891–950). Harva kasutab Stravinski pikemaid lüüriisi lauseid, mis aga siiski tunduvad eriliselt haaravad, näiteks “kevade sõõrtantsu” sissejuhatuses, samuti leedu päritolu pulmalaulu viisise teose alguses (fagoti eriliselt kõrges registris). Isegi teatud ängistav “orientalistlik” värvus lisandub siin-seal temaatikasse, näiteks kromaatilistes motiivides esimese osa sissejuhatusel.

Meloodilis-temaatilist arengut iseloomustab mosaiik- või kol-laažtehnika, kus pikemad järgnevused kujunevad mõnest rahvaviisil põhinevast meloodiakillust, selle staatilisest kordumisest ja vaevumärgatavast muutumisest, pindmiste dekoratiivdetailide lisandumisest, näiteks “kevade-ennustuste” episoodis. Staatilist kordumist leidub juba Debussy muusikas, samuti mitmes *Petruška* tantsus, kuid *Kevadpühitsuses* kõlab see eriti agressiivselt, näiteks “targa vanema protsessioonis”, ja teose esimese osa lõpul, “pühitsustantsus maale”. Staatilisusest nakatub kogu orkester. Tihti kujunevad rütmiliste taustafiguuride “lõputud” kordumised — ostinaatod, vahel isegi mitme eri figuuri ostinaatsete kordumiste kontrapunkt; sellest omakorda kasvavad massiivsed, dissoneerivad helipilved, näiteks juba teose sissejuhatusel jooksul. Meloodilis-temaatilise materjali ja saatepartii konflikt koos faktuurielementide “lõputu” kordumisega loob *Kevadpühitsuses* unustamatu, ainulaadse helimaailma.

Uudne rütmitunne mängib selles maailmas olulist rolli (Walsh 1988: 40–52). Mitmed episoodid kulgevad pideva, korrapärase,

kuid faktuuri sügavusse peidetud pulsi taustal; sellele lisanduvad ägedalt ebakorrapärased (sünkopeeritud) rõhud, mis nagu tahaksid põhilist meetrumit alustagedelt lahti kangutada, näiteks “kevadeennustuste tütarlaste tantsus” ja “pühitsustantsus maale”. Teisal aga moodustub hoopis keerulisem rütm. Vahelduv meetrum tuleb otseselt meloodiakildude vahelduvast pikkusest ja lööb rütmi otsekuu lainetama; pindmine ebakorrapärasus ilmneb süvatasandil siiski korrapärasena, näiteks “rituaalses röövmängus”. Rütmi kihistumine — samaaegsete eri meetrumite omavaheline konflikt — mõjub eriti vapustavalt “targa vanema protsessioonis”.

Teose orkestratsioonis valitsevad modernismile tüüpiliselt löökpillid, eriti trummid (timpani), näiteks tormilises, otse kirglikult vaenulikus “vastaslinnade rituaalmängu” lahingumuusikas. Uuenduslikum aga on kõikide pillirühmade, ka keel- ja puhkpillide lakkamatu tung ise käituda löökriistadena. See ilmneb juba “kevade ennustuste tütarlaste tantsus”, kuid jõuab pingerrikkasse haripunkti teose esimese osa lõpul, “pühitsustantsu” ränkade hoopide langedes. Meloodilis-temaatilise materjali kilunedes, meloodiliste tegurite osatähtsuse vähenedes tõuseb orkestri kõlavärv üldse tunduvalt rohkem tähelepanu fookusse, võrreldes isegi näiteks Debussy orkestriteostega. Mitmeid *Kevadpühitsuse* episoodide — värvide pidevat, virtuooslikku vaheldumist — võiks õigustatult kirjeldada kui värvikompositsioone. Nii “rituaalne röövmäng” kui ka “vastaslinnade” tants kujutavad kirevate värvisälvatuste draamat, kus tämbrite vaheldumine osutub peaaegu ainukeseks struktuuralseks teguriks; meloodia, rütm ja harmoonia — traditsioonilised muusikalise vormi kujundajad — taanduvad “primitivismi” ürgsesse lihtsusse.

6. Atonaalsus. Vapustavaim sündmus eelmise sajandi algusaastate heliloomingus toimus kahtlemata Viinis — Arnold Schönbergi heliloomingu plahvatuslik hüpe hilisest romantismist modernismi atonaalsesse helimaailma. Selle sündmuse ajaloolise tähtsuse kiuste peame Schönbergi saavutuse teatud mõttes siiski eemaldama eelkirjeldatud uue muusika tahkudest. Debussy ja ka Stravinski varasemad tööd tõusid peatselt kindlale, kanoonilisele kohale kontserdirepertuaaris, Schönbergi muusikat aga mängiti harva; peamiselt levis kuulujutte tema radikaalsest avangardismist. Schönbergi stiiliajalooline võtmepositsioon selgus õieti alles

pärast Teist maailmasõda, kui tema ja ta õpilaste Anton Weberni ning Alban Bergi muusika kerkis noorema heliloojatepõlvkonna loomingus tulipunkti ja hakati tihedamini esitama Viini modernistide teoseid. Kuid kahtlused Schönbergi, samuti Weberni muusika suhtes on püsinud. Eelmise sajandi viimastel aastakümnetel selgus, et paljud uue generatsiooni heliloojad on oluliselt võõrdund atonaalsuse, eriti seriaalse muusika stiilidest, kontserdipublik aga on endiselt ükskõikne, tihti lausa vaenulik.

Eelmise sajandi algusaastail aga kummitas Schönbergi helikeel nii Debussy'd kui ka Stravinskit. Teatavasti oli Stravinski vägagi haaratud Schönbergi *Kuutõbise Pierrot'* (Pierrot lunaire; 1912) ettekandest Berliinis; tundub, et Stravinski "Kolm laulu Jaapani lüürikale" on osaliselt *Pierrot'* kõlavärvidest isegi mõjutatud (Walsh 1988: 40–41). Küllap Debussy seda tajuski, sest mõni aasta hiljem ta kirjutas, et Stravinski "nõjatuvat hädaohtlikult Schönbergi poole" (*Debussy Letters*. 1987: 306). Olgugi et Debussy ise kunagi atonaalsusse ei sukeldunud ja Stravinski tegeles sellega otseselt alles vanas eas, tuleb siiski nentida, et sajandi algusaastate helikeel üldiselt — kaasa arvatud Debussy ja Stravinski — avarus ja pöördus kromaatilise-modaalsesse "vabatonaalsusse", säilitades teatud helikeskmete struktuurse rolli, kuid laiendades harmooniliste järgnevuste võimalusi ja kõrgendades helikeele dissonantseid pingeid.

Schönbergi muusika kiirarengut atonaalsusse on tihti võrreldud kujutavkunstide liikumisega objektikujundi üha tugevama stiliseeringu või lõpuks täieliku abstraktsuse poole. Helikeskmetele püstitatud hierarhilised struktuurid ja harmoonia järgnevuste sihikindel tunglemine keskmeteri tõe poolest loovad igituttava kõlakonteksti, kuulajale suhteliselt kergesti tabatava, veenva muusikalise liikumise. Atonaalses heliloomingus seevastu puudub nii harmooniline hierarhia kui ka keskmeteri poole tunglemine, puuduvad harmoonilised sihid, olgugi et rütmilis-meloodiliste motiivide töötuse ja struktuurse orkestratsiooni kaudu on võimalik harmoonilis-tonaalse struktuuri puudumist teatud määral kompenseerida. Kahtlused maalikunsti objektikujutavuse ja looduse jäljenduse suhtes tõusid dramaatiliselt esile juba kubismis (Picasso, Braque, Marcel Duchamp, aastatel 1909–1913), täielik abstraktsus aga saabus Piet Mondriani ja Vassili Kandinsky

töodes, eriti Kandinsky *Visandites kompositsioonidele* (1913) ja numereeritud *Maalingutes* (1914; *Museum of Modern Art*, New York) (Hamilton 1967: 205–214, 303–331). Kandinsky tormiliselt lainetavad “bioloogilised” vormid ja erksate värvide kontrastid moodustavad kohase paralleeli Schönbergi ägedalt ekspresionistlikule, atonaalsele stiilile aastatest 1906–1912; Schönbergi hilisem kaheteisttooniline “seriaalne” muusika (*circa* 1920–) kujutab püüdlust varasemat atonaalsust kuidagiviisi ohjeldada ja reglementeerida ning meenutab omakorda Kandinsky hilisemaid stiile (Whittall 1999: 41–45).

Schönbergi hüpe atonaalsusse ilmneb kujukalt, kui võrrelda tema Esimest kammerümfooniati, *op.* 9 (1906), Viie orkestripalaga, *op.* 16 (1909): siin selgub, kuivõrd Schönberg on võrsunud Richard Wagneri, Gustav Mahleri ja Richard Straussi hilisromantismist, kuid on suutnud oma eelkäijate kirevat harmooniati, tundmusrohket meloodiati ja keerukat vormi tunduvalt üle pingutada. Vihjed klassikalisele funktsionaalharmooniale, näiteks kadentsitsesuurides, tunduvalt hoopis kõrvalised, nendest kerkinud harmoonilised eelootused täitumatud. Teos sisaldab küll sonaadivormi ekspositsiooni, töötlusloiku ja repriisi, kuid lisab nendele neljaosalise sümfoonia elemente — pikemaid löike, mis meenutavad tsükli aeglast osa ja skertsot. Teos sisaldab arvukalt temaatilisi pisimotiive ja intonatsioone, selgelt korduvaid teemasid aga harva. Teose kammerlik instrumentatsioon (viisteist soolopilli), kuid sagedane pillide kahendamine koos teose agressiivse rütmiga loob rahutu, otsekui okkalise helikoe.

Opus 16 säilitab kõik ülalkirjeldatud kammerümfoonia iseloomujooned, kuid loobub helikeskmetest, pingeid lahendavatest kadentsidest ja igasugusest tonaalsest hierarhiast. Võiks arvata, et selline paiskumine atonaalsusse eemaldab muusikast viimsegi struktuuralse tugipunkti ja sunnib kuulajat kontserdisaalist otse põgenema. Tõepoolest, selliseid põgenikke on leidunud eelneud sajandil tihti! Hoolikal kuulamisel aga võib siiski tekkida üllatus: *Opus* 16 kõlab kui mingi eripärane muusikaklassika — stiilipuhas ja järjekindel, olgugi et väljenduslikult kibestunud, ironiseeriv, ängistav, kurnav. Schönbergi muusikas esinevad kõik eespool kirjeldatud, 20. sajandi uue muusika tahud eriti äärmuslikul kujul: Schönberg on mitmes mõttes muusikalise modernismi

kõige selgem, kujukam esindaja (Normet 1990: 32–33). Orkestri-palade instrumentaalses retsitatiivis valitseb ebasümmeetriline lauseehitus, meloodia killunenud kontuurides kõlavad agressiivsed hüüded, valukarjed. Dissoneeriva kontrapunkti pidevalt arenev joonte kulg ja ristumine ei suuda eemale tõrjuda marionette meenutavat, melanhoolse *Pierrot'* hüplevust; vahel üllatab isegi vaelevalt lüürliline, atonaalne meloodia. Figuuride staatilisele korduvusele vastandub värvisähvatuste puäntillism, tähelepanu keskendub aina värvikompositsioonile.

*

Rabavad sündmused eelnenud sajandi algusaastate muusikamaailmas otsekuu nõuaksid tõlgendust mingil kõrgendatud vaimuse pinnal — muusika müütilise tähenduslikkuse kontekstis. Kutsumine siis appi iidne laulja ja pillimängija Orpheus, kelle lugu muusikamaailmas on kujunenud inspireerivaimaks, lausa ikooniliseks märgiks (Graves 1955: 111–113). Tuntud on peamiselt müüdi esimene osa — Orpheuse ja Eurydike armastuse lugu, Eurydike surm, muusika võim mahendada ja vaigistada isegi allilma vägesid. Orpheuse surm ja selle haarav seos muusikaga aga tundub olevat vähemalt samavõrd tähenduslik. Nagu taevalikus sfääris tihti tavaline, tekkis jumalate vahel võitlus, selle tulemusena aga kannatas inimene: Dionysos käskis menaadidel Orpheuse mõrvata; tema keha rebiti tükkideks, pea visati Hebrose jõkke. Nüüd aga juhtus ime: Orpheuse suu ei lakanud laulmast, pea triivis mere poole ning üha laulis ja laulis.

Muusikalise modernismi hävitavas puhastustules võisid traditsioonilised heliloomingu elemendid ja struktuurid küll nagu killuneda, katkenduda, kihistuda, neid võidi isegi tükkideks rebida, kuid muusika vool sellepärast veel ei hääbunud, vaid aina elavnes. Teravad konfliktid ning hägustunud kontuurid helitöö sisemuses aina võimendasid muusika väljenduslikkust, vahel monumentaalseks, elu ja surma tähenduste vastandudes — *Kevadpühitus*, Orpheuse surm; vahel eriliselt intiimseks, unelevate lembekujundite meenudes — “Öö aroomid”, Orpheuse ja Eurydike armastus. Uue muusika keerukus avas kuulaja süvatundmustele esilepaiskumise võimaluse, avas “primitiivsetele” hingetahkudele võimaluse

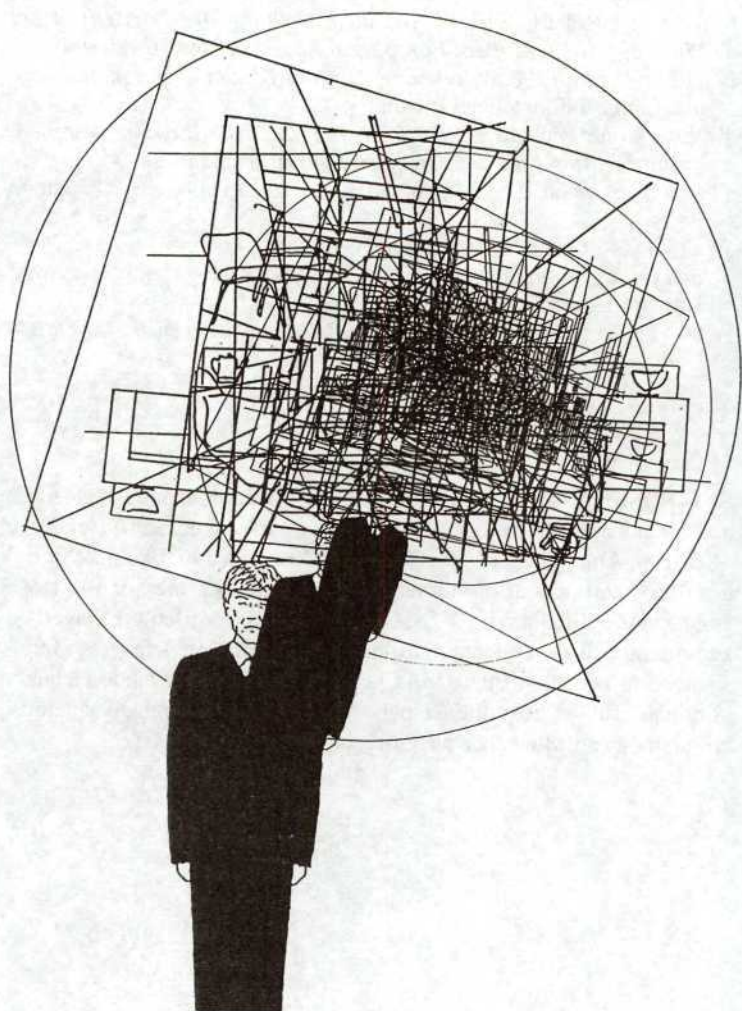
vähemalt osaliselt integreeruda meie teadvusse. *Pierrot*'lik, heitlik tembutamine ei vaidlustanud muusika tõsidust ega ürgset väljendusjõudu, hoopis süvendas ja laiendas neid — *Petruška*, *Kuutõbine Pierrot*. Eelmise sajandi algusaastate muusika pärandi suhtes jäi võlglaseks terve 20. sajand, on jäänud võlglaseks meiegi ajastu nüüdismuusika.

Kirjandus

- Brettell, Richard R. 2000. *Impression: Painting Quickly in France, 1860–1890*. New Haven—London: Yale University Press
- Butler, Christopher 1994. *Early Modernism: Literature, Music and Painting in Europe, 1900–1916*. Oxford: Clarendon Press
- Clark, T. J. 1984. *The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Debussy Letters*. 1987. Selected and Edited by Francois Lesure and Roger Nichols. Translated by Roger Nichols. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Debussy on Music*. 1977. (Critical writings, collected by Francois Lesure.) Translated and edited by Richard Langham Smith. Ithaca, NY: Cornell University Press
- Gadamer, Hans-Georg 2002. *Hermeneutika universaalsus*. Tõlkinud Andrus Tool. Tartu: Ilmamaa
- Graves, Robert 1955. *The Greek Myths*. Volume 1. Baltimore: Penguin
- Green, Martin, John Swan 1986. *The Triumph of Pierrot*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press
- Hamilton, George Heard. 1967. *Painting and Sculpture in Europe 1880–1940*. Harmondsworth, Middlesex, England—New York: Penguin
- Harrison, Charles, Francis Frascina, Gill Perry 1993. *Primitivism, Cubism, Abstraction: The Early Twentieth Century*. (Open University.) New Haven—London: Yale University Press
- Herbert, James D. 1992. *Fauve Painting: The Making of Cultural Politics*. New Haven—London: Yale University Press
- Kramer, Lawrence 2002. *Musical Meaning*. Berkeley: University of California Press
- Leydon, Rebecca 2001. Debussy's Late Style and the Devices of the Early Silent Cinema. — *Music Theory Spectrum*, Vol. 23, No. 2, pp. 217–241

- Morgan, Robert P. 1991. *Twentieth-Century Music: A History of Musical Style in Modern Europe and America*. New York: Norton
- Normet, Leo 1990. *Värvimängud, rütmirõõmud: Selle sajandi loomesuundi*. Tallinn: Eesti Raamat
- Taruskin, Richard 1996. *Stravinsky and the Russian Tradition*. Volume 1. Los Angeles: University of California Press
- Walsh, Stephen 1988. *The Music of Stravinsky*. Oxford: Clarendon Press
- Watkins, Glenn 1994. *Pyramids at the Louvre: Music, Culture, and Collage from Stravinsky to the Postmodernists*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Whittall, Arnold. 1999. *Musical Composition in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press

AVO SÕMER (sünd. 1934 Tartus) on filosoofiadoktor muusikateaduse alal (doktoritöö J. J. Frobergeri klahvpillimuusika teemal; *University of Michigan*, Ann Arbor, 1963). Õpetanud Connecticuti Ülikoolis (Storrs) a-st 1961, korraline täisprofessor a-st 1972, emeriitprofessor a-st 1999. Tegutsenud heliloojana a 1955–1980: kantaadid, koorilaulud, klaveri- ja kammermuusika. Avaldanud artikleid ja esinenud ettekannetega muusikateooria konverentsidel USAs ja Eestis, peamiselt Claude Debussy ja Eduard Tubina helindite teemal. Külalisprofessor (muusikaanalüüsi erikursus) Eesti Muusikaakadeemias aastatel 2000 ja 2002.

MARKO MÄETAMM

PERIFEERIA JA KRIITIKA

Rein Kruus ja tema aeg

Kajar Pruul

Rein Kruus (1957–1992) on eristanud kaht liiki kirjandusajaloolisi metatekste: *meenutuslikud* ja *moonutuslikud* tekstid.

Meenutuslik suund lähtub käsitletava aja kirjanduspubliku teadmisesest, püüab toetuda kunagisele üldpildile. Enamasti esindavad seda suunda käsitletavate teoste ja autorite kaasaegsed. Kolleegid, sõbrad, koolivennad, tuttavad, sugulased, üleaedsed, omakandimehed kirjutavad osalt koduloolist ja isiklikku laadi meenutuslugusid, mis suurel määral on adresseeritud samasuguste teadjate ringile — teistele kolleegidele, sõpradele, koolivendadele jne. [---] Meenutus [---] ei loo tühjale kohale midagi monumentaalset, see on mõeldud just selleks, et väiksele ringile meenutada midagi, mida üldjoontes ju teatakse või mida igaüks isegi võiks teada saada. Iseloomulikud on leebed üleskutsed või soovid sama ringi liikmetele — jätkata [---] tutvustamist, anda välja veel [---] kirjutisi, teha midagi, et [---] oleks [---] paremini esitletud. [---] Meenutusliku suuna keel, stiil ja laad on muhe. Mitte irooniline ega naljakas, vaid just nimelt muhe, ladna [---]. Meenutusliku suuna kõige iseloomulikum sõna on sedastama. [---] Tähtpäevalisus kuulub lahutamatuult meenutusliku juurde. [---] Tähtpäev, sündmus, ka kurb sündmus on meenutusliku pea ainus võimalus, ehkki moonutuslik on tihti siingi ees.

Moonutuslik ehk akadeemiline suund lähtub mitteteadmisesest. [---] See [---] ei esita ilmselget, iseendast mõistetavaid tõdesid, vaid opereerib uudsega, ennekuulmatuga, tekstide, faktide ja arvamustega, mida omal ajal kuigi paljud või koguni keegi ei teadnud, mida õieti polegi olnud.

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandid 4594 toetusel.

“Moonutuslik” metatekst võib tuua ilmsiks,

justkui oleks kõigile tuntud kolkagrafomaan või nohik raamatupidaja, kes aeg-ajalt käis toimetustes oma värse pakkumas, [---] kirjutanud sama tähelepanuväärseid luuletusi kui kahekümne korraliku luulekogu autor; justkui oleks romaan, mida omal ajal keegi kirjastada ei võtnud, tollase proosa tähtteos [---]. Moonutuse tekitab valik, rohkus ja põhjalikkus. Moonutuse teeb võimalikuks see, et n a d e i t e a j u m i d a g i ! [---] moonutuslik tekst on tavaliselt kas kiretu või raevukas [---]. [---] on võimalik ka skolastiline arutus: kas mitte halva puudumine meenuslikus suunas ei tingi halva kuhjumist moonutuslikku? [---] halb osutub senitundmatuks ja uudseks, uudset aga püüab moonutuslik suund? [---] Et oma eesmärgi saavutada, peab moonutuslik olema kõikehõlmav, pidev, ei tohi hoolida kuupäevast ega kellaajast, peab täitma iga pilu. (Kruus 1989a: 837–838.)

Ennast nimetab Rein Kruus samas “moonutusliku” suuna veendunud järgijaks. Kogu see kaksikliigitus on täide viidud Ralf Parve kirjandusloo-alaste tööde näitel ja pealkirja “Tähtpäevalist” all. Seejuures on “moonutuslikku” suunda pandud esindama ka näiteks Parve 1950. aastatel kirjutatud Alle-käsitlused, samuti Parve lasteraamat suurest eesti revolutsionäärist Viktor Kingisepast — kui “üldmoonutuslik”. Kõik see lisab pikantsust ja paradoksaalsust, aga ühtlasi omamoodi kinnitab selle jaotuse kaugetamat kui ainult retoorilis-ironilist tagamõtet.

Raskem on leida vastust küsimusele, kuidas siiski ka käsitlus-aluse autori “kolleegid, sõbrad, koolivennad jne” saaksid “moonutuslikus” suunas tulemuslikku tööd teha. Või mil määral nad seda üldse tohiksidki proovida.

Nii on ka minu siinne jutt mõistetud libisema peamiselt mööda “meenusliku” ja “moonutusliku” kahtlast piiriala. Peatun Rein Kruusi kriitikumeetodi mõne erijoone juures, mis tunduvad mulle iseäranis tähenduslikud 1980. aastate esimese poole eesti kriitika ja vaimuelu kontekstis, tolles nüüdseks vee alla vajunud kadunud maailmas.

MIKS ARHIIVID, ALLIKAD, RAAMATUKOGU?

1980. aastate teise poole hakul eesti kirjanduse hetkeseisu ja väljavaateid tabada püüdes märkis Joel Sang:

Kultuur ei salli tühja kohta. Ei ole küll ilmunud uut kirjanike põlvkonda, see-eest on aga esile astunud võimas noorkriitikute plejaad (Haug, Kruus, Priimägi, Tootmaa, Uibo, Undusk). Et nad lähtuvad tõesti ühelt platvormilt, kinnitas ka "Sirbi ja Vasara" ümarlauavestlus, mis sai tavatu tähelepanu osaliseks. Lisaks teravale sulele iseloomustab nimetatuid veel austustäratav töökus — ei viitsi Langemets, ei viitsi mina end nii sügavalt kultuurilukku närida. (Sang 1986: 102.)¹

Jätkem siin praegu kõrvaliseks küsimus, kui "üheks" metodoloogilises või mõnes muuski mõttes too platvorm tagantjäreleavaates just kõigile nimetatuile osutus või toonagi oli. Selge on see, et oma arvustustega olid vähemalt Toomas Haug, Rein Kruus ja Udo Uibo mitmeti Joel Sanga, Mihkel Muti, Mati Undi ja ka Andres Langemetsa tee jätkajad eesti kriitikas — niihästi "terava sule" kui kultuuripoliitiliste põhihoiakute poolest. Ning Sanga hämmeldusesegune erinevusemärkamine osutab ühtlasi olulisele veelahkmele selle, vahel ka "följetonistlikuks" nimetatud kriitika-suundumuse sees.

Tundub tõesti, et veel 1970. aastate lõpul või 1980. aastate alulgi oleks olnud raske ennustada, et uue kriitikapõlvkonna tegusama osa üks põhihuvisid otseteed arhiividesse ja arhiivraamatukogudesse pöördub. Õhus oli vist rohkem midagi muud. Pigem võinuks ehk prognoosida sügavamaid edusamme teksti-immanentsete vaatlusviiside alal, võib-olla ka Juri Lotmani struktuuripoetika hilinevad lähiretsipeerimist. Oli ju "puhtesteetilise" vald kõrgetel parteifoorumitelgi suhteliselt vabaks võideldud, kõik ajaloo ja elufaktidega seotu aga isegi siinses leebes Läänemere provintsis küllalt karmilt inspekteeritav. Kesksetele ajaloosündmustele, ajaloolistele isikutele, tervetele ühiskonnakihtidele või kultuuriregioonidele olid kinnistunud üsna jäigad ideoloogilised hinnangud ning mis tahes kultuuriloofakti tõlgendamisruum neis

¹Viidatud vestlusringi, mis poleemikat põhjustas, vt Mõtlemine... 1984.

koordinaadistikes oli tüprip kitsas. Kirjandusloolise uurimistööga, eriti 20. sajandi kirjandusloo puhul, kaasnes keskmisest enam "kohustuslikke koogutusi". Suurel osal kaasaegsest kirjandusloolisest produktsioonist oli küljes rituaalse ja värvitu koduloo mekk, iseenesest laialt käibivate "mälu" ja "mäletamise" loosungite taga aga palju tühja, eimillegagi riskivat paatost.

Ilmestagu ajahoiakuid veel üks teise "viitsimatu", Andres Langemetsa seisukohavõtt 1980. aastate algusest:

Maitse kas on või seda pole. [...] Halva või kehva maitse omajail on siiski võimalus kanaliseerida oma kirjandushuvi näiteks kirjandusloolise faktoloogia uurimisse või teoreetilisse tegevusse. [...] Muidugi ma liialdan siin teadlikult, sest ka kirjanduslugu ja teooria vajavad hea maitsega teadlasi, olgu küll, et neid sinna tegelikult harva satub. (Langemets 1982: 825.)

Tegelikult muidugi kaitseb Langemets siin kirjanduskriitika isolemist ja vaba maitseotsustuse eluõigust. Tema vastuasetused saavad mõistetavaks, kui meenutame Eestis juba 1970. aastate keskpaigast peale vahelduva ägedusega kestnud poleemikat "kirjandusteaduse" ja "kriitika" vahekorra, "esseistlikkuse", objektiveeriva ja avalikult subjektiivse kriitika üle. Neis väitlustes pürgis "kriitika" vabaks talle ofitsiaal-akadeemilise käsituse poolt määratud raamidest "kirjandusteaduse" "aladistsipliinina" ning sellega kaasnevatest intellektuaalse kontrolli mehhanismidest. Ühesõnaga, see oli võitlus kehtiva "tõerežiimiga", mis oli "tõe" keskendanud "teadusliku diskursuse vormi ja nende institutsioonide ümber, mis seda toodavad" (Foucault 1992: 48–49).²

Nii oli päevakriitika endale kätte võitmas teatavat vaba maitseotsustuse ruumi, kirjanduslooline uurimistöö oma "süsteematailise plaanide", "etteantud töökavade" ja allumisega "tuttavale teooriale" (Langemets 1982: 822) aga näis lootusetult institutsionaliseeritud alana.

---

²Kui edukas too võitlus just antud küsimuses täpselt oli, seda võiks iseloomustada näiteks nihe "kirjanduskriitika" mõiste entsüklopeedia-määratlustes aastaist 1971 ja 1989. Vrd ENE, 3. kd, 1971, lk 564; ENE, 4. kd, 1989, lk 547.

Ometi läks mingi osa filoloogilise noorsoo seas 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate alul ühtäkki arhiivromantika moodi. Levis mingi sisemine kindlus, et need allikad, mida ei ole lausa füüsiliselt hävitatud, peavad ju kusagil reaalselt olemas olema ja järelikult on nad teatavate manipulatsioonide teel põhimõtteliselt ka leitavad. See tähendas suuresti sisenemist “jälje jälje” maailma.

Raamatukogu on 20. sajandi teisel poolel olnud mahukas ja mitmetähenduslik kultuurisümbol. Brežnevi aja lõpu suurraamatukogu, “teaduslik raamatukogu”, sobib hästi lihtsamaks mudeliks ka kogu selle infobarjääri kohta, mille peal too allikahuvi sai oma jõudu näidata. On kirjutatud raamatupõletamistest, postitsensuurist, erifondidest; need kõik olid dramaatilised, ent siiski piirjuhtumid. Tegelikult olid toonases raamatukogus infolevitamise ja varjamise funktsioonid lahutamatult ühte põimunud kuni kataloogisüsteemini välja. Kõik trükisekategoriad, mis küll erifondi ei kuulunud, ei tohtinud sellegipoolest veel olla “reklaamitud” kõigis asjakohastes kataloogides; osa “ametkondlikke” või spetsiifiliselt väliseestlastele mõeldud trükiseid tohtis kajastada üksnes alfabeetilises kataloogis, aga mitte saada täiendkirjeid jne. See kõik oli omakorda aritmeetika, üsna elementaartasemel omandatav üks-kord-üks, võrreldes nende võrranditega, mida töid kaasa rangema kasutusrežiimiga infohoidlad. Kuidas see veel välja nägi 1980. aastate Venemaa arhiivides, kus Rein Kruus tegi ühe olulise osa oma tööst, ei hakka ma parem oletamagi. Katsena nii saadud allikaõpetuslikku kogemust koondada ja edasi anda võib näha tema aastail 1989–1990 Eesti Humanitaarinstituudis peetud loengukursust 20. sajandi kirjandusloo “tõngumisest”.

Lisaks Rein Kruusile, Toomas Haugile jt andis see arhiivromantiline ajastuhoovus samast sugupõlvest veel mõningaid, ehk tüübipuhtamaidki “allikakalu”, nagu Enn Lillemets ja Andres Heinapuu, kui paari tuttavamat nime nimetada. (Tüübipuhtamaid ses mõttes, et nende puhul näis faktikirg vahel arenevat nii kaugele, et ei vajanudki enese kõrvale enam tulemuste sõnastamist.)

Üsna silmanähtav on selle kultuuriloolise arhiivihuvi, tema “kuidas saada teada, mis t e g e l i k u l t oli?”-paatose (Kruus 1984: 275) seos 1980. aastate keskpaiku Eesti ühiskonnas üha laie-

neva ajaloovaimustusega, muinsuskaitseliikumisega (Rein Kruus oli Tallinna raamatuklubi "Tõru" kauane tegevliige) jms.

See tung allikate poole kui ajajärgunähtus võiks ehk olla vastandatav ja kõrvutatav kümnendi lõpuaastate tungiga väljundite poole, sõltumatu ajakirjanduse tekke ja "kollase" žurnalisti romantikaga. Rein Kruus tegi tegelikult mõlemad vaimueluhoovused kaasa, talle omase hasardi ja tühtaegu iroonilise "topeltnägemisega". Viimane aitab paremini mõista ka ta enda publikatsioonide ja kõnetarvituse mõnd erijoont, n-ö ta kriitika poeetikat: tundes end kodus vanade, erutavalt komplitseeritud allikate maailmas, nägi ta ka igas omaenese sõnavõtus võimalikku tulevast allikat, mängis selle võimalusega ja lavastas ette allikakriitilisi probleeme.

Kui loeme 1980. aastate algupoole *Keelest ja Kirjandusest* või *Loomingust* tavapärase keskmiste eesti kirjandusloolikäsitluste sekka Rein Kruusi artikleid, olgu futurismi retseptisioonist Eestis või Valmar Adamsi kirjanikutee alguse taustast, siis on tunne, nagu oleksime eksinud kõrvale hoolikalt rehitsetud teeradadelt, mille veeres kandilistel postamentidel eksponeeritakse mõnd rohkem või vähem tuntud aiaskulptuuri, ja sattunud otse ürgmetsaalusesse, kus kohtame elus ja eluta looduse säärast liigirohkust, mida poleks teadnud oletadagi. Kõigi asjakohaste allikate võimalikult tühjendav, "iga pilu" täitev esitus tundub olevat tal iseseisvaks eesmärgiks ja juba ainuüksi alternatiivse faktistiku rohkus söövitab väljakujunenud hierarhiaid ja üldaktsepteeritud tõlgendusi nagu hape. Üksik, eraldiseisev kultuuriloo fakt, esmapilgul kui tahes kõrvaline, pole talle mitte pelgalt ehituskivi uute protsessiüldistuste vms püstitamise tarvis, vaid iseväärus, mille paratamatut tõlgenduslikku mitmemõttelisust märgatakse ja mida hämmastavalt mitmekesisest kultuuriseostes vaadeldakse.

Traditsioonilisem eesti kirjandusteaduski suhtus Rein Kruusi ja ta põlvkonnakaaslaste kirjandusloolisesse katsetustesse teatava võõrastusega. Ajajärguomaselt ei võtnud see küll avatud dialoogi kuju, ent ridade vahelt, suuliste sõnavõttude ja kaudsete allikate põhjal võime siiski püüda peamisi etteheiteid visandada.

Noorte uurijate töödes nähti puuduvat "kvaliteetsed üldistused", nende käsitlused paistsid "deskriptiivsed", atomaarsed.

Kahtlustati “esinemist niisuguste faktidega, mille žurnalistlik väärtus on selgesti kõrgem uurimuslikust”, koguni “eksootilise ja päevakajaliselt efektse eelistamist”, mis teenivat “rohkem päevakui ajalookasu” (Muna 1987: 94). Viimane etteheide tundub tagantjärele küll üsna tabav ja ettenägelik kohe-kohe vallandunud 20. sajandi Eesti ajaloo alase publitsistika buumi suhtes, kuid 1980. aastate keskpaiga noorte kirjandusloolaste puhul on vaevalt õiglane.

KAS KIRJANDUSE ARGIAJALUGU?

Kavatsuslik keskendumine kirjandusloolisele “perifeeriale” kuulub tõesti lahutamatuks ja väljakutsuvaltki Rein Kruusi “moonutusliku” metateksti kaanonisse — meenutagem:

Moonutajad avaldavad erakirju, sahtlikäsitlusi, mustandeid, pooleli jäänud töid, mis kaasaegsetele olid tundmatud ja mille olemasolu enamasti autor isegi mitu korda unustanud oli. Uusväljaannetes ja käsitlustes on sellised asjad esitatud üldteatuga võrdväärseks. Ülepea pakutakse kirjandusena välja lorilaule, lendlehti, kihutuskõnesid, tarbetekste, bulvariliteratuuri — omal ajal tehti ikka selget vahet, mis on mis. (Kruus 1989a: 837.)

Perifeeriahuvi kumab läbi juba Rein Kruusi päris varajas-tes sõnavõttes, näiteks Peep Nemvaltsiga kahasse kirjutatud Aaviku-käsitluses *Kirjanduse jaosmaas '80*:

Vahel tuleb pähe kiuslik mõte, et me kipume Aaviku osa keeleuendajana üle hindama, unustades teised seosed, mis muudavad kogupildi huvitavamaks. Asjata vaatame viisakalt mööda ka Aaviku liialdustest, vastuokstest ja veidrusest, püüdmata neid oma aega projitseerida. (Kruus, Nemvalts 1982: 41–42.)

Üksikasjalisemalt on Rein Kruus sellist rõhuasetust seletanud põhjendanud oma pikemas arvustuses Sergei Issakovi kultuurilooliste kirjutiste kogumikule *Arhiivide peidikuist* (1983).³

³Kristiina Ross on juba osutanud selle teksti programmisusele, “kvaasirensensioonilisusele” Rein Kruusi teiste tööde seas. Vt Ross 1992: 446.

Ajastu kirjanduslikku teadvust (ja laiemalt võttes — rahva mõtteilma) ei kujunda niivõrd tippkirjanike produktsioon, kuivõrd sadade teiste literaatide toodang, ilmuv tõlkekirjandus ja originaalkeeltes loetav võõramaine kirjavara (eriti massilektüür), taasavaldatav minevikukirjandus ja veel muudki faktorid. [---] Kultuuriajaloolased ja kirjandusajaloolased on seni põhiliselt tegelnud väljapaistvate isikute ja eredamate nähtustega. Ent originaalne kirjanik on teatavas mõttes anomaalne nähtus, ta kaldub kõrvale ajastu normist. Tema loomingu uurimine annab ajastu kultuurist ühekülgse ettekujutuse. Mida me arvaksime geograafiateadusest, kui see tegeleks ainult mäetippude ja maaliliste loodusnähtustega? Alad, mida traditsiooniline kirjandusuurimine käsitleb perifeersetena, on eriti olulised käibivatest teadmistest ja levinud hoiakutest huvitatud kultuuriajaloo jaoks. Perifeeriakirjandus on tähtis ka representatiivsuse seisukohalt. Realjuhtudel on pealtnäha pretensioonitu tõlke-, laste- ja naljakirjanduse või muu massilektüüri näol tsaaritsensuuri tõketest läbi pääsenud mõndagi sellist, mis tegelikke meeleolusid ja pürgimisi kajastab vahenditumalt kui tippkirjandus. (Kruus 1984: 276–277.)

1980. aastate algupoole eesti kultuuriloolise mõttes tõusis see huvisuund ka mujal silmanähtavalt päevakorrale. Nimetagem vaid mõned näited Rein Kruusile lähedasemast kontekstist.

1983. aastal oli “Eesti Raamatu” kirjastatuna ja Enn Tarveli tõlkes ilmunud Marc Bloch’i *Ajaloo apoloogia*, varustatuna Lucien Febvre’i ja Aron Gurevitši järelsõnadega. Ka Rein Kruus on selle raamatu ilmumist märkimisväärseks pidanud (Kruus 1984: 274).

1983. aasta *Loomingu* jaanuarinumbri ringvaateosas (seal-samas, kus näiteks Rein Kruus tutvustab eesti arhitektuuri *grand old man*’ina tuntud Arnold Matteuse katsetusi avangardkirjanduse vallas) nägi trükivalgust Linnar Priimäe raamatututvustus väljandest *Wie’s einstens war zu unsrer Zeit. Ein Buch der Erinnerungen* (1980), kus Priimägi Rein Kruusi äsjaosundatud seisukohti ennetavalt manifesteerib:

Kuni kõige viimase ajani oli kultuuriuurijate [huvi?] keskendatud sellele, et mõtestada, tõlgendada, “paika panna” iga ajastu kõige esilekõlvitavamaid nähtusi, keskseid isiksusi, suursündmusi, epohhiloovaid teoseid-taieid. Kultuuriuurimine liikus justkui mööda tippe, mille erisusi ja sarnasusi vaeti ja üldistati. [---] Arusaam eri “elu vormide” kooslusest kui kulturooloogilise uurimise olulisest as-

pektist on pannud kultuuriuurijad huvituma eelkõige just sellest kõiki kultuurinähtusi tervikuks liitvast taustast, milleks on ühe või teise ajajärgu a r g i p ä e v. — Vaid niisuguse argise t a u s t a tundmine võimaldab õigesti näha kultuurisündmuste tähendust oma ajas, hinnata esilekõundivate isiksuste ja teoste murrangulisuse määra ning eritleda nende retseptiooni iseärasusi. (Priimägi 1983: 141.)

Seejuures viitab Priimägi Tartu ja Moskva semiootikakoolkonna töödele, nende olulisele rollile uudse suhtumise juurutamisel. Too osutus aitab paremini aimata ka Rein Kruusi hoiakute kujunemise tausta. Ühe konkreetse ajamärgina peaks nimetama ka Juri Lotmani artikli “Õigus biograafiale” eestinduse (ühtlasi esmatrüki) ilmumist *Loomingus* (vt Lotman 1984). Samuti on Rein Kruusi perifeeriakäsitust kindlasti mõjutanud Juri Tõnjanovi arusaamad kirjanduse evolutsioonist ja kirjanduslikust faktist. (Tegemist on autoriga, kes kahtlemata kuulus ta lähimasse huviringi.)

Täiesti omaette teema on ta vaadete seos eesti kirjandusloo vana traditsiooniga. Ühe ajavaimulise paralleelina aga võiks mainida ka hoopis näiteks 1970. aastatel Eestis süvenenud huvi sotsiolingvistika, suulise kõne ja “tegeliku” keeletarvituse vastu, millega Rein Kruus juba oma filoloogiahuvi kujunemisaastail kokku puutus (Kruus, Salme 1979; Kalsoner [= Kruus] 1981).

Rein Kruusi enda kirjandusloolised uurimused on selgeks näiteks, kuidas tuua kultuuriloo huvikeskmesse niihästi uudseid, seni tühiseks peetud allikaliike (ajalehekuulutusest moodsa folkloorini) kui ka eesti kultuuriloo suhtes perifeerseks arvatud uurimisobjekte (Sipelgast Tsiolkovskini). Minu arusaamist mööda mõjus see suhtumisviisimuutus 1980. aastate eesti kirjandusloolisele mõttele igati elustavalt, takistades tal toonastes oludes tardumast mingiks rituaalseks mnemotehniliseks distsipliiniks, aitas taastada kirjanduslooteaduse heuristilisi väärtusi. Iseasi, et peatselt saabunud ühiskondlikud murranguajad muutsid oluliselt kogu eesti kultuuriteaduse olemistingimusi ja esitasid ka kirjandusloole mõneti teistsuguseid väljakutseid.

PERIFEERIA JA KRIITIKA

Jääb mulje, et 1970. aastate lõpu ning 1980. aastate algupoole eesti kirjanduskriitikas tervikuna tegid ilma ja möllasid igas mõttes "perifeerijõud". Kas pole hämmastav seegi fakt, kui vähesed toona päevakriitikas tähenduslikuks saanud autorid olid üldse kriitikasse tulnud n-ö kirjandusspetsialisti ettevalmistamiseks ettenähtud tsentraalteed mööda, s.o Tartu ülikooli eesti filoloogia kirjanduse eriharu ning Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandussektorite kaudu? Langemets, Sang, Uibo olid lingvistid, Priimägi germaani filoloog, Rein Kruus vene filoloog...

Üheks muutuseks, mille uus kriitika kaasa tõi, oli teatav nihe kriitikažanrite hierarhias. Tähtsustusid n-ö väikežanrid, arvustus, notiits, laiendatud sõnum, "nupp". Neis öeldi sageli välja põhimõttelisemaid asju ja väljendati julgemaid suhtumisi kui nn probleemartiklites kaasaegse kirjanduse kohta. Viimaseid ilmus üldse harva. Rein Kruus *Loomingu* arvustuste- ja ringvaateosa toimetajana (1985–1990) arendas selle nihke oma-moodi võimaluste piirini. See oli aeg, mil kirjandusajakirjade lugemist sageli alustati tagantotsast.

Enam-vähem samasugune nihe toimus arvustusobjektide valikus. Arvustamisau osaliseks said niisugused teosed kirjanduse perifeeriast, mis kas oma küündimatuse või tarbetekstilise iseloomu tõttu tavaliselt kirjandusajakirjade huviorbiiti ei jõua. *Camp'* liku huviga arvustas Joel Sang Heldur Karmo ja Otto Rootsi laulutekstide väljaandeid jne.

Rein Kruusi esimesed raamatuarvustused ilmusid Rein Kalso-neri nime all 1982. ja 1983. aastal *Loomingus*. Esimene neist kannab pealkirja "Majori kosjaskäik" ja käsitleb seiklusjuttu noortele, teise pealkirjaks on "Kuidas mõjustada sõpru ja võita südameid" ning see vaatleb kompilatiivset käitumisõpikut. Ta edasine arvustuslik toodang jaguneb selgelt kaheks: 1) kultuurilooliste ja rassistika-alaste teoste arvustused; 2) retsensioonid peamiselt proosaraamatuile kaasaegse ilukirjanduse perifeerialadelt. Pisut eraldi seisavad viimases alajaotuses noorkirjanduse kogumike (*Sõna* 6 ja 7, *AlmaNAK* 1 ja 2) vaatlused, kus halastamatult vahe keelepruuk ometi ei varja mõnesid põlvkondlik-elutundelisi

kaasaelamisi. Võib vist koguni öelda, et kogu oma kriitikutegevuse jooksul on Rein Kruus arvustanud kaasaegsest eesti kirjandusest vaid ühte, vaieldamatult "hea maitse" keskmesse kuuluvat teost — Ilmar Talve romaani *Maapagu*, ja selgi puhul võtab suure osa arvustusemahust enda alla kultuuriloolise konteksti vaatlus, mis muidugi antud teoses ongi põhimõttelise tähtsusega (vt Kruus 1989b). Muidu jäävad aga Rein Kruusi eelistatute arvustusobjektide esiritta ikka autorid nagu Vello Lattik, Oskar Kruus, Arvo Mägi (viimanegi rohkem oma proosa olmekirjanduslikuma küljega).

Tagantjärele on juba tähelepanu juhitud (Olev Remsu jt), et kirjanduskriitika niisuguse perifeeriasse pöördumise põhjused olid suuresti kultuuripoliitilised ja seotud tsensuuriga. Tõepoolest, perifeeria oli suhteliselt lohakalt valvatud, arvustus lohakamalt kui juhtkiri, Lattikust kirjutatu lohakamalt kui Runnelist öeldu. Toosama Rein Kruusi arvustatud kompilatiivne käitumisõpik võimaldas arvustajal *anno* 1983 ENSVs ära trükkida näiteks pühadustpilkavaid ridu sellest, kuidas "näominkimine sotsialistlikus ühiskonnas on dialektilises vastandite ühtsuses kodanliku näovõõpamisega" või et arvustatava teose kirjandusnimestikust võib leida nii Beltšikovi *Meeste klimakteeriumi* kui Poltoratski *Marksistliku dialektika seadused* (Kruus 1983: 426). Mõnes "kõrgemas" või pingestatumas kontekstis olnuks säärast suhtumist ilmselt hoopis keerukam välja öelda.

Pole vist juhus seegi, et uus kriitikutepõlv kasvas välja just nimelt kirjandusajakirjade toimetustest või sinna peagi tööle suundus. Seal seisti "väljundile" kõige ligemal. Lubatavuse piirid ja lüngad nendes olid sinna suhteliselt hästi näha, trükimasinate lõhn peaaegu tunda: polnud nii palju vaheastmeid — üksnes peatoimetaja ja järgnevad parteitsensuurilülid —, et saanuks tSENSUURI piire piisavalt müstifitseerida, võimu salapära alal hoida ja teda anonüümseks muuta ning sel moel kirjutajatesse vajalikul määral "tunnetatud paratamatust" istutada nagu teadusinstituutides ja kõrgkoolis.

Rein Kruusi arvustustes on harva leida avatud esteetilist eritlust või oma kirjanduseelistuste üldistavamaid põhjendusi.

Suur osa ta kirjandusloolise huvi objekte kuulub oma loomingualaadi poolest sajandi alguskümnendite modernismivoolude mõjualasse: vene futuristid ja imażinistid, Severjanini egofuturism, avangardi retseptisioon 1910.–1920. aastate Eestis, mõnigi kord esindades nende iseāranis eksootilisi variante (nt “biokosmistid”). Ōieti sama kultuuripesaga seostub ju ka ta kauaaegne tegelemine sajandihaku avangardi mitmesuguste utopiatega: tehiskeeleprojektide, Jakob Linzbachi, Tsiolkovski jt, miks mitte ka Aaviku keeleuuenduse ja futurismi ajavaimuliste űhisjoonte mārkamine. Ehkki ta huvi nende vastu jāāb alati eeskātt kultuuriloolase huviks, reedavad juba detailid, refereeritavate vōi tsiteeritavate lōikude valik ja aktsendid autori head orienteerumist avangardtekstide eripāras, terast taju n-ō kontseptuaalselt aredate kohtade āratundmisel, alates ideedest ja lōpetades tūpograafiliste iseārasustega. Tundub, et selle pādevuse kujundamisel on olulist osa mānginud lāāne kirjandusteaduse kāsitlused vene futurismist.

Nii vōib tekkida kiusatus tōmmata siit otseseoseid Rein Kruusi űldisema kirjandusmaitse valda. See aga oleks ekslik. Kōik on palju keerulisem. Kōigepealt on mulle jāānud mulje, et Rein Kruusi hinnangualus suhtumises 1980. aastate eesti ilukirjandusse oli tunduvalt “rahvuslik-pragmatilisem”, pigem enam rahvuspoliitilistele vāārtustele, traditsioonilisemale realismile ja űhiskonnakriitikale orienteeritud. Teiseks, Rein Kruusil ja tervel tema kriitikutepōlvkonnal ōieti puudus n-ō selgepiiriline paralleel ilukirjanduses, oma pōlvkondlik “avangard”, millega oleks end identifitseeritud. “Ilmar Talve “Maapagu” on kahtlemata vāljapaistev teos. Minu silmis jāāb see eesti kirjanduses umbes sinna, kus asetsevad nāiteks Vladimir Nabokovi “And” (“Dar”/“The Gift”) ja Jaan Unduski novell “Sina, Tuglas”,” kōlab űks reinkruusilikus mōttes eksplitsiitsemaid eelistusvāljendusi (Kruus 1989b: 749).

Pāevakriitika iseseisvumine 1980. aastate algupoolel, kriitiku rōhutatud vabadus oma kōneobjekti valikul, lisaks vastavad muutused kriitika keeles ja poetikas — kōik see toonitas kirjanduskriitilise kōnetarvituse isevāārtuslikkust. Osalt oli see muidugi seotud siinse kirjapaneku algusosas juba puudutatud vastuhakuga ametliku kirjandusteaduse “tōerežiimile”. Osalt oli see aga ka űhe teise, ehk fundamentaalsemāgi nihke kajastuseks, mis ligikaudu samal

ajajärgul oli eesti kirjandusteadvuses toimumas. Mõtlen siin seda, et "kriitika" ei emantsipeerunud mitte üksnes "kirjandusteaduse", vaid ka "ilukirjanduse" suhtes; ta keeldus olemast "sekundaarkirjandus". Muutus arusaam sellest, "mis on kirjandus", hägunes piir "kirjanduse" ja "metakirjanduse" vahel. Sel taustal tuleks näha ka Rein Kruusi kriitikatekstide mitmeid iseloomulikke jooni, eriti ta kriitikutegevuse mõnesid hilisemaid äärmuslikke saadusi, mille puhul on raske öelda, kus alati täpselt lõpeb "kirjanduskriitika" sõna traditsioonilises mõttes ja kus algab "följeton" või siis näiteks ironilis-kriitiline proosa.

Kirjandus

- F o u c a u l t, M. 1992. Tõde ja võim: Intervjuu A. Fontana ja P. Pasquinoga. Tlk H. Krull. — *Vikerkaar*, 1992, nr 11, lk 31–49
- K a l s o n e r, R. [= R. Kruus] 1981. Kirjatähe ees lõimitamisest. — *Sirp ja Vasar*, 11. XII, lk 5
- K a l s o n e r, R. [= R. Kruus] 1983. Kuidas mõjustada sõpru ja võita südameid. — *Looming*, nr 3, lk 426
- K r u u s, R. 1984. Milleks meile see arhiivikraam? — *Looming*, nr 2, lk 274–277
- K r u u s, R. 1989a. Tähtpäevalist. — *Looming*, nr 6, lk 837–838
- K r u u s, R. 1989b. Ühe ajajärgu lõpp. — *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 749–752
- K r u u s, R., P. N e m v a l t s 1982. "Need, kes kõige vähem tahavad õppida keelt, on kirjanikud". — *Kirjanduse jaosmaa '80*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 38–43
- K r u u s, R., J. S a l m e 1979. Avameelselt keeleelust. 1979. — *Sirp ja Vasar*, 23. XI, lk 4–5
- L a n g e m e t s, A. 1982. Ühe kriitika-aasta probleeme. — *Looming*, nr 6, lk 822–832
- L o t m a n, J. 1984. Õigus biograafia: Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestatusest. — *Looming*, nr 12, lk 1684–1692
- M u n a, P. [pseudonüüm] 1987. Probleeme ENSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna kriitikasektsiooni koosolekult 13. oktoobril 1986. — *Vikerkaar*, nr 1, lk 93–95
- M õ t l e m i n e v o i k s o l l a r i k k a m. 1984. [Vestlusring:] Toomas Haug, Rein Kruus, Linnar Priimägi, Rein Tootmaa, Udo Uibo. Üles kirjutanud H.-K. Hellat. — *Sirp ja Vasar*, 1. VI, lk 5

- Priimägi, L. 1983. Pool sajandit elu ennast. — *Looming*, nr 1, lk 140–143
- Ross, K. 1992. Rein Kruus 11.05.1957–26.04.1992. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 445–447
- Sang, J. 1986. Kirjandushoroskoop 1986. — *Looming*, nr 1, lk 101–103

KAJAR PRUUL (sünd. 1959) on lõpetanud Tartu ülikooli eesti filoloogina (1982), a-st 1986 ajakirja *Vikerkaar* toimetajaid. *Akadeemias* on ilmunud temalt järgmised tõlked: Matti Peltoneni “Juhtlõngad ja tihe kirjeldus: Mida uut toob mentaliteediajalugu?” (1991, nr 3, lk 571–587); Risto Niemi-Pynttäri “Ökoloogia kui nihilistlik ebakindlus” (1992, nr 4, lk 719–733); Juri Lotmani “Semiosfäärist” (1992, nr 10, lk 2019–2043); Jan Blomstedti “Ei mingit traagikat. Oleme nüüdisaegsed!” (1993, nr 9, lk 1983–1989); Raimo Lehti “Antiigi maailmapildist suurte avastusretkede ni” (1993, nr 12, lk 2625–2683; 1994, nr 1, lk 118–132; nr 2, lk 244–285); Juri Lotmani “Kaasaegsus Ida ja Lääne vahel” (1994, nr 1, lk 3–13); Kari Aleniuse “Eesti kirjeldamine Soome kooliõpikutes pärast Teist maailmasõda” (1994, nr 12, lk 2488–2502); Boris Groysi “Venemaa kui Lääne alateadvus” (1996, nr 4, lk 729–745); Mihhail Lotmani “Struktuur ja vabadus: Märkmeid Tartu semiootikakoolkonna filosoofilistest alustest” (1996, nr 9, lk 1795–1812); Boris Groysi “Stalinistiil” (1998, nr 2, lk 417–446; nr 3, lk 635–670; nr 4, lk 855–894; nr 5, lk 1083–1106); Mihhail Lotmani “Värsisüsteemidest: Peamiselt eesti ja vene värsi näitel” (1998, nr 9, lk 1846–1874; nr 10, lk 2058–2078); Mihhail Lotmani “Vene intelligents ja vabadus: Intelligentliku diskursuse analüüsiks” (2001, nr 2, lk 211–258). Siinse artikli aluseks on ettekanne rahvusvahelisel konverentsil “Kirjandus ja perifeeria. Rein Kruusi mälestuseks” Tallinnas 23. aprillil 1993.

BALTIMAADES VALITSEVAD HOIAKUD JA KORRUPTSIOON MAAILMA KONTEKSTIS

Rein Taagepera

Mõnelegi Baltimaade elanikule meeldib arvata, et need maad on lääne kultuuri eelpostiks idas. Meeldib arvata, et nad on olnud ajutiselt lahutatud läänest ja naasevad sinna praegu nobedasti. Üks tähtsamaid ülemaailmseid küsitlusi, Maailma väärtushinnangute uuring (*World Values Survey*) 1995–1998, annab aga hoopis teistsuguse pildi. Balti riigid eristuvad seal vaevu Ida-Euroopa ortodokssest piirkonnast, kuuludes oma hoiakutelt hoopis teise maailma kui nende Skandinaavia naabrid teispoole Läänemerd. Korruptsiooni osas eristuvad Balti riigid ka üksteisest. “Tunnetet korruptsiooni näitaja” (*Corruption Perception Index*) asetab Eesti 97 maa hulgas 28. kohale ausamast otsast, Leedu olles 50. ja Läti 65.

Selle töö sihiks on vaadelda Baltimaades valitsevate hoiakute paiknemist maailma kontekstis.¹ Põhitulemused on järgmised. Baltimaade näidud ei näi põhinevat meetodivigadel. Baltimaalased paistavad tõesti olevat vaimselt sovetistatud rohkem, kui nad ise võimalikuks peavad. Sellele peab silma vaatama, kui soovida, et “naas läände” (Lauristin, Vihalemm *et al.* 1997) jätkuks. Läänelike institutsioonide ja muude välisvormide kohaldamine tõi

---

Autori vaba tõlge uurimusest Rein Taagepera, “Baltic Values and Corruption in Comparative Context.” — *Journal of Baltic Studies*, 2002, Vol. 33, No. 3, pp. 243–258.

¹Väärtuste postmaterjaalset tahku on käsitletud Tuuli Toomere, “Väärtusorientatsioonide muutused postsotsialistlikes riikides.” — *Akadeemia*, 2001, nr 12, lk 2543–2560.

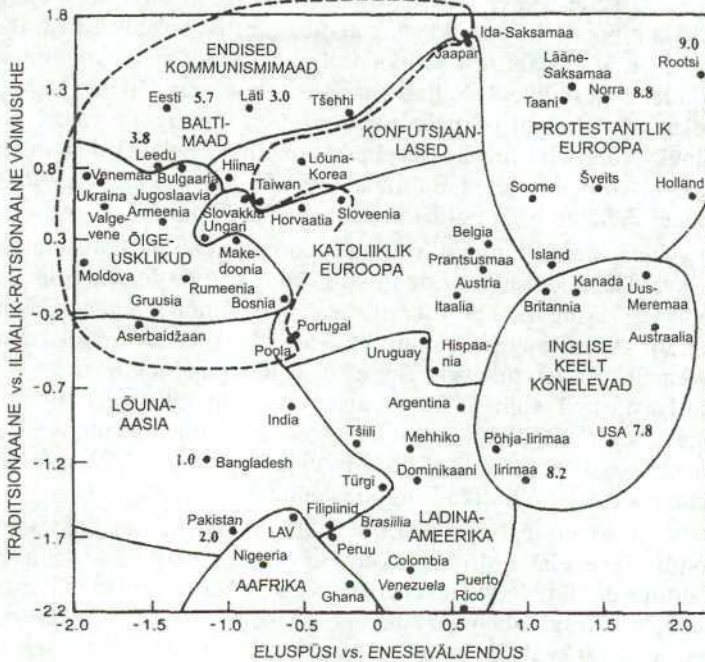
suuri edusamme 1990. aastail, on aga nüüd jõudnud kahanevate tulemuste järku. Kui baltimaalased soovivad liituda Põhjamaadega kultuurilises mõttes, siis peavad nad revideerima iseäranis oma hoiakut võõraste suhtes, naiste ja meeste vahekordi ning oma harjumust töötada küll kõvasti, ent mitte alati ühiselt. On vaja rohkem usaldust ja koostöömeelt.

BALTIMAADES VALITSEVAD HOIAKUD MAAILMA KONTEKSTIS

World Value Survey on kestnud juba 30 aastat; artikli lisa kirjeldatakse seda üksikasjalisemalt. On leitud (Inglehart 1990, 1997), et inimeste vastused paarisajale küsimusele rühmituvad nagu iseenesest kahemõõtmeliseks väärtushinnangute kaardiks. Üks telg ulatub "traditsionaalse võimusuhte" hoiakust "ilmalik-ratsionaalseni". Põhiliselt on see kontrast tavapäraste usuliste hoiakute ja ilmalikkuse vahel. Teine telg ulatub "eluspüsi" peasihist "eneseväljenduseni". Kui võtta üksikinimeste vastuste keskmine antud maal, saab kaardile kanda maa üldasendi. Jooniselt 1 võib näha sellist kaardistust, peamiselt 1995.–1998. aasta küsitluste alusel. Esialgu läheme mööda arvudest maanimede juures kaardistuse neljas nurgas; nad näitavad korrupsiooni taset, mille juurde tuleme hiljem.

Pole üllatav, et vaesed maad, nagu Pakistan, Nigeeria ja Bangladesh, asuvad selles nurgas, mis esindab tugevaid traditsioonilisi ja eluspüsi hoiakuid. Neis mais katsuvad inimesed elus püsida põhiliselt tööstuseelses raamistikus. Samuti pole üllatav, et jõukad maad, nagu Rootsi, Norra ja Lääne-Saksamaa, asuvad vastasnurgas, mis vastab tugevaile ilmalik-ratsionaalseile väärtusile eneseväljendusliku rõhuasetusega. Neis mais võetakse eluspüsimist enesestmõistetavalt ning kuulekast usulisest hoiakust on libisetud protestantlikku individuaalsusse ja siis leigusse.

Diagonaalne rada Pakistanist läbi Itaalia Rootsini vastab umbkaudu kasvavale rahvatulule inimese kohta. See paistab tehnoloogilise arengu peasuunana. *World Value Survey* tulemused sisendavad, et üldiselt kipub usk jumalasse ja isamaasse kaasnema sallimatuse, ebakindluse ja rahulolematusega (Pakistan). Ilmalik-

Joonis 1. 65 ühikonna faktorikoormused kahel kultuuridevahelise variatsiooni mõõtmel, *World Values Survey* alusel. Läte: Inglehart 2000; loaga ära toodud. Minu poolt nurgisse lisatud arvud on eliidi aususe näitajad. Andmestik pärineb *World Values Survey* küsitlustest 1995–1998, osalt ka 1990. aasta andmeist. Colombia ja Pakistani andmed on ebatäielikud.

kus seevastu kaldub kattuma sallivuse, kindlustatustunde ja rahuloluga (Rootsi).

Ometi ei ole ka peateljest hälbivad nurgad päris tühjad. Ühes sellises nurgas tühitab USA (koos Iirimaa) usku jumalasse sallivuse, kindlustunde ja rahuloluga. Vastasnurk, kus jumalast on loobunud, ent samas tuntakse ebakindlust, rahulolematust ja sallimatust, on kommunismi all olnud rahvaste pärusmaa. Ja kõige sügavamal selles hälbeposis asub Eesti, millele järgnevad Leedu ja Läti.

Mida sellest järeldada? Kas Eesti on tõesti oma hoiakutel USA antipood? Või on ikkagi tegemist meetodiveaga? Küsitlustekste on ju teadagi raske tõlkida, ilma et sealjuures tekiks mingeid tähendusniheid. Sellest saab siiski hoiduda, tõlkides tagasi algkeelde. Pealegi on vähe tõenäoline, et ühesugune väärtõlge esineks kõigis Baltimaade keeltes — ja ainult neis. Tuleb vastu vaadata võimalusele, et Baltimaad on ehk tõesti oma hoiakutel kaugel Põhjamaist ja ligidal Venemaal ning Hiinale.

Ainus varem kommunismi all olnud ala, mis paistab sammu pidavat läänepoolse protestantliku Euroopaga, on Ida-Saksamaa. Joonisel 1 asub Tšehhi Vabariik seal, kus võinuks oodata Eestit ja Lätit — üks jalg protestantlikus Euroopas, teine ortodokssuse ääremail. Küllap tulevad mängu sügavamad ajalookihistused — Jan Husi aeg Tšehhis ja kauaaegne Vene tsaarivalitsus Baltimail. Ungari on teine üllatav juhtum. Joonisel 1 on ta ortodokssete maade seltskonnas, sellal kui Sloveenia ja Horvaatiagi hoiduvad läänepoolse, katoliikliku Euroopa kanti.

Küsitlus hõlmab ka N. Liidust Baltimaile tulnud koloniste, põhiliselt venelasi. Millises ulatuses võib nende osakaal tõmmata Baltimaade üldtulemusi Venemaa poole? Kas etniliste baltlaste hoiakud võiksid olla palju lähemal “naasule Läände”? Leedus on venelaste osakaal siiski väike. Kui oletada, et venelaste hoiakud ühtivad Venemaa keskmisega, siis kus peaksid etnilised lätlased ja eestlased olema, et saada nende maade antud keskmisi?

Ilmneb, et etnilised eestlased oleksid ikkagi rohkem “ortodoksid” kui Läti tervikuna. Ainult etnilised lätlased võiksid tõesti olla Tšehhi kandis. Teadagi aga pole erinevus Baltimaade venelaste ja pärisasukate vahel nii selge. On päris palju tõendainest (Rose, Maley 1994; Rose 1998; Mikkel 1999) selle kohta, et Baltimaade venelased on nii palju balti käitumisviise omandanud, et Venemaal külas käies tunnetavad kohalikud neid võõramaalasina.

Kas Baltimaade paik väärtuste kaardil on N. Liidu hõivangu ajutine mõju või midagi püsivamat? Baltimaad hõlmati *World Values Survey*'sse selle projekti “teise vooru” ajal, 1990. aastail. Umbes 1996. a peetud vestluses mõõnis Inglehart viisakalt, et hõivangu mõju võib juba olla hääbumas. Paraku näitab ta enda ülemaailmne vanusrühmade analüüs, et inimesed säilitavad põhiliselt oma 20. eluaastaks omandet hoiakud. Seetõttu saab maa üld-

pilt muutuda ainult aeglaselt, vanemate rühmade kadudes ja uute rühmade esile kerkides teistes oludes, mis ajendavad neid uusi hoiakuid omandama. Kui *World Value Survey* kolmas voor 1995–1998 teostus, oligi Baltimaade asukoht teise vooruga võrreldes vaevu muutunud.

Kokkuvõttes võivad asukohad joonisel 1 tõesti peegeldada etniliste baltimaalaste hoiakuid õigesti, ja märgatavat nihet võib vist oodata alles mitme sugupõlve kuludes. Hoiakute revideerimine isegi üle-30-aastastel on siiski võimalik, juhul kui baltimaalaste hulgas levib teadmine, et N. Liidu võim on muutnud nende mõttelaadi rohkem kui nad seda ise võimalikuks peavad. Baltimail esineb küllaltki palju enesega rahulolevat arvamust, et ollakse juba vaadete poolest Põhjas, välja arvatud sellised mandunud Lääne jooned nagu naiivne optimism ning usaldamine, keskkonnahoolivus ja naiste meestega võrdseks pidamine. Erinevustele silma vaatamine võiks ehk kiirendada vaimset “naasu Läände”, olgu see Lääs protestantlik või katoliiklik. Vahepeal võib end lohutada mõttega, et minu teada esimest korda on keegi välisvaatleja märganud Baltimaid kui omaette kultuuripiirkonda, samal pulgal ortodoksliku, konfutsiaanliku või aafrikalikuga.²

Ei maksa muidugi võtta Ingleharti tulemusi absoluutse ja täieliku tõena, kuid nad tõstavad esile väärtushinnangute tähtsust, mis Balti-uuringutes — erandiks King ja Barnowe (2000) — on pigem unarusse jäetud. Mitmeladsete toimingute väärtustahke on soovitatav silmas pidada. Nende hulgas vaatlen lähemalt ainult korrupsiooni. Selles osas on Baltimaades pilt õige kirju.

---

²Ingleharti uuel kaardistusel 2002 on küll Balti kultuuripiirkond taas kadunud. Uue küsitlusvoorul alusel on Eesti jäänud paigale ja ta lähimaks naabriks on Hiina, kaugemalt Leedu ning Bulgaaria. Leedu on nihkunud eluspäsi juurest Eestist mööda eneseteostuse poole ja on vaevaltiselt ühendatud postkommunistlike katoliku maade rühmaga. Leedu lähimaks naabriks on Hiina, kaugemalt Eesti, Valgevene ning Serbia. Läti on liikunud vastassuunas ja ka märksa tugevama traditsionaalsuse poole, maandudes postkommunistliku ortodoksse maailma keskele. Lähimad naabrid on Albaania, Serbia ja Ungari.

BALTI KORRUPTSIOON MAAILMARAAMISTIKUS

Kuigi korruptsioonile Ida-Euroopas on pühendatud küllaltki palju tähelepanu (vt näiteks Miller, Grodeland, Koshechkina 1998), on vist ainult Karklins ja Zepa (2001) seda viimasel ajal seoses Baltimaadega vaadelnud. Arusaadavalt on palju vaadeldud üksikmaid üle terve maailma, kuid nende lahus käsitelu võib erinevusi hägustada. Soome mõõdupuude kohaselt võib ju vähimgi korruptsioon Helsingis tunduda talumatum kui see, mida Nigeerias peetakse tavaliseks. Kus asuvad Baltimaad maailmaraamistikus?

Õnneks on *Transparency International* hiljuti arendanud "tunnetet korruptsiooni näitaja" (*Corruption Perceptions Index*). See on erinevate küsitluste sulam, mis hõlmab kohalike ja välismaiste ärimeeste hinnanguid, samuti üldelanikkonna ja antud maad uurivate ekspertide omi. Olen need näitajad tagurpidi pööranud, nii et ausaimal maal on kõrgeim hinne. Nagu soovivad Welzel, Inglehart ja Klingemann (2002), nimetan seda "eliidi aususe näitajaks" (EA). Tabel 1 annab EA näidud valitud maade jaoks. Astmikul 0–10 paistab Taani ausaim (9,4) ja Bangladesh korrumppeerunuim (1,0). Baltimaad erinevad üksteisest üllatavalt palju. Eesti (5,7) asub Costa Rica ja Hispaania vahel. Leedu (3,8) külgneb Jamaica ja Salvadoriga. Läti (3,0) lähimaiks naabreiks on Bulgaaria, Nicaragua ja Venemaa.

Kas korruptsiooni määr on seotud inimeste väärtushinnanguga? Eliidi aususe näidud seostuvad Ingleharti mõlema mõõtmega.³ Eelneval joonisel 1 olen äärmusjuhtude jaoks neljas nurgas lisanud EA näidud. On näha, et EA kasvab väga vähe, kui ilmalikkus asendab traditsionaalsust. Seevastu on EA tõus järsk, kui eneseväljendus asendab eluspüsi hoiakut.

---

³*World Values Survey* ise esitas korruptsiooni kohta ainult ühe küsimuse ja vastused ei koormunud märgatavalt kummalgi teljel. Küsimus V213 (1995–1998) oli: "Kui laialdane on sinu maal sinu arvates pistisevõtt ja korruptsioon? — 1. Peaaegu ükski ametiisik ei harrasta seda. 2. Ainult üksikud ametiisikud harrastavad seda. 3. Enamik ametiisikuid harrastab seda. 4. Peaaegu kõik ametiisikud harrastavad seda. 5. Ei tea." (Ronald Inglehart, välkpost 20. XII 2000.)

Tabel 1

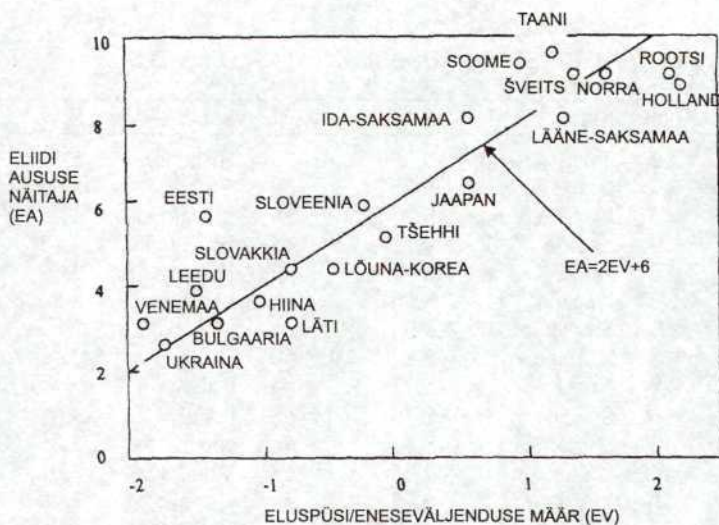
HINNANGUD ELIIDI AUSUSE KOHTA VALITUD MAADES

Koht	Maa	EA	Koht	Maa	EA
1	Taani	9,35	29	Hispaania	5,59
2	Island	9,25	32	Tšehhi	5,05
3	Uus-Meremaa	9,25	39	Slovakkia	4,48
4	Soome	9,15	45	L.-Korea	4,15
5	Rootsi	8,99	49	Jamaica	3,80
6	Kanada	8,96	50	LEEDU	3,80
7	Singapur	8,93	51	El Salvador	3,75
8	Holland	8,84	56	Hiina	3,46
9	Norra	8,77	64	Bulgaaria	3,10
10	Šveits	8,76	65	LÄTI	3,05
15	Saksamaa	8,12	66	Nicaragua	3,05
16	USA	7,75	67	Venemaa	3,01
20	Jaapan	6,73	74	Ukraina	2,70
25	Sloveenia	6,00	96	Nigeeria	1,26
27	Costa Rica	5,72	97	Bangladesh	1,02
28	EESTI	5,70			

Läte: Sandholtz, Gray 2000, *Transparency International*'i alusel. Astmik ulatub 0-st (korumpeerunuim) 10-ni (vähim korumpeerunud). Siin on antud ainult esikümme ja madalaimad kaks ning selle lisaks USA, joonisel 2 esinevad maad ja need, mis külgnevad nimekirjas Balti riikidega.

Traditsionaal-ilmalikul teljel on Balti riigid nii ilmalikud, kui olla saab. Nende suhteliselt kõrge korrupsioon on seotud peamiselt asupaigaga eluspüsi-eneseväljenduse teljel. Joonis 2 võrdleb Balti riike teiste samuti tugevalt ilmalike maadega, nimelt nendega, kus ilmalikkuse näit on üle +0,5. Nende maade puhul on eliidi aususe näitaja (EA) seotud eneseväljenduse määraga (EV) küllaltki sirgjooneliselt. Lihtne võrrand $EA=2EV+6$ on peaaegu parim võimalik sobitus (joonis 2). Kordan, et see suhe kehtib ainult kõrge ilmalikkusemäära puhul.

Leedu ja Läti sobivad üldmustriga üsna hästi, tõstes sellega mõlema näitaja (EA ja EV) usaldatavust. Eesti seevastu on

Joonis 2. Eliidi ausus (EA) ja eluspüsi/eneseväljendus (EV) maade puhul, kus traditsionaalne/ilmalik-ratsionaalne näit on kõrgem kui 0,5. EA andmestik tabelist 1; EV on mõõdetud jooniselt 1.

hälbivaim punkt, sisendades ühte kahest: kas on Eesti eneseväljendus alahinnatud või on eliidi ausus ülehinnatud. Teadagi on Eesti ausus suhteline, nagu *The Economist* seda väljendab: “Võrreldes oma kaaspõhjalastega (nagu neile meeldib neid hüüda) jääb eestlasil ikkagi veel puudu aususest, tõhususest, viisakusest, usaldusest, painduvusest ja avatusest, ehkki nad on ses suhtes stratosfääris venelaste kõrval.”⁴

Korruptsiooni üksikasju täpsustab Maailmapanga aruanne (*The World Bank 2000*), mis eristab kahte tahku: “riigi hõive” ärihuvide poolt ja “halduslik korruptsioon”. Üldsummas viitab riigi hõive häireile seadusloomes ja halduslik korruptsioon häireile rakendamises — peamiselt ametnikepoolne pistisevõtt.⁵

⁴“Happy Birthday, Estonia.” — *The Economist*, 2001, 24. II.

⁵Maailmapanga aruanne sõnastab seda järgmiselt. “Riigi hõive [state capture] viitab üksikisikute, rühmade või firmade tegevusele ava-

Joonis 3 näitab neid kaht tahku kommunismi all olnud maade puhul. Maailmapanga aruanne rõhutab, et isegi suhteliselt madalad korrupsiooninäidud sel joonisel on maailma kohta keskpärased, mitte madalad. Paraku ei anta aga läänepoolset võrdlusandmestikku nägemaks, kui madal korrupsioon on üldse mõeldav.

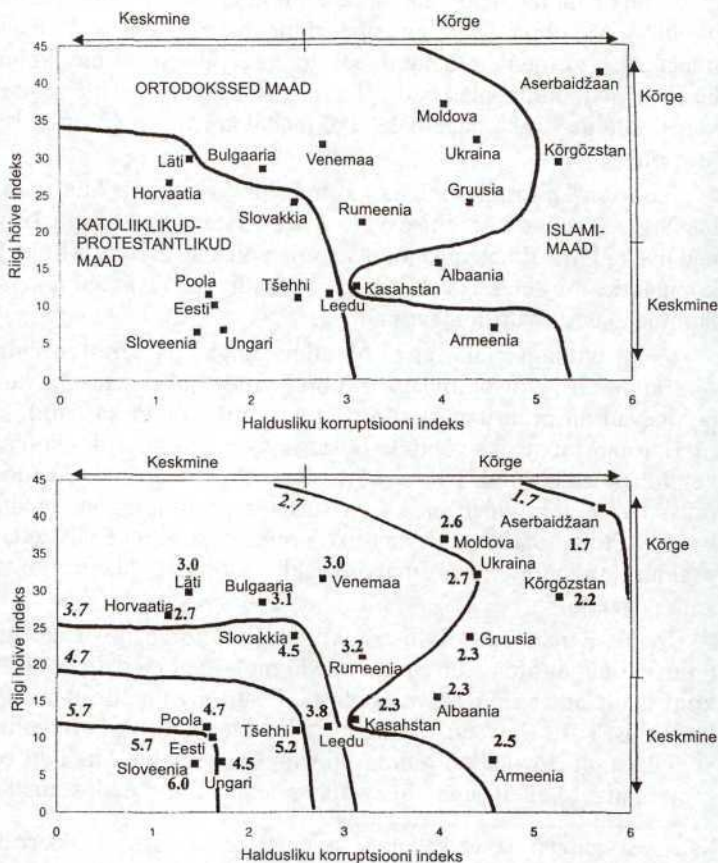
Joonisel 1 piiritleb Inglehart kultuuripiirkondi, mis laias laastus järgivad usundit. Joonise 3 ülaosas olen need kultuuripiirkonnad lisanud Maailmapanga joonisele. Kasahstani erandiga ilmneb kompaktne muster, kus katoliku/protestandi maad on vähim ja islamimaad enim korrumppeerunud.

Võib muidugi väita, et ei Maailmapanga ega *Transparency International*'i korrupsiivsuse normid pole universaalsed, vaid põhinevad nn protestantlikul tööeetikal, mille nüüd ka katoliiklik Euroopa on omaks võtnud. Teistes maailmakultuurides võivad kehtida omad normid. Nii see võib olla küll. Siis aga peavad need rahvad ehk aktsepteerima ka vaesust oma kultuuri lahutamatu osana. Eliidi aususe protestantlike normide järgimine süvendab usaldust ja sünergiat, mis omakorda kaldub looma rohkem ainelist vara ja heaolu.

Joonis 3 näitab, et Lätis on riigi hõive kõrge, pistised aga on madalaimaid Ida-Euroopas. Leedu on kõrgel pististe poolest, kuid madalamal riigi hõive poolest. Eesti on suhteliselt madal mõlemas, koos Sloveenia, Ungari ja Poolaga. Kas on võimalik, et eelkasutat EA näidud rõhutavad riigi hõive tahku, kus Läti on samal pulgal Venemaaga? See võiks seletada Läti Leedust mada-

---

likus või erasektoris, et kallutada seaduste, korralduste, käskkirjade ja muude valitsuse juhiste kujundamist enda kasuks, andes lubamatuid ja läbipaistmatuid isiklike hüvesid avaliku sektori teenistujatele." (The World Bank 2000: xv). Erinevalt legitiimsest poliitilisest mõjust ja lobitööst kasutab see läbipaistmatuid ja tugevalt eelisasendlike juurdepääsukanaleid, kahandades võistlust ja hägustades riigiametnike poliitiliste ja ärihuvide piire (The World Bank 2000: 3). Teisest küljest "halduslik korrupsioon [administrative corruption] viitab teadlikule kõveruste pealesurumisele seaduste, korralduste ja käskkirjade ette nähtud rakendamises, et riiklikele või mitteriiklikele tegelastele lubamatute ja läbipaistmatute isiklike hüvede pakkumise abil saavutada eeliseid avaliku sektori teenistujatele." (The World Bank 2000: xvii).

Joonis 3. Korrupsiooni tüpologia (The World Bank 2000: xviii), kuhu on lisatud a) kultuurilis-usundilised piirkonnad; ja b) eliidi aususe näidud ja võrdse EA kontuurid.

lamat EA näitu. Leedu on ju samal pulgal Venemaaga halduskorrupsioonilt, kuid suhteliselt korras riigi hõive poolest.

Kui nüüd EA näidud asetada eelnevale graafile ja tõmmata võrdse aususe kõverad, nii nagu tehtud joonise 3 alumises osas,

saame kirjuma pildi. Aga juba see tõik, et selliseid võrdse aususe kõveraid saab tõmmata ilma ülemääraste jõnksudeta, näitab mingit põhilist kooskõla EA ja Maailmapanga lähenemisviisi vahel.

Eralduskõver katoliiklike-protestantlike ja ortodokssete maade vahel on lähedal kontuurile EA=3,7. Ja eralduskõver ortodoksi- ja islamimaade vahel meenutab kontuuri EA=2,7. Ei maksa hetkepildile rajada pikaajalisi ennustusi. Tavad võivad muutuda. Praegu igatahes järgib ausus Ida-Euroopas ulatuslikult usundilist mustrit. Islamimaade EA näidud joonisel 3 kõiguvad vahemikus 1,7–2,3 (keskmine: 2,1). Ortodoksimaade ulatus on 2,3–3,2 (keskmine: 2,8) ja katoliku-protestandimaade oma 3,0–6,0 (keskmine: 4,5).

Joonis 3 nõuab natuke ettevaatust. Ainult haldusliku korruptsiooni osas on usurühmade erinevused selged. Riigi hõive mõõtmes on nad udusemad. Oma mõõduka halduskorruptsiooni poolest paistab Läti tüüpiliselt katoliiklik-protestantlikuna, erineb aga selle poolest, et ärimus on riigi hõivanud. Mis on põhjuseks? Küsimus on sedavõrd huvitav, et Maailmapank pühendab Lätile spetsiaalse kastikese (The World Bank 2000: 70), arutledes järgmiselt.

Läti asend ida-lääne kauba- ja energiatransiidi teil allutab ta võimsale korruptiivsele survele. Majandus on ülrikeskendatud ja erakonnad on ebatavaliselt tihedalt seotud majandushuvidega. Kuigi parlament võttis 1995. a vastu huvikonfliktide seaduse, jäi see vaakuma kuni 1997. aastani, kui peaminister kutsus kokku esimese korruptsioonivastase arutelurühma. Jagades küll tunnustust igasugu finants-, justiits- ja riigitulu ministreile hulga küsitluste, arutluste ja programmide eest, rõhutab Maailmapank (The World Bank 2000: 70) vajadust puhastada erakondade finantse ja rakendada huvikonflikti seadusi "veenvamalt", kui tahetakse, et strateegia "muutuks täiesti usutavaks ja toetatavaks". Kantseliidist tõlgitult: Maailmapanga aruanne ei pea Läti korruptsioonivastast kampaaniat rahuldavaks.

Üks Maailmapanga tabel (The World Bank 2000: 13) täpsustab riigi hõive eri vorme, andes firmade protsendi, kes tunnevad, et avatuse ja võistluse puudumine piirab nende tegevust. Tabel 2

RIIGI HÕIVE NÄITAJA OSISED

Maa	Parlamen- taarne seadus- andlus	Presi- dendi dekree- did	Kesk- pank	Krimi- naal- kohtud	Kauban- dus- kohtud	Erakonna finantsid	RIIGI HÕIVE
Eesti	14	7	8	8	8	17	10
Leedu	15	7	9	11	14	13	11
Kõik							
20 maad	24	21	25	18	20	20	21
Läti	40	49	8	21	26	35	30

Läte: The World Bank 2000.

toob ära ainult Balti riige näidud ja 20 maa keskmise — need on samad maad, mis esinevad joonisel 3.

Leedu ja Eesti korruptsiooninäidud on samalaadsed ja 20 maa keskmisest märksa madalamad, välja arvatud Eesti erakonna-finantsid, mis on maa nõrgimaks kohaks. Lätis on keskpank sama hõivekindel kui Leedus-Eestis ja kohtud on 20 maa keskmise liigidal. Mis Lätit põhja tirib, on erakonna-finantsid, parlamendi seadusandlus ja kõige teravamalt presidendi dekreedid. Dekreetide osas oleks Läti hõive (49%) just nagu 20 maa kõrgeim, Aserbaidžaaani (48%), Ukraina (37%) ja Venemaa (32%) olles järgmised. Siin aga läheb asi imelikuks, sest Läti presidendil polegi dekreedidõigust! Ta lisab ainult oma allkirja ministrite dekreetidele (samuti nagu parlamendi seadustele). Seega jääb “dekreedid” kategooria tähendus Maailmapanga aruandes segaseks.

MIS BALTIMAALASI KAMMITSEB: UITTÖLGENDUSI

Selles allosas katsun elukvaliteeti seostada eluspüsi väärtustega. Ühendavad ju just need hoiakud Baltimaade elanikkonda vene-
laste ja pakistanlastega ja eristavad neid Põhjamaist. Tunnen end siin hapral jään, eemaldudes küsitlustulemusist ja poetades sisse omaenda muljeid. Lugeja võib arvata hoopis teisiti.

Hoiakute poolest traditsionaal-ilmalikul ja eluspüsi-eneseväljenduse teljel erinevad Balti riigid ortodoksseist maist ainult pisut. Nad on palju kaugemal oma Skandinaavia naabreist teispool Läänemerd, seda valikuliselt. Traditsionaal-ilmalikul mõõtmel on erinevus peaaegu olematu, aga ainult seepärast, et selles mõõtmes on vähe vahet protestantliku ratsionalismi ja kommunismi poolt sisse tambitud ilmalikkuse vahel.

Just teisel mõõtmel — eluspüsi-eneseväljendus — erinevad Balti riigid lausa diametraalselt Skandinaaviast ja Soomest. Nad on peaaegu sama eluspüsi-meelsed kui Venemaa või Ukraina. Selles osas on Baltimail rohkem ühist Rumeenia või Bangladeshiga kui Rootsi, Saksamaa või Prantsusmaaga. Kui Baltimaade elanikud sellega rahul on, siis olgu. Kui nad aga tunnevad, et Venemaa vallutus on neid 1700. aastaist saadik Läänest eemale tirinud, siis annavad eluspüsi-eneseväljenduse näitu määravad küsimused kasuliku valimi rahvusliku ja isikliku hoiaku ümberhindamise jaoks. Need küsimused on nii mitmekesised, et ei ootaks nende ühtelangevust, ent empiirilisel see nii on. Katseliselt olen eristanud kuut eri keset, nagu näha tabelis 3. “Koormus” (0 kuni 1) näitab, kui ulatuslikult antud küsimuse vastused ühtivad telje üldsüunaga.

Esimene küsimuste rühm (üldsildiga “Rahulolematus”) peegeldab eluga rahulolematust ja õnnetunde puudumist, mis on laialt levinud kõigis kommunismi all olnud mais. Siire turumajandusele on lisanud uusi hädasid, enne kui varasemaist on lahti saadud. Seega pole tegemist mitte hoiakute, vaid lausa reaalsusega. Siirdevaevad tõmbavad neid maid arvatavasti veelgi rohkem eluspüsihoiaku poole, kui teeb pidev viletsus Pakistanis või Nigeerias. Ometi ei suuda need suhteliselt vähesed küsimused üksi seletada tervet madalat eneseväljenduse näitu. Seos peitub ehk selles, et viletsus toodab ükskõiksust, kadedust ja vihkamist kaasinimeste vastu. Need omakorda süvendavad viletsust.

Soov välistada mingeid rühmi vastuvõetavuse või võrdsuse ringist ilmneb ulatuslikus lahtis pealkirjaga “Väljasulgevus” (tabel 3). Naisi alahindavate arvamuste koormus on nii kõrge, et see on võimalik ainult siis, kui ka hea hulk naisi peab naisi teisejärguliseks. Mu juhuvaatlused Eestis kinnitavad seda

ELUSPÜSILE SUUNATUD HOIAKU
PEAMISED OSISED JA NENDE KOORMUSED
ELUSPÜSI-ENESEVÄLJENDUSE TELJEL

<i>Rahulolematus</i>	<i>Väljasulgevus</i>
0,83 Mitte väga rahul eluga	0,86 Mehed on paremad juhid
0,81 Mitte väga õnnelik	0,81 Ülikool poistele tähtsam
0,79 Pole rahul oma rahalise olukorraga	0,80 Vastu võõramaa, homo naabreile
0,76 Mitte väga hea tervise juures	0,78 Vastu joodikust naabreile
	0,78 Naisel on vaja lapsi
<i>Üksildane teine elu</i>	0,76 Homoseksuaalsus pole kunagi õigustet
0,85 Kindlustunne on tähtsam kui eneseväljendus	0,62 Töökohad eeskätt meestele
0,73 Õpeta lapsele karmi tööd	0,61 Prostitutsioon pole kunagi õigustet
0,71 Sissetulek üle saavutustunde	0,54 Mitte anda välisabi vaesemaile maile
0,67 Aineeline omand tähtis	<i>Tehnoloogia üle keskkonna</i>
0,62 Sõbrad pole tähtsad	0,78 Ei ole prügi ringelnud
0,59 Jõudeaeg pole tähtis	0,75 Soosib tehnoloogia arendamist
<i>Kuudekus ja tugev juht</i>	0,74 Ei toeta keskkonnakaitset
0,77 Ei kirjutaks alla märgukirjale	0,65 Teadusavastused toovad lahendusi
0,65 Täielik respekt vanemate vastu	<i>Riigisotsialism</i>
0,59 Demokraatia mitte alati parim	0,74 Ettevõtete riigiomandist on kasu
0,56 Soosib tugevat juhti, parlamenta	
0,55 Ei osale boikottides	0,65 Valitsus peaks rohkem aitama

Läte: Inglehart 2000: 26, nimekiri 30-st kõrgeima koormusega (üle 0,53) küsimusest. Jaotus kuueks rühmaks on minu pakutud; ka olen küsimuste sõnastust lühendanud.

välitamist.⁶ Eksklusiivsus omakorda toob kaasa inimkapitali väärpaigutuse, langetades sellega tootlikkust. Ta võib ka kaasa aidata ühiskondlikule pingele, tõstes sellega rahulolematust veelgi.

Selmet loota elu parandada usaldusele rajatud ühiskondliku sünergia abil, loodab eluspüsi rõhutaja isiklikule heitlusele, mida peegeldab tabelis 3 arvamuste lahter “Üksildane tööine elu”. Õpeta lastele maast-madalast, et ränk vihaga tehtud töö on väärtus omaette! Sissetulek ja selle kindlustamine on see, mis loeb, mitte teostamisrõõm! Sõbrad on vähem tähtsad kui aineeline vara! See normistik on protestantliku tööetika paroodia, sest eemaldatud on igasugu kaugem ajend, olgu see taevariik vanasti või solidaarsus ligimestega tänapäeva Põhjalas. Irooniline on, et see normistik nurjab oma peasihhi — ainelise olukorra parandamise. Rõõmutu rügamine, tihti kaasinimeste tõkestamisest kibedat lõbu tundes, on ebatootlik, kahandades rahuldust ning õnnelikkust. Ja ma märkan Eestis seda ületöötanud, kibestunud ja väsinud tüüpi.

Lahtrid “Tehnoloogia üle keskkonna” ning “Kuulekus ja tugev juht” haakuvad karmi tööga kahes suunas. Tehnoloogilisteaduslike lahenduste lootus koostöö asemel kaasinimestega seotub sujuvalt ränga, ent individuaalse töö usuga. Ja respekt autoriteedi vastu asetab omakorda lootuse mingile välisjõule pigem kui ühispingutusele oma lähikondlastega. Tingimusteta austus ja pinnapealne armastus vanemate vastu (kes ju tagusid sinusse selle

---

⁶Naisoponendi puhul kipuvad Eesti meespoliitikud kõrvale kalduma küsimuse tuumast, eelistades seletada mõtete lahkuminekut vastase kuure või seksuaalse rahuldamatusega. Üht niisugust vahejuhtumit kirjeldas *Postimees* (17. III 2001). Üht Tallinna abilinnapeadest kuuldi kõrvalt ütlemas, et naisreporteril, kes oli küsinud ebamugavaid küsimusi linna asjaajamise kohta; “oleks vaja vibraatorit”. Ajaleht pidas juhtumit uudisväärseks, mida ta viis aastat varem vist poleks teinud. Nii et mingi nihe on juba toimunud. Abilinnapeal lasti aga ametit edasi pidada, kuni vallandati muil põhjusil. Kui juhtum avalikuks sai, hõõrus ta sugupoole ebavõrdsust veelgi sisse, saates solvatud reporterile lilli — mida ta vaevalt teinuks meessoost isiku puhul. Ma pole märganud, et ükski Eesti poliitik oleks rõhutanud seksuaalset rahuldamatust meessoost vastaste puhul.

ränga töö arusaama!) kandub üle tugeva juhi soosimisse demokraatia asemel.

Kitsas lahter "Riigisotsialism" tuleb ehk endisis kommunismimaismas rohkem esile kui Aafrikas või Lõuna-Aasias. Ta sisendab soovi naasta riigimajanduse poole, kaasuva ulatusliku, ehkki madalatasemelise sotsiaalhoolekandega.

Kas olen siin esitanud eluspüsi väärtuste paroodia? Vastupidiseid eneseväljenduse väärtusi võiks ju esitada sama tumedais värves, ennustades kõikelubavate Põhjamaade varingut perekonnarakke ja kõva töö harjumuse kadudes. Need on tõsised mured. On võimalik, et skandinaavlased naudivad eelnevate, erinevate väärtustega sugupõlvede pingutuste vilju ja pärandavad omile järglasile peidetud viitsütikuga pomme. Tavapärase perekonnarake ei kaldu siiski koormama mitte eneseväljenduse mõõdet, vaid ilmalikku mõõdet, kus kommunismijärgsed ühiskonnad on protestantliku mandrilise Euroopaga samal pulgal. Kommunismi all olnud maade eriprobleemiks, Balti riigid kaasa arvatud, on liigne rõhuasetus eluspüsihoiakul. Sellepärast olengi keskendunud sellele mõõtme otsale.

KOKKUVÕTE

Olen siin kaardistanud väärtuste ja korruptsiooni hetkeasendit Baltimaade ühiskonnis. Kui püsiv on see kaardistus? Hõlpsam on välja vahetada riistvara, nagu arvutid või institutsioonid, kui hoiakuid, harjumusi ja väärtushinnanguid. Uusimad maailma väärtuste küsitlused (1990–2001) näitavad vähe nihet Balti riiges, kuid ajavahemik on liiga lühike ekstrapoleerimaks tulevikku. Korruptsiooni kohta puudub meil igasugune võrdlusalus varajaste 1990. aastate puhul, sest tunnetatud korruptsiooni näitaja polnud veel loodud.

Kas baltimaalased peaksid teadlikult revideerima oma hoiakuid ja katsuma neid lähendada Põhjamaade omadele? See on nende otsustada. Viljakaks alguseks oleks, kui ümber mõeldakse järgmised sügavalt juurdunud hoiakud: suhtumine võõramaalasis-

se, ränk, ent koostööd eirav tööharjumus ning naiste-meeste vahelised suhted.⁷

LISA: INGLEHARTI ÜLEMAAILMNE VÄÄRTUSTE ÜLEVAATUS

World Values Survey on jätkuv küsitlus, mille tulemusi on esitatud arvukais artiklis ja raamatuis (eriti silmapaistvalt Inglehart 1990 ja 1997) ja mis kõigile ei meeldi. Kultuurilise ja institutsioonilise lähenemisviisi vahel poliitikale ja ühiskonnale esineb pinget. Tihti kattub see pingega filosofoerimise ja mõõtmise vahel, sest kultuuri on raskem mõõta ja mõned peavad seda mõõdetamatuks. *World Values Survey* oma kvantitatiivse analüüsiga riivab seda tabu kultuuri mõõtmise vastu ja kohtab seepärast vastuseisu.

Ingleharti kaks mõõdet ei tulene filosoofilisest eeloletusist. Nad koormavad välja üsna mehaaniliselt, kui analüüsida inimeste vastuseid suurele hulgal küsimustele isiklike väärtushinnangute kohta, rakendades nn faktoranalüüsi. Selles analüüsis võivad vastused eri küsimustele koarduda ühele, kahele, kolmele või enamale teljele. Juhtub, et *World Values Survey* küsimuste puhul ilmneb kaks peatelge. Üks telg ulatub "traditsionaalsest" "ilmalik-ratsionaalse" hoiakuni autoriteedi suhtes. Teine telg ulatub "eluspüsist" kuni "eneseväljenduseni" peamiste sihtidena.

Mõned küsimusist "koormuvad" tugevasti ainult ühel faktoril, mis tähendab, et neil on kõrge korrelatsioon selle faktori tuumaga. Nii on lausel "Jumal on väga tähtis vastaja elus" koormus 0,91 (võimalikust 1,00-st) traditsionaalväärtuste teljel ja lausel "Mehed on naistest paremad poliitilised juhid" on koormus 0,86 eluspüsi teljel. Mõnedel teistel küsimustel on mõõdukas koormus mõlemal teljel. Nii on lausel "Vana-maid peab alati armastama ja neist lugu pidama nende käitumisest hoolimata" koormus 0,50 traditsionaal teljel ning 0,64 eluspüsi teljel (Inglehart 2000). Mõni küsimus (nii ka korruptsiooni kohta käiv — vt märkus 3) võib olla erak, koormudes vähe kummalgi peateljel.

Traditsionaalseil väärtusil koormuvad tugevaimalt järgmised viis väidet:

— Jumal on väga tähtis vastaja elus (0,91);

---

⁷Eesti inimsuhteisse puutuvaid hoiakuid, harjumusi ja väärtusi arutab mu raamat *Võta võim!* (2001).

- usk on väga tähtis vastaja elus (0,91);
- tähtsam on lapsel õppida kuulekust ja usku kui sõltumatust ja otsustavust (0,88);
- vastaja usub Taeva olemasolu (0,87);
- vastaja peamisi elusihte on, et ta vanemad tema üle uhked oleksid (0,83).

Traditsionaalsete väärtuste puntras ületab koormuse 0,50 ka veel rahvuslik uhkus, autoriteedist lugupidamine ja vastuseis abordile, väliskaupadele, enesetapule, eutanaasiale, lahutusele ning rahvusvahelisele keskkonnalepinguile. Ilmalik-ratsionaalsed väärtused vastavad vastupidiseile arvamusele (Inglehart 2000).

Eluspüsi väärtuste pundart vaatleb lähemalt eelnev tabel 3. Tugevaimalt koormuvad järgmised viis väidet:

- mehed on naistest paremad poliitilised juhid (0,86);
- vastaja asetab majandusliku ja füüsilise kindlustatuse kõrgemale eneseväljendusest ja elu kvaliteedist (0,85);
- vastaja ei ole kogusummas väga rahul eluga (0,83);
- ülikooliharidus on poistele tähtsam kui tüdrukutele (0,81);
- vastajale on võõramaalased, homoseksuaalid ja aidsi põdejad naabreina vastumeelt (0,80).

Eneseväljendusväärtused vastavad vastupidiseile arvamusele (Inglehart 2000).

Üllatav on see, et väärtuskaardistusel saab eristada tavapäraseid kultuurilis-usundilisi piirkondi, nii nagu Inglehart seda teeb (eelnev joonis 1): katoliiklik, protestantlik, ortodokslik, konfutsiaanlik ja selle lisaks graafil märkimata moslemi ala Aserbaidžaanist Bangladeshi ja Pakistanini. Ühine usk näib hõlbustavat ka selliste kultuuriharjumuste ja väärtuste levi, millel pole midagi tegemist usudogmadega. Niimoodi tekivad suhteliselt ühtlased käitumuslikud piirkonnad, mis võivad üle elada isegi tavausundi kõrvaldamise katsed, nii nagu kommunistid seda püüdsid teha nii kristlikes kui ka islamilikes ja konfutsiaanlikes maades. Need maade kobarad ei tähenda sugugi väärtuste muutumatust. *World Values Survey* ise dokumenteerib nihkeid sugupõlvade vahetudes. Küll aga paistab, et umbes samas kultuuripiirkonnas asuvad maad kipuvad nihkuma koos.

Kui analüüs viib kultuuripiirkondade määratluseni, mis põhinevad traditsionaalsetel usundeil, muutub see vaidlusaluseks veelgi laiemais ühiskonnateaduse ringides, nimelt seal, kus võetakse usutõena, et usundil pole tähtsust — või vähemalt ei tohiks olla — ja sellepärast ei

peaks seda seletava muutujana sisse tooma. Kui keegi seda siiski teeb, tõlgendatakse seda usuvaenule kaasaaitamisena. Sellega ei saa nõustuda, kui uskuda, et vihkamine õitseb teadmatuse pinnal ja teadmine nõrgestab seda. Mõnikord on lausa hale, kuidas võetakse mängu pinnapealsed tegurid, näiteks kommunistliku võimu kestus, et seletada kehvasti seda, mida traditsiooniline usund seletab märksa paremini. Seetõttu sooritan ise järjekordse patu, asetades usundikontuurid korruptsiooni-graafile (joonis 3).

Nagu igal süstemaatilisel meetodil, on ka faktoranalüüsil omad lõksud. Küsimuste valik mõjutab tulemust. Kui lähtutakse lineaarse suhte oletusest, võivad kõverjoonelised suhted märkamata jääda. Ja nii edasi. Kuni aga leiutatakse paremad meetodid, on meil valida millegi ja mitte millegi vahel — s.t kas Ingleharti tüüpi tulemuste ettevaatlik kasutamine või lennukate järelduste tegemine tava-arusaamade ja valikuliselt nopitud tõikade alusel.

Kirjandus

- Inglehart, Ronald 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald 2000. Political culture and democratic institutions: Russia in global perspective. — American Political Science Association [aastakonverents]. Washington, DC, 31. VIII–3. IX
- Karklins, Rasma, Brigita Zepa 2001. Political participation in Latvia, 1987–2001. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 32, pp. 334–346
- King, Gundar J., J. Thad Barnowe 2000. The new managerial generation in Latvia: The nature and role of values. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 31, pp. 148–171
- Lauristin, Marju, Peeter Vihalemm *et al.* (toim.) 1997. *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Mikkel, Evald 1999. The opinion proximity of Russians and Estonians in Estonia during the early 1990's. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 30, pp. 162–179
- Miller, William L., Ase B. Grodeland, Tatyana Y. Koshechkin 1998. *Are the People Victims or Accomplices?: The Use of Presents and Bribes to Influence Officials in Eastern Europe*. Budapest: Open Society Institute, Discussion Paper No. 6.

- Rose, Richard 1998. *New Baltic Barometer II — A Survey Study*. Glasgow: University of Strathclyde, 1995 [ka Baltic Data House, Towards Civic Society (novembris-detsembris teostatud küsitlus)]
- Rose, Richard, William Maley 1994. Nationalities in the Baltic States: A survey study. *Studies in Public Policy* 222. Glasgow: University of Strathclyde, pp. 56–57
- Sandholtz, Wayne, Mark Gray 2000. International norms and national corruption. University of California, Irvine, USA, Oct. [Käsitlusi]
- Taagepera, Rein 2001. *Võta võim!* Tallinn: K- kirjastus
- The World Bank 2000. *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. Washington, DC.
- Welzel, Christian, Ronald Inglehart, Hans-Dieter Klingemann 2002. The theory of human development: A cross-cultural analysis. Research Monograph CSD 02-01, Center for the Study of Democracy, University of California, Irvine, USA, Feb.

REINTAAGEPERA (sünd. 1933 Tartus) on Tartu Ülikooli ja *University of California Irvine*’i haru politoloogia emeriitprofessor. Filosoofiadoktori kraadi sai ta füüsikas (*University of Delaware*, 1965). *Akadeemias* avaldanud artiklid “Ivar Ivask mõõdupuuna” (1992, nr 11, lk 2399–2401), “Soome-ugri vabariikide tulevik Venemaa ja maailma raamistikus” (1996, nr 11–12, lk 2245–2275, 2523–2538), “Suurriikide kasv ja kadu — taust Venemaa jaoks” (1997, nr 11, lk 2259–2282), “Kuidas valimissüsteemid mõjutavad demokratiseerimist” (1998, nr 11, lk 2300–2333), “Saksa sahtlid ja ameerika redelid” (2000, nr 7, lk 1462–1471), “Peaks Venemaa tükelduma” (2001, nr 5, lk 916–931) ja “Siinai veelahe valitsemise ajaloos” (2002, nr 9, lk 1803–1808).

ARVUSTUS

DISKUTEERIVA VÄLISPOLIITIKA POOLE

***Eesti tähendused, piirid ja kontekstid.* Koost. Eiki Berg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, [2002]. 183 lk.**

Muutusi, mis järgnesid nõukogude tüüpi sotsialismi kokkuvarisemisele Kesk- ja Ida-Euroopas, on kirjeldatud kui “kolmiktransformatsiooni”. Peale poliitilise süsteemi vahetumise toimusid põhjalikud muutused nii majandusliku korra kui ka rahvusliku identiteedi alustes. Viimati mainitud muutused olid eriti möödapääsmatud ja põhjalikud uutes või taasiseseisvunud riikides. Aga ka vanadel riikidel tuli uuesti määratleda oma suhted naaberriikide ja maailmaga — oma geopoliitiline asend. Enamiku postsotsialistlike riikide välispoliitikat võib vaadelda kui püüet irduda Venemaa valitsetavast “Ida-Euroopast” ning jõuda “Läände” või “Euroopasse”. Samal ajal tuleb “Läänel” seoses Euroopa Liidu ja NATO küsimusega võtta seisukoht enda soovitava geograafilise ulatuse kohta.

Meedias on isegi käibeale tulnud väljend “endine Ida-Euroopa”. Traditsioonilise geograafia ja klassikalise geopoliitika seisukohast on sõnapaar midugi absurdne, kuid saab mõistetavaks uuema, nn kriitilise geopoliitika võtmes. Selle järgi pole riikidevaheliste suhete aluseks mitte geograafilised või füüsilised reaalsused, vaid see, kuidas inimesed neidsamu reaale tajudes ja tõlgendades tegutsevad. Mis enne oli Ida-Euroopa, on praegu juba midagi muud.

Meie maailmajao lähiajalugu pakub niisiis hulga sellist ainekku, mille uurimisel kriitilise geopoliitika suund peaks viljakaks osutama. Eiki Bergi toimetatud (koostatud) artiklikogumikus käsitletakse sellest uurimissuunast lähtudes Eesti “Läände” jõudmise püüdeid. See pole esimene seda laadi raamat — 2001. aastal kaitses soomlane Pami Aalto Helsingi ülikoolis doktoriväitekirja *Constructing Post-Soviet Geopolitics in Estonia: A Study in Security, Identity and Subjectivity*, mida võib ka Bergi uurimiserühmale lugemiseks soovitada. Kindlasti on nüüd ilmunud artiklikogumik aga esimene eesti keeles kirjutatud mahukam kriitilisest geopoliitikast lähtuv käsitlus. Selle suuna üheks lähtekohaks on reflektiivsus — teadlaste arusaam omaenda tegevusest kui geopoliitilise diskussiooni osast, mitte kui selle neutraalsest ja objektiivsest kajasta-

jast. Niisiis esindab kogumik ka Eestis seni veel haruldast vaatekohta teadusliku diskussiooni rollist ja sotsiaalteadustest üldse.

Raamatu põhiosa moodustavad kolm empiirilist uurimust, mida raamistavad lühike sissejuhatus ja kokkuvõte. Uurimuste teemadeks on välispoliitilise diskursuse muutumine (autorid Eiki Berg ja Saima Oras), Eesti piiriläbirääkimised Venemaaga (Berg ja Oras) ning ajaloo- ja geograafiaõpikute seisukohad Eesti geopoliitilisest identiteedist (Jaanus Veemaa). Kokkuvõtte on kirjutanud Eiki Berg ja Jussi S. Jauhiainen.

Kõik kolm uurimust püstitavad oma ülesande ühest ja samast teoreetilisest perspektiivist lähtudes. Empiirilise analüüsi käik on aga nendel erinev. Kõige selgemini tundub sissejuhatuses esitletud taustateooriaga seotud olevat esimene uurimuslik peatükk — artikkel välispoliitilisest diskursusest, mille vanem versioon on ilmunud *Akadeemias* (1999, nr 11–12). Selle peamiseks järelduseks on, et Eesti välispoliitikas on “eesmärk pühendanud narratiivi” (lk 54): Eesti võimalustest, eesmärkidest, asendist, identiteedist vms kõnelejad on vastavalt soovitud efektile kirjeldanud Eestit kui Lääne eelposti, Ida ja Lääne vahendajat, Baltimaad, Põhjala riiki jne — hoidumata ka seesmiselt vastuolulistest väidetest. Eesti ja Venemaa piiriläbirääkimisi kirjeldava peatüki puhul aga on tegemist pigem traditsioonilise lähiajaloolise uurimusega. Põhjalikult on dokumenteeritud nii läbirääkimiste käik kui ka Eesti poliitikute ja setusid esindavate surverühmade püüded neid mõjutada. Kooliõpikuid käsitlev peatükk kirjeldab õpikute valmimise ja ametliku heakskiidu saamise teid ning püüab hinnata nende mõju õpikute sisule. Peatüki autori järelduseks on, et õpikute sisu ebapiisava ametkondliku reguleerimise tulemuseks on “sotsialiseerumisprotsessi koordineerimatus ja kontrollimatus”, toimub “riikliku ideoloogia intensiivne moonutamine või eiramine” (lk 176). Siin tundub autor olevat märkamatu oma taustateooriast ja ka esimese uurimuse ühest põhijäreldusest kaugenud. Selleks ju oli, et Eesti välispoliitikas ühtne “riiklik ideoloogia” just *puudub*. Kui aga teadlased seavad enda eesmärgiks geopoliitika “mõtestamise, kontekstualiseerimise ja iseenesestmõistetavuste kummutamise” (lk 177), tundub kummalisena mure selle pärast, et riik erinevate “teadmiste ja rõhuasetuste” olemasolu õpikutes lubab. Siis peaks ju tervitatav olema pigem erinevate käsitluste paljusus kui ühtne, kooli kaudu kõigile kohustuslikuks tehtud ametlik ideoloogia.

Autorid mainivad Eesti välispoliitika eliidikesksust, sõnavõtjate ja tegutsetajate ringi kitsust. Küllap on see üheks põhjuseks, miks selle n-õ kõõgipoollest on seni vähe kirjutatud. Seega on autoritel olnud võimalik avastada vähetuntud üksikasju piiriläbirääkimiste käigust ning jõuda esimeste hulgas välispoliitiliste sõnavõttude üle diskuteerima.

Autorite avastused tekitavad aga ka uusi küsimusi. Millega näiteks seletada, et ebarealistlikuks osutunud Tartu rahu piiri taastamise nõudest loobuti alles 1994.–1996. aastatel ja esialgu ainult Andres Tarandi n-ö isiklikul riisikol? Milline on olnud ühelt poolt naaberrükkide ja rahvusvaheliste organisatsioonide, teiselt poolt kodu- ja välismaiste *lobby*-gruppide mõju välispoliitika kujunemisele? Välispoliitika sisepoliitilise ja majandusliku konteksti avamine on praktikas lõputu töö, millele nüüd on tehtud tõhus avang.

Raamatu üheks põhivooruseks on selle lai haare ning kasutatud meetodite ja uurimismaterjalide paljusus. Materjali käsitlemisel oleks aga saavutatud veelgi suurem veenvus, kui selle valiku põhimõtted oleksid selgesti välja öeldud ning analüüs oleks olnud järjekindlam ja läbipaistvam. Nii on ainult aimatav, et esimeses uurimuses käsitletavate tekstide põhiosa on pärit aastatest 1992, 1995 ja 1998, selgusetuks aga jääb, milliseid teisi põhimõtteid materjali valikul silmas on peetud. Millistele klassidele ette nähtud õpikuid on kolmandas uurimuses analüüsitud? Kas kõiki Eestis ilmunuid või ainult mingit osa neist? Kuigi õpikute analüüsi üheks põhijärelduseks oli nende omavaheline vastuolulisus, kirjeldatakse neid enamasti kõiki koos, pigem ühiseid jooni näidates kui neid üksteisele vastandades. Selle artikli puhul on veel põhjust arvustada kohati tarbetult abstraktset keelekasutust, mille vältimine on teistel autoritel õnnestunud paremini.

Intervjuutsitaate on kasutatud raamatus ohtralt, eriti teises ja kolmandas uurimuses. Olnuks vaja suuremat selgust selles, millist tähtsust intervjuudes esitatud väidetele tahetakse omistada. Vahel on tsitaadid justkui asendamas kirjutajate enda teksti, näiteks kui käsitletakse teadaolevaid fakte või sündmusi; siiski ei ole päris kindel, milline võiks olla autorite suhe faktiväidetesse, mis on esitatud teiste suu läbi. Tihti esitatakse tsitaate kui näiteid intervjueeritute mõtetest. Neid võiks ilmselt vaadelda ka välispoliitilise diskursuse osana, mida kõnelejatel on intervjuus olnud otstarbekas esitada, aga millega nad ei pruugi “tegelikkuses” nõustuda.

Eesti sotsiaalteaduste üldpildis on raamat mitmes mõttes uuenduslik, alates selle püüdest poliitika “iseenesestmõistetavusi” lahti harutada. Sellise ettevõtmise vältimatuks eelduseks on aga kogu uurimisprojekti lähtumine selgelt teadvustatud teoreetiliselt aluselt, mitte riigiasutuste poolt mõista antud “prioriteetidest”. Selles ongi artiklikogumiku üks vaieldamatuid vourusi. Ka on rahvusvahelises teaduselus aktuaalse uurimissuuna Eestisse importimine juba iseenesest tervitatav.

Kõige rohkem tahaksin aga esile tõsta asjaolu, et raamat astub teaduslikku diskussiooni Eesti sotsiaalteadlaste varasemate käsitlustega. Mar-

ju Lauristini ja teiste kogumikku *Return to the Western World* (1997) käsitletakse ja analüüsitakse kui geopoliitilist seisukohavõttu. Häämmastusega peab tõdema, et see auahne ja palju loetud raamat ei olegi sellist vastukäja Eestis varem saanud, kuigi ta oleks kindlasti kohe ilmumise järel väärtinud sotsiaalteadlaste pühendunud diskussiooni. Siin vaadeldud raamat Eesti geopoliitikast on seega vähemalt ühe olulise arengusuuna kinnituseks. Nii Eesti välispoliitika kui ka sotsiaalteaduste jaoks on aeg küpsem kui viis või kümme aastat tagasi — selleks et luua diskuteerivat poliitikat ja diskuteerivat teadust.

Mikko Lagerspetz

Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma. Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Cohort Population Development in Estonia. (RU Sari D Nr 2.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2002. 364 lk.

Eesti rahvastikuteadus ei saa just uhkeldada põhjanevate monograafia- te rohkusega. Ometi peaks meil kujunenud rahvastiku ebasoodne seisund lausa sundima kiires korras väljapääsuteid otsima. Sündimuse katastroofiline vähenemine, üle aastakümne püsinud negatiivne iive, rahvastiku ebarahuldav tervislik seisund (mis väljendub suhteliselt tagasihoidliku eeldatava eluea pikaajalises püsimises), alkoholismi ja narkomaania vohamine — kõik see on surmaohuks niisugusele väikesele rahvale, nagu seda on eestlased. Samal ajal on nn Kolmas Maaailm, kus on tekkinud tohutu rändepotentsiaal (1928. aastal oli maailmas 2 miljardit inimest, Eestis 1,1 miljonit, tänapäeval elab maailmas 6 miljardit inimest, Eestis 1,4 miljonit, kuid eestlasi on praegu koguni vähem kui aastal 1928), võimeline mõne aastaga üle ujutama eurooplastega asustatud alad ning saavutama nendes kindla ja püsiva enamuse.

Rahvastikuprobleeme ei saa lahendada üksikute pisimeetmetega, selleks peab olema pikaajaline, hästi läbi mõeldud kava pere-, sotsiaal-, haridus- ja tervishoiupoliitikas. Kõigepealt peaks aga olema selge, misugused süvaprotsessid leiavad aset meie rahvastikus, et teada, mida teha, millal teha ja kuidas teha. Selle eeltöö peaksid ära tegema demograafid. Kuid kahjuks pole demograafia Eestis au sees ja demograafilisele uurimistööle pole sugugi väärtilist tähelepanu pööratud ega seda tööd vajalikul määral rahastatud.

Arvustatav teos on üks esimesi pääsukeksi Eesti rahvastiku süva-uurimise vallas. Ta on kirjutatud Eesti pere- ja sündimusuuringu (PSU) küsitluste käigus koostatud 5021 isikukirje ja sellele lisanduva statistilise andmestiku ja rahvastikuteaduse alase kirjanduse alusel. Isikukirjeist käis 3307 põlisrahvastiku esindajate ja 1714 välispäritoluga isikute kohta. Neis on kirjas 185 137 sündmust ehk keskmiselt 37 sündmust ühe isikukirje kohta. Kõik küsitletud olid naised.

Raamatule on eelnenud pikk ja põhjalik eeltöö. Selle eeltöö tulemusi on korduvalt avaldatud. Nii on oluliseks alustoeiks samade autorite *Eesti pere- ja sündimusuuring: Standardtabelid* (Tallinn, 1995). PSU oli üheks kogu Euroopas teostatud samalaadsete uuringute sarjast. Selle raames on avaldatud taas samade autorite ingliskeelne ülevaade *Fertility and Family Surveys in the ECE Region: Standard Country Report. Estonia* (New York—Geneva, 2000). Peale nende tuleks esile tõsta ajakirja *Trames* samu küsimusi käsitlevat erinumbrit (2000, nr 3).

Autorid orienteeruvad väga hästi mujal maailmas avaldatud kirjanduses. Raamatu lõpus toodud kirjandusloetelu on pikk ja sisaldab kõiki vaadeldava valdkonna tähtsamaid töid (eriti neid, mis on avaldatud inglise keeles).

Retenseeritav teos paistab silma ka oma lähenemisviisilt. Erinevalt enamikust meil ilmunud demograafilistest küsitlustest, mis rajanevad rahvaloendusandmeil ja jooksva rahvastiku statistikal, on kõnealuse töö kolmeks tugisambaks kohordid, sündmuslooline lähenemine ja metoodiline võrreldavus teistes Euroopa maades teostatud PSU tulemustega.

Kohortideks on antud juhul viieaastased põlvkonnad (viie aasta jooksul sündinud naised; esimene põlvkond 1924–1928, viimane 1969–1973). Kokku on põlvkondi kümme. Iga põlvkonna esindajate kohta on umbes 500 isikukirjet; nende puhul jälgitakse edasises elukäigus toimunud sündmusi — millal on sõlmitud abielu, millal sündinud lapsed, millal on lahutatud, millal omandatud haridus jne. Need sündmused jagavad elutee diskreetseteks etappideks. Seejuures on iga järgmine sündmus eelnevaga või eelnevatega seotud ja pöördumatu. Näiteks teine laps saab sündida alles pärast esimese lapse sündi. Niisugune lähenemisviis lubab esile tuua muutused, mis on toimunud eri põlvkondade elutee jooksul, seejuures ka nende enda demograafilises käitumises.

Et tegemist on kümne põlvkonnaga, seejuures esimeste elutee kulges läbi terrori ja sõja, siis tuli paratamatult arvestada nii mõnegi raskusega. Kõigepealt: vanemate põlvkondade esindajatest oli küsitluse toimumise ajaks juba enamik kas surnud või Eestist lahkunud. Neid ei saanud paratamatult küsitleda. Teiseks võib mõni alarühm põlvkonnas jääda väikesearvuliseks ja sellega võivad järeldused muutuda küsitavaks. Kol-

mandaks on välispäritoluga naiste taust väga erinev (näiteks lätlastel ja kasahhidel). Tuleb vaid nentida, et sellele rühmale vajutab oma pitseri idaslaavlaste, eriti venelaste domineerimine. Autorid on püüdnud kõiki neid probleeme arvestada ja teha vastavaid korrektsioone.

Autorid märgivad õigusega, et demograafiline areng on aeglane ja keerukas ning selle tulemused selguvad alles pika aja järel. Samuti toimuvad muutused eri maades ja eri rahvastel eri aegadel ja erinevas tempos.

Tutvustatavas raamatus on vaadeldud Eesti peresid ja sündimust pärast demograafilist üleminekut. See üleminek lõppes Eestis 1930. aastail. Enne seda valitses nn traditsiooniline rahvastiku taaste: abiellumus oli kõrge, sündimus oli kõrge, lapsed olid palju, vanureid vähe, kõrge oli ka suremus (eriti imikute suremus), keskmine eluiga oli madal. Demograafiline üleminek tähendas laste arvu teadlikku reguleerimist perekonnas. Laste osakaal rahvastikus langes, ka suremus vähenes, rahvastik hakkas vananema, keskmine eluiga venis pikemaks. Loomulik iive vähenes (Eestis langes see 1930. aastate teisel poolel juba peaaegu nullini).

Raamatus käsitletud kohordid (põlvkonnad) astusid iseseisvasse pereellu juba üleminekule järgnenud ajal, nende kaudu saab laias laastus pildi sellest, missugune oli Eesti rahvastiku pere- ja sündimusareng arengukäigust ja võrreldakse seda Euroopa muude maade omaga.

Käsitletavate küsimuste ring on väga lai. Sissejuhatuseks antakse ülevaade uuringu lähtekohtadest ja meetodikast, aga ka Eesti rahvastiku arengukäigust ja võrreldakse seda Euroopa muude maade omaga.

Teose põhiosas jälgitakse küllaltki põhjalikult uuringu temaatikaga seotud laia probleemistikku. See algab lapsepõlvkodu käsitlemisest. Selle alla kuulub vanemate olemasolu (mõlemad või üks vanem), õed-vennad, vanematekodu sotsiaalne, hariduslik ja usuline keskkond. Vanematekodu käsitlemine lõpeb tütre lahkumisega vanematekodust ja tema astumisega iseseisvasse ellu.

Järgnevalt vaadeldakse naiste edasist elukäiku: esimese seksuaalsuhte toimumise aega, koosellumust — partneri leidmist, abiellumist või vabaabieli (vähem esinenud nähtusena ka külalisabieli). Sellega haakub ka kooselu lagunemine — abielulahutused, vabaabieli lõppemine. Kui kooselu on lagunenu, siis kerkib vaatevälja uue kooseluvariandi teke — korduv abielu või uue vabaabielupartneri leidmine.

Kooseluga käib üldjuhul kaasas laste sündimine. Sedagi on jälgitud üksikasjalikult — ema vanus esimese ja järgmiste laste sündimisel ning üldse laste sündimisega seotud mitmesugused küsimused. Kuid kõrvuti

sellega vaadeldakse ka abordiga lõppenud rasedusi, nii esimese kui ka järgmiste abortide ajastust ja nende seost laste sündimisega. Selle kõrval käsitletakse ka seksuaalsuhete algust. Edasi vaadeldakse naiste haridusteed ja tööelu ning seda seoses perekonnaeluga ja lastega. Lõpuks tulevad kõne alla naiste arvamused abielust, ideaalsest laste arvust, pereplaneerimisest, seksuaalsusest ja sugupoolte rollijaotusest.

Nii hõlmab vaadeldav töö mitmekülgset pereeluga ja sündimusega seotud küsimusi põlvkondade kaupa. See võimaldab kindlaks teha need põlvkonnad, kus ühe või teise parameetri osas on toimunud mingid muutused. Teine väga oluline pluss on see, et põlis- ja võõrpäritolu rahvastiku on käsitletud eraldi. See lubab välja tuua kummagi rühma iseärasused ja muutused. Vastasel korral oleks saanud vähehütlavad keskmised tulemused.

Vaadeldagem siis mõningaid raamatus toodud andmeid lähemalt. Muidugi on need vaid mõned "valitud palad" — raamat on sisutihe ja huvitav, nii et seda tasub lugeda ka neil, kes muidu demograafiateadusest kaugel seisavad.

Küllaltki põhjalikult on käsitletud lapsepõlvkodu. See on ka arusaadav: lapsepõlvkodus võetakse kaasa käitumisnormid, rahvuskultuuri algteadmised ja töökspidamised. Raamatus juhitakse tähelepanu lapsepõlvkodu jagunemisele täielikuks (kus on olemas nii isa kui ema) ja mittetäielikuks (kus on ainult ema). Täielikus lapsepõlvkodus elati 1924.–1928. a põlvkonnas keskmiselt 12,1 aastat, 1969.–1973. a põlvkonnas 10,7 aastat. Vahe on tekkinud peamiselt lahutamiste suure kasvu tõttu. Need arvud käivad põlisrahvastiku kohta. Ka õdede-vendade arv lapsepõlvkodus vähenes järk-järgult 3,2-lt 1,6-ni.

Lääne-Euroopa maadega võrreldes on Eesti perede saatuses suur osa repressioonidel. Nendest räsitud lapsepõlvkodud on meie rahvastiku ajaloos omaette must lehekülj.

Lapsepõlvkodus viib inimese elutee edasi omaette elamiseni. Selle oluliseks sammuks on oma perekonna loomine, oma elukaaslase ehk partneri leidmine ning elutee jätkamine koos temaga. Koosellumus on väga oluliseks teemaks raamatus. Selle mõneti harjumatu termini alla on koondatud abielu, vabaabieli ja külalisabieli.

Üldse tuli ühel naisel põlisrahvastiku hulgast elu jooksul ette keskmiselt 1,2–1,3 koosellumust. Välispäritolu rahvastikul oli see näitaja veidi kõrgem.

Vabaabieliud on teoses jagatud viitabieliudeks (kooselu saab alguse vabaabieliust, mis läheb üle ja registreeritakse hiljem abieluks) ja püsivaks vabaabieliuks. Üldine tendents vaadeldavate põlvkondade ajal

oli abielude osakaalu langemine ja vabaabielude oma kasv koosellumuste kogumis (1924.–1928. a põlvkonnas 67% abielusid, 7% vabaabielusid; 1969.–1973. a põlvkonnas vastavalt 5,9 ja 40%). Välispäritolu naistel oli vabaabielude osakaal tunduvalt väiksem.

Siin kerkib küsimus, kuhu paigutada vabaabielust sündinud lapsed. 1989. aasta rahvaloendusel on vähemalt veerand neist paigutatud vallaslaste alla. Tegelikult elasid püsivast vabaabielust sündinud lapsed samasugustes tingimustes nagu registreeritud abielust sündinud lapsed. Ja nii olekski õigem paigutada nad täieliku perekonna laste hulka.

Nagu juba mainitud, lubab PSU andmestik eristada veel tühte kooselu vormi — püsisuhteid. Sel juhul kuuluvad partnerid eri leibkondadesse ja elavad eraldi. Harilikult on see abielule või vabaabielule eelnev etapp, kuid võib muutuda ka omaette kooseluvormiks. Põlisrahvastiku naistest oli umbes 6% püsisuhetes.

Küsitluse toimumise ajal oli 27% naistest vallalised. Abieluealistest elas umbes 70% esimeses ja 20% teises kooselus.

Raamatus toodud andmeil vähenes esmaskoosellu astumise vanus. 1924.–1928. a põlvkonnas oli esimese kooselu alguse mediaanvanus põlisrahvastikust naistel 23,5 aastat, 1969.–1973. a põlvkonnal 20,0, esmaabielu mediaan oli vastavalt 24,1 ja 22 aastat. Välispäritolu naistel olid need arvud 1924.–1928. a põlvkonnal vastavalt 23,2 ja 19,5 ning 1969.–1973. a põlvkonnal 23,6 ja 20,5.

Üheks uurimisküsimuseks oli kooselu lagunemist põhjustanud tegurid. Vanimal uuritud kohordil olid nendeks sõda ja terror, lahutati vaid 14,8% paaridest. 70% naistest elas oma partneriga koos kuni partneri surmani. 1959–1963 sündinud põlvkonnas lahutati aga juba 28,7% abieludest.

Pärast esmaskooselu lõppu alustas uut kooselu ühe aasta jooksul 1924.–1928. a kohordis umbes 3%, 1964–1968 põlvkonnas aga juba 34% naistest.

Üldse elasid 1924–1928 sündinud naised partneriga koos keskmiselt 17,5 aastat, 1929–1948 sündinud 18,8 aastat. Seejärel kooselu pikus enam oluliselt ei muutunud. Mõnevõrra üllatav on, et suurema püsivusega paarissuhetes olid just kõrgharidusega naised.

Nagu juba öeldud, langeb vaadeldud kohortide eluiga täisealisena juba demograafilisele üleminekule järgnevasse aega. Eesti oli juba 1920.–1930. aastail üks madalaima sündimusega maa Euroopas. Lääne- ja Kesk-Euroopas tõusis sündimus pärast Teist maailmasõda tunduvalt (beebibuum), langes aga seejärel uuesti veel tunduvalt madalamale kui enne Teist maailmasõda. Eestis jäi nõukogude ajal sündimus

enam-vähem püsivalt madalale tasemele. 1970. aastatel sündinud naiste põlvkonnad tõid aga kaasa 1990. aastate sündimuse järsu langemise Eestis.

Raamatus näidatakse, et põlisrahvastiku ja välispäritolu rahvastiku sündimus Eestis erinesid teineteisest märgatavalt.

Esimest korda Eestis on selles raamatus toodud sünnijärjestuskohortkordaja (lk 148).

Üldiselt domineeris Eesti põlisrahvastikul nõukogude ajal kahe-lapsesüsteem. Nelja või enama lapsega oli vaid 10% naisi. Seejuures noorenes aga emade keskmine vanus laste sündimise ajal pidevalt. Nii oli esmasünni vanus põlisrahvastikul 1924.–1928. a põlvkonnas 24,5, 1969.–1973. a põlvkonnas 22,0 aastat (välispäritolu rahvastikul vastavalt 24,7 ja 22,0). Teise sünni vanus oli 1924–1928 sündinud naistel 28,4 ja 1964–1968 sündinuil 25,8 (välispäritolu naistel vastavalt 28,6 ja 24,7). Kahjuks jäi esimene või teine laps tihti ka viimaseks. Seejuures muutus üha üldisemaks järjekord: enne laps, siis abiellumine (vanasti oli ikka enamasti vastupidi).

Raamatus on esimest korda põhjalikumalt uuritud abordi esinemist Eestis. On toodud ka vastav abordi järjestuse tabel (lk 193). Üldse olid 1924.–1973. a kohortide naistest teinud aborti põlisrahvastikust umbes pooled, välispäritolu rahvastikust 70%. Välja oli kujunenud naisterühm, kes tihti kasutas aborti. Üldiselt kaldusid naised aborti tegema pärast viimase soovitud lapse sündi. Nii oli põlisrahvastikku kuulunud naistest enne esimese lapse sündi teinud aborti 11,2%, laste sündide vaheajal 30,2 ja pärast viimase lapse sündi 55,1%. Välispäritolu naistel olid need protsendid vastavalt 5,8, 30,2 ja 61,5.

Esimese abordi sooritamise mediaanvanus oli põlisrahvastikku kuulunud naistel 1924.–1928. a põlvkonnas keskmiselt 31 aastat, 1954.–1958. a kohordis 26,1 aastat.

Ka esimesse seksuaalvahekorda on naised hakanud astuma nooremalt. Esmasseksuaalsuhtesse astumise mediaanvanus oli põliselanikest naistest 1924.–1928. a põlvkonnas 21,6 aastat, 1969.–1973. a põlvkonnas 20,8 aastat (välispäritolu naistel vastavalt 23,4 ja 18,2 aastat). Veelgi reljeefsemalt selgub see tabeliraamatust: 19-aastastest naistest oli 1924.–1928. a põlvkonnas seksinud 17%, 1969.–1973. a põlvkonnas 63%.

Nii abordi kui ka seksuaalsuhete alguse käsitlemine läbi pika aja-vahemiku on uued leheküljed vastavate küsimuste käsitlemisel Eestis.

Hoopis tuttavamad tunduvad mitmed haridusega seotud seigad, mis on esitatud käsitletavas raamatus. See, et pärast Teist maailmasõda on haridustase eriti naistel kiiresti tõusnud, on üldtuntud tõik. Mui-

dugi peegeldub see vastavate kohortide käsitlemisel. Nii oli 1924.–1928. a põlvkonna käsitletud naistest keskkooliharidusega 37,5%, kõrgkooliharidusega 7,3%, 1964.–1968. a põlvkonnast oli keskkooliharidus 99,5%-l ja kõrgkooliharidus 21,5%-l. Need arvud käivad põlisrahvastiku kohta. Võõrpäritolu rahvastikul olid need arvud vastavalt 34,0, 8,3 ning 95,6 ja 13,1%.

Ka see, et naiste tööhõive on suurenenud, on hästi teada. Juba 1960. aastail oli naiste tööhõive 90% (s.t 90% tööealistest naistest käis tööl). Esmakordse palgatööle asumise mediaanvanus oli 1924.–1928. a põlvkonna naistel põliselanikkonnast 20,8 ja 1969–1973 sündinuil 18,7 aastat (välispäritolu naistel vastavalt 18,3 ja 17,9 aastat). Seega on eriti märgatavalt noorenenud tööleasujate vanus põlisrahvastikul. Siin on oma “aga” — oma peres talutöödele asunud ei läinud arvesse.

Samal ajal on põlvkonniti suurenenud lapsepuhkusega seotud töökatkestuste arv. Tihti peale jaguneb naiste tööelu mitmesse järku: töö enne esimese lapse sündi, töö laste sündimise vaheajal ja lõpuks töö pärast viimase lapse sündi. Muidugi on omajagu naisi, kelle tööelu pole kauaks katkenud. Tekkinud on eri elujärgude põimumine, kui aluseks võtta haridus, laste sünid ja töö. Nende omavahelisel põimumisel võib tekkida erinevaid lõike.

Tunduvalt on muutunud ka naiste arvamused ja tõekspidamised. Nii pidas abieluueletset seksi eraasjaks 1924.–1928. a põlvkonna naistest 40%, 1969–1973 sündinuist aga 60%.

Perekonnas ideaalselt soovitud laste arv ja tegelikult sündinud laste arv erinebunduvalt. Toome ära põliselanikkonna naiste soovitud laste arvu: kahel viiendikul oli see kolm, ühel viiendikul kaks või kolm ja veel ühel viiendikul kaks.

Tõime vaid mõned näited rohkest küsimuste hulgast, mida selles raamatus on käsitletud. Võib nentida, et see on oluline panus meie rahvastikuteadusse. Teos on ülevaatlik, selles on rohkesti jooniseid ja skeeme. Kui lugeja soovib rohkem täpseid arvandmeid, on võimalik pöörduda tabeliraamatu poole.

Päevakorda peaks kerkima PSU jätkamine. Peagi möödub kümme aastat retsenseeritava raamatu aluseks olnud uuringuga. Aga just nüüd, Eesti Vabariigi taassünnile järgneval ajal, on meie pereelus ja sündimuses toimunud dramaatilised muutused. Nende uurimine peaks olema meie rahvastikuteadlaste südameasi ja järgmine ülesanne. Muidugi ei tohi unarusse jätta ka muid küsimusi, nagu rahvastiku vananemine, ränne, tööhõive jm.

Rahvastikuteaduse üheks ülesandeks on prognooside tegemine. Samuti on väga olulised võrdlevad uuringud. Seejuures ei piisa võrdlustest vaid Euroopa maade ja eurooplastest asustatud maadega. Maailma muu rahvastik erineb Euroopast tunduvalt nii koostiselt (noorte suur osakaal, maarahvastiku rikkus jms) kui ka loomulikult liikumiselt (kõrge sündimus, suur loomulik iive). Nii tasuks nende kaasahaaramist nii võrdlusmaterjalina kui ka prognoosipartneritena kõigiti soovitada.

Ja veel üks oluline märkus: uurimus tugineb naiste ankeedivastustele. Oleks otstarbekas võtta vaatluse alla ka meeste osa. See oleks naiste ankeediandmetele vajalikuks täienduseks.

Heldur Palli

KAARTIDE JA PLAANIDEGA ROOTSIST EESTISSE

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat. (Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XII 1991–1999.) Stockholm, 2001. 411 lk.

Õige mitme aasta tagant ilmunud Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamatu põhiosa moodustab seekord Ulla Ehrensvärdi koostatud "TOPOGRAPHICA ESTONIAE" — nimekiri Eesti ala kaartidest, plaanidest ja joonistustest Rootsi arhiivides, raamatukogudes ja käsikirjade osakondades koos selle juurde kuuluva sissejuhatava artikliga (rootsi ja saksa keeles). Autor (sünd. 1927) on *dr. phil.*, kes on töötanud a-st 1975 kunstiteaduse dotsendina, a-st 1990 titulaarprofessorina Stockholmi Ülikoolis. Selle kõrval oli ta aga veel pikemat aega (1963–1981) kaartide ja plaanide osakonna juhataja Rootsi Kuninglikus Raamatukogus ning seejärel (1982–1992) samal tööl Rootsi Sõjaarhiivis. Seega on autor suurema osa oma elust töötanud kaartide ja plaanidega.

On selge, et see on tohutu töö, võib-olla koguni autori elutöö, ning sel on erakordselt suur tähtsus Eesti ajaloo uurimise seisukohast üldse ja peale selle veel visuaalse ajaloo esitamise vaatekohalt. Aastakümnete jooksul oleme ju olnud hädas kaartide ja jooniste puudusega meie maa ajaloo varasemate sajandite käsitlemisel. Himu kaartide järele suurendas kahtlemata nõukogude okupatsiooniajale iseloomulik salastamine ja kaartide raske kättesaadavus isegi varasemate sajandite ajaloo kohta, kõnelemata kaartide keelustamisest lähiajaloo osas. Siinkirjutaja võib meenutada pahandust, mis tekkis seetõttu, et olin ühele kohanimisesid

uurivale filoloogile soovitanud allikana Rootsi aja kaarte Eestimaa kindralkubernangu kohta ja aidanud tal neid leida. Kaardiandmetes nähti ju abivahendit "imperialistide spioonidele". Vastasin küll, et mis teil siis viga oleks, kui spioonid tuleksidki põlevkivibasseini Rootsi ajast pärit kaartidega, aga ega see väide üldist suhtumist ei muutnud.

Tegelikult oli meie ajaloolastele hoopis tõsisem probleem see, et kuigi me teadsime paljude kaartide, plaanide ja joonistuste olemasolust Rootsis, oli tavalisel teadlasel väga raske pääseda välismaale, sealhulgas Rootsi. Sinna sattunud oli aga palju tegemist, et otsida kaarte eri kogudest, millest peamised olid küll Rootsi Riigiarhiiv ja Sõjaarhiiv, aga nendega ei olnud hoiukohad ammendatud. Omaette raskus oli muidugi veel see, kust leida "valuutat" (päris raha) koopiade eest maksmiseks ja kuidas tuua koopiad läbi Nõukogude tolli. Kõik need oma aja tõsised probleemid on iseseisva Eesti riigi taastamise järel ära langenud, kui mitte arvestada noore riigi rahaprobleeme. Ulla Ehrensvärd on tänapäeva uurijate jaoks lahendanud kõige raskema küsimuse: kuidas saada teada, millised kaardid, plaanid ja joonised üldse leiduvad Rootsis ning millises arhiivis või raamatukogus nad asuvad?

Seni on Rootsis leiduvaid kaarte Eesti kohta ilmselt kõige enam kasutanud Tartu Ülikooli omaaegne kunstiajaloo professor Sten Karling oma käsitlustes De la Gardie'de ehitustegevuse, Narva ehitusajaloo, Tartu ülikooli Rootsi-aegsete hoonete jt teemadel.¹ Kaartidele ja joonistele toetub Armin Tuulse oma raamatus Eesti ja Läti linnuste kohta,² mis on siiani jäänud asendamatuks käsiraamatuks. Kaardid on olnud oluliseks allikaks ka mitmetele uurimistöõdele, kus illustratsioonid puuduvad, näiteks Arnold Soomi monograafia mõisatest Eestimaal 17. sajandil.³ Arhiivinduslikust seisukohast on Rootsis asuvad kaardimaterjale käsitletud mõne temaatilise seeria raames, näiteks Löwis of Menar oma

¹ Sten Karling, "Tartu universitets bygnadshistoria under den svenska tiden." — *Svio Estonica*. Tartu, 1934, s. 29–67; Sten Karling, *Narva: Eine baugeschichtliche Untersuchung*. Tartu—Stockholm, 1936; Sten Karling, "Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie som byggherrar i Estland." — *Svio-Estonica*. Tartu, 1938, s. 113–163; Sten Karling, "Baltikum och Sverige." — *Antikvariska studier* 3. (Kungl. Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 65.) Stockholm, 1948, s. 7–137.

² Armin Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland*. Dorpat, 1942.

³ Arnold Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*. Lund, 1954.

ülevaates Liivimaa mõisakaartidest Rootsi ajal.⁴ Kindlale probleemile pühendatud monograafiatena nimetagem läti ajaloolase Edgar Dunsdorffi monograafiat suurest Rootsi katastrist Liivimaal 1681–1710⁵ ja Rootsi ajaloolase Viktor Ekstrandi raamatut Rootsi maamõõtjatest 1628–1900,⁶ samuti ülevaateid üksikute arhiivide kaardikogudest, mis nüüd vaadeldavas töös on arvesse võetud. Viimasel ajal Eestis ilmunud töödest on selle teema seisukohalt olulised Aadu Musta artiklid, milles käsitletakse Eesti ala haaravate kaartide tagasinõudmist Vene keisririigi poolt ja nende tagasitoomist.⁷

Kokku esitab teatmeteose autor andmed 785 kaardi kohta, millest umbes 400 asub Sõjaarhiivis, 190 Riigiarhiivis, teised veel Riigiarhiivis asuvas kunagises *Kammararkivet*'is, Göteborgi Maa-arhiivis, Kuninglikus Raamatukogus, selle kaardi- ja pildisektsioonis, Lundi Ülikooli Raamatukogus, Uppsala Ülikooli Raamatukogus, Rahvusmuuseumis Stockholmis ja Põhjamaade Muuseumi (*Nordiska Museet*) arhiivis, seega kokku 10 arhiivis, muuseumis ja raamatukogus. Vanim säilinud kaart on Hiiumaa kohta aastast 1593 (kaart 19). Suurem osa kaarte, plaane ja jooniseid on pärit Rootsi ajast Eestis, kusjuures on haaratud ka Peterimaa ja teised Eesti piirialad, mis pärast okupatsioonist vabanemist jäid Venemaa koosseisu. Üsna palju on kaarte ja jooniseid ka hilisemast ajast, sealhulgas kõige hilisemad need, mis viidi Rootsi 1940. aastatel Eesti põgenike poolt.

Raamatus esitatud kaardid, plaanid ja joonised on siiski ainult osa nendest, mis olid viidud Rootsi riigiasutuste asjajamise vajadusteks enne Põhjasõda või evakueeritud Rootsi valdustest sõja ajal. Uusikaupunki (Nystadi) rahuga 1721. a nähti ette, et Rootsi riik annab Venemaale üle kõik Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa, aga ka Käkisalmi ja Viiburi läände arhivaalid. Juba järgmisel, 1722. aastal teatas Vene saadik Stockholmis

⁴Karl von Löwis of Menar. Livländische Gutskarten aus schwedischer Zeit. — *Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908*. Riga, 1909, S. 80–114.

⁵Edgars Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kadaster in Livland 1681–1710*. (Kungl. Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 72.) Stockholm, 1950.

⁶Viktor Ekstrand, *Svenska lantmätare 1626–1900. Supplement*. Umeå—Uppsala, 1896–1903, 1912.

⁷Aadu Must, "Kroonumõisate kadaster Liivimaal XIX sajandi algul." — *Kleio 3: Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh*. Tartu, 1991, lk 31–35; Aadu Must, "Suur Rootsi kadaster Vene tsaaririigi teenistuses." — *Kleio 4: Ajaloo Ajakiri*. Tartu, 1991, lk 28–32.

M. P. Bestužev-Rjumin Rootsi riigivõimu esindajatele, et talle on tehtud ülesandeks rahulepingus ette nähtud dokumendid vastu võtta.⁸ 1724. a järgnes sellele Vene poole uus nõudmine anda välja Liivimaa mitmed mõisate kaardid, mida vajati ilmselt eriti seoses alanud mõisate restitutsiooniga. Mõisate restitutsioon (tagasiandmine mõisate reduktsiooni-eelsetele omanikele) oli peamine lubadus, millega Peeter I oli suutnud meelitada baltisaksa aadlit Vene riigile alluma (teiseks lubaduseks oli Balti erikord). Rootsi valitsus ei rutanud Venemaa nõudmist täitmisele, sest paljude meelest ei peetud Baltimaade vallutust lõplikuks ega igaveseks. Aega nõudis ka kuninga korraldus, et eriti tähtsatest materjalidest tuleb enne nende üleandmist Venemaale teha koopiad. Sellega lükkas kuningas tagasi Kantsleikolleegiumi ettepaneku kaartide olemasolu maha salata. 1726. a, seega ainult mõneastase hilinemisega, anti kaardid Rootsist Venemaale üle. Kirja pandi see 18. oktoobril 1726 alla kirjutatud dokumendis, millest selgub, et üle anti 41 köidet 2447 kaardiga ja lisaks 329 lahtist kaarti ning kaks Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa üldkaarti.⁹ Kuhu need kaardid saadeti, selle kohta on andmed vastukäivad ja ebakindlad. Võib-olla on need kaardid meile siin kättesaadavad, aga kahtlemata ei antud Venemaale välja kõiki Rootsis leidunud Baltikumiga kaarte ja neid ongi võimalik kasutada Ulla Ehrensvärdi teost aluseks võttes.

Uusi nõudeid Rootsi evakueeritud kaartide väljaandmiseks esitati 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel. Nagu ka Aadu Must on märkinud, olid Eesti- ja Liivimaa kaartide meile toimetamise initsiaatoriks Vene tsaari teenistuses olevad baltisakslased, kes vajasisid kaarte eelkõige mõisate maaomandi tõestamiseks. Rootsi kuningavõim oli seisukohal, et Vene riigil pole mingit juriidilist alust kaartide väljanõudmiseks, sest Uusikaupunki rahu ei ole enam kehtiv. Nii see oligi, sest Venemaa ja Rootsi vahel oli peetud uusi sõdu ja sõlmitud uusi rahulepinguid. Siiski tuli Rootsil veel 1825. a välja anda 473 mõisate ja külade kaarti, lisaks veel üle 700 renoveeritud kaardi, samuti teede kirjeldusi ja muid dokumente. Vene kindralstaap pidas seda siiski eba- piisavaks ja taotles sõjaministri kaudu Rootsist saadud kaartide äravii- mist Baltikumist Venemaale. Õnneks suudeti need nõuded tagasi tõrjuda ning kaardid on praegugi Eesti ja Läti arhiivides, aga just nende rohke kasutamine on tekitanud vajaduse ka Rootsis asuvate kaartide järele.

Ulla Ehrensvärdi teose väärtuseks on see, et kaardid on hästi süstematiseeritud. Puhtarhiivinduslik süstematiseerimine tekkeloo põhjal

⁸Aadu Must, "Suur Rootsi kadaster", lk 29.

⁹Sam Hedar, *Lantmäteristyrelsens arkiv: Svenska lantmäteriet 1628–1928*. Del 2. Stockholm, 1928, s. 408–409.

on esitatud raamatu sissejuhatavas artiklis, milles on eraldi välja tõstetud De la Gardie perekonna ulatusliku mõisaomandi kaarte, suure mõisate katastri ehk revisjoni käigus 1681–1710 toimunud maamõõtmise ja sõjalisel otstarbel koostatud kaarte, aga ka arhitektuuri-alaseid jooniseid. Kataloogi süsteem algab üldkaartidega, mis ei hõlma mitte ainult Eesti- ja Liivimaad, vaid sageli ka naaberalasid (Kuramaa, Ingerimaa, Karjala jt), jätkub piirkondlike nn detailkaartidega, millele väga lähedased on peamiselt Tallinna ümbrust ning ka Tallinna ühendusteid haaravad nn rekognosseeringukaardid. Eraldi alaosadeks on linnade, kindluste, külade ja mõisate kaardid ning ka siin arhitektuuri-alased joonistused. Üksikute linnade, mõisate ja külade leidmist hõlbustavad põhjalikud registrid.

Lisaks Ulla Ehrensvaldi ülimalt väärtuslikule teatmeteosele on üle mitme aasta ilmunud aastaraamatus toodud ka vahepeal meie hulgast lahkunud ETSRi liikmetele pühendatud mälestusartiklid. Need ei ole ole põgusad järelehüüded ainult isiku elulooandmetega, vaid on analüüsitud ka tema töid ning esitatud bibliograafia. Need isikud on Hans Kauri (1906–1999), Gustav Ränk (1902–1998), Erik Tender (1902–1991), Ilmar Arens (1912–1994), Theodor Künnapas (1902–1994), Ervin Pütsep (1921–1995), Konrad Veem (1914–1996), Rudolf Jalakas (1914–1997), Jaan Allpere (1923–2000), Valev Uibopuu (1913–1997) ja Fred R. Allik (1918–2000). Enamik neist on eesti teadlased, teised ühiskonna kandetalad, kes olid Nõukogude teise okupatsiooni eest pääsenud pagulusse Rootsi, suutnud läbi lüüa rasketel sõjajärgsetel aastatel, andnud oma panuse eesti teadusse ja kultuuri ning seisnud Eesti vabaduse eest. Me tundisime neid siin Eestis läbi okupatsiooniaja raudse eesriide või vähemalt esimesest vabast aastakümnest kas isiklikult või vähemalt nende tööde ja tegevuse kaudu.

Üpris oluline eesti teaduse- ja kultuuriloo jaoks on Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis liikmete tööde bibliograafia 1991–1999, mis veelgi suurendab retsenseeritava raamatu kaalu teatmeteosena. See on raamat, mille väärtus ei kustu aastakümnetega.

Helmut Piirimäe

VÄITLUS

KANEP — MÜÜDID JA FAKTID

Lynn Zimmer, John P. Morgan. Kanep — müüdid ja faktid. — *Akadeemia*, nr 10, 2002, lk 2173–2181; Craig Reinarman. Miks Hollandi uimastipoliitika ohustab USA? — *Akadeemia*, nr 10, 2002, lk 2182–2186.

Mari Järvelaid:

Uimastiturul on omad reeglid ja uue turu haaramine käib agressiivselt. Praegu peaks meil veel hästi meeles olema süstitava heroini turuletulek üle Narva jõe 20. sajandi lõpukümnendi keskel. Põhiline uimastiturg aga on nüüdseks jõudnud Tallinna, kus liigub rohkem raha ja potentsiaal-seid kliente. Uimastiturg haarab üha uusi piirkondi ja levikuga kaasneb — ühtviisi kõikides maakera piirkondades — protsess, mida võiks kirjeldada turvatunde vähenemisena ühiskonnas. Üksikinimeste probleemid, mis kaasnevad uimastite tarbimisega, jäävad aga suuresti tarvitajate endi ja nende lähedaste kanda. Sotsiaalministeeriumi koduleheküljel (www.sm.ee) avaldatud statistikast võib näha, et kannabinoidide tarvitamise tõttu on Eestis tervishoiuasutustes 2001. aastal ravil olnud 45 isikut. See teeb kolm isikut 100 000 elaniku kohta. Üldse viibis 2001. a Eestis psühhoaktiivsete ainete kasutamisest tingitud tervisehäirete tõttu ambulatoorsel ja statsionaarsel ravil kokku 13 424 isikut, seega 984 isikut 100 000 elaniku kohta. Psühhoaktiivsete ainete tarvitamisest tingitud psüühika- ja käitumishäirete tõttu oli 10–14-aastaste vanuserühmas 23, 15–19-aastaste hulgas 357 ja 20–24-aastaste hulgas 565 uut haigusjuhtu.

Avalikkusele on teada ka niisugune arv nagu ligi 3000 HIV-positiivset testitulemust Eestis viimase kahe aasta jooksul. Vähem on juttu olnud HI-viirusega käsikäes käivast hepatiidi viirusest ja väga suurest seksuaalselt edasiantavate nakkuste levikust Eestis võrreldes Põhjamaadega. Kuid see, mida tähendab ühele perele, kui laps on HIV-positiivne, on siiski mõistetamatu ja kauge neile, kel seda muret pole. Ja paljudel kõrvaltvaatajatel tundub olevat veendumus, nagu oleks uimastite tarvitamine tarvitaja enese vabatahtlik ja teadlik otsus.

Selleks aga, et teha teadlikke või ka alateadlikke õigeid otsuseid, vajame me nagu väikesed lapsedki, enne seda, kui veel tegevusele mõtlema hakkame, asjakohast teavet ja seda õigel viisil ning õigel ajal. Nii on hilja hakata seletama lapsele, et pliidiuks on tuline, kui ta juba on oma käe selle poole välja sirutanud. Sel hetkel üritab laps igal juhul oma eesmärgi saavutada — tuline pliidiuks ära katsuda, ja meie võime rääkida selle ohtlikkusest mida iganes, laps on juba haaratud oma maailmaavastuslikust tegevusest. Nii on ka uimastite ja nende proovimisega.

Praeguste lapsevanemate põlvkond kasvas ilma amfetamiini, marihuaana ja AIDSita. Nii on lapsevanemad praeguses Eestis illegaalsete uimastite vallas pigem väiksema teadmiste ja kogemuste pagasiga kui nende lapsed. Kuid lugedes Allan Kiige tõlgitud katkendit Lynn Zimmeri ja John P. Morgani raamatust *Kanep — müüdid ja faktid*, tekib veelgi suurem segadus: kus on siis õige teave, kui ühed räägivad, et ohtlik, teised aga, et igasugune oht tervisele puudub? Täiskasvanul tekib aga kogemuste toetudes küsimus, miks seda kanepit siis nii kangesti suitsetatakse ja suitsetamist lõpetada ei suudeta, kui sõltuvust ei teki.

Inimesed pidavat õnnetud olema kõik isemoodi, õnnelikud aga ühtmoodi. Mis tahes uimasti tarvitamine on ju tegelikult õnne otsimine. Püsiva õnnetunde saamine uimastitest on paraku sama tõenäoline kui igiliikuri leiutamine. Samuti keeldub mõistus tunnistamast õnneks teadvuse hämarseisundis olemist. Ning püsiva õnnetunde välistab uimasti toime lõppedes kogetule vastupidine kogemus, mis kuulub n-ö energia jäävuse seaduse valdkonda — äsjane õnnetunne asendub masendusega, söögiisu tõus isutusega, meeldiv unisus unetusega, tunne, et ümbritsev maailm on nii tore ja heatahtlik, tundege, et pahatahtlikumat ja vaenulikumat kohta annab välja mõelda. Uimastite kasutamine oleks kontrolli all, kui uimastitel kui psühhoaktiivsetel ainetel poleks seda salakavalat omadust saada osa inimesi oma võimu alla, nii et need inimesed kaotavad nii enesekontrolli kui tahtejõu, saamata sageli ise sellest arugi. Lisanduvad kõigile uimastitele omane tolerantsi tõus, mistõttu vajatakse talutakse algsest palju suuremaid annuseid. Eri uimastitel on sõltuvuse tekke risk erinev, olles kõrgeim heroini ja tubaka puhul, madalam alkoholi ja kanepi tarvitamisel. Siiski viitavad nii mõnedki uurimused sellele, et ka marihuaana suitsetajatel esineb sõltuvust sagedamini kui arvatakse. Näiteks Austraalias *National Drug and Alcohol Research Centre*'i üldpopulatsiooni uuringus selgus, et 7% täiskasvanutest oli viimase aasta jooksul vähemalt viis korda tarbinud kanepitooteid, neist enam kui pooled vastasid rahvusvahelise haiguste klassifikatsiooni järgi sõltuvuse või kuritarvitamise kriteeriumile (Teesson *et al.* 2002).

Ilmselge tõde on seegi, et kunagi ei ole risk sõltlaseks saada 100%, ikka on inimesi, kes suudavad tarvitamise lõpetada, kui ilmnevad ohumärgid. Nii jättis Sigmund Freud kokaiini tarvitamise kolm aastat pärast regulaarse tarvitamise alustamist, kui oli näinud selle fataalset toimet oma heade kolleegide peal. Temale sai aga saatuslikuks tubaka tarvitamine, millest ta ei suutnud kunagi loobuda. Umbes iga viies suitsetaja seda siiski suudab, samuti iga viies alkohoolik jätab ühel päeval joomise maha ja hakkab hoopis karsklaseks. Seega jääb inimestel suhe uimastitega alati individuaalseks, teaduskirjanduses aga kasutatakse ikka keskmist ja väljendatakse toime riskiastet.

Kanepitooted tulid Euroopasse kahe lainena — esimene neist leidis aset 1970. aastate teisel poolel, järgmine oluline populaarsuse tõus oli 1990. aastatel, millest ka Eesti ühiskond üha hoogsamalt osa võtab. Selle suhteliselt väga lühiaegse kogemusega on seletatav kohati vastuoluline ja pealispindne teadmine, milline on kanepitarvitamise kaugtoime inimesele. Võrdluseks võib vaadata tubaka ajalugu. See oli aastal 1492, kui Christoph Kolumbus tubaka Ameerika mandrilt Euroopasse importis. Kuivõrd tubakas on olulise sõltuvusriskiga, siis on Euroopa elanikkond enam kui 500 aastat hasartselt tubakat suitsetanud. Aastal 1928 isoleeriti tubakast toimeaine nikotiin. Ning alles 20. sajandi 70. aastatel põhjendati teaduslikult, et tubakal on tervist kahjustav toime. Rahvale hakati sellest rääkima veelgi hiljem (Conversation with Murray Jarvik, 2001). Eesti täiskasvanud elanikkonnast on suitsetajaid tubli kolmandik (1994. a 52% mehi ja 24% naisi), 1999. a oli Eestis iga viies surm põhjustatud suitsetamisest. Üsna selge on see, et tubaka toime suitsetajale oli 500 aastat tagasi samasugune kui tänapäeval, ehk filtri puudumise tõttu ohtlikumgi, teadmine sellest aga puudus. Kui nüüd võrrelda tubaka tarbimise ajalugu ja marihuaana tarbimise ajalugu, siis ei saagi veel olla tõsiteaduslikke artikleid pikaajalise vähki haigestumise ja marihuaana suitsetamise seoste kohta. Teame ju, et põhiline vähki haigestumise vanus on alates 65. eluaastast, kuid ka 1970. aastail 20-aastased olnud inimesed ei ole veel kaugeltki selles eas, rääkimata 90ndatel marihuaana tarvitamist alustanutest. Seega puuduvad andmed, mis aga ei ole tõestus, et marihuaana suitsetamisel pole vähki tekitavat toimet, sest marihuaana sisaldab mitmeid potentsiaalselt kantserogeenseid aineid ja tõrva võrdsel määral tubakaga. Seega on suur tõenäosus, et marihuaana suitsetamisel on risk haigestuda vähki vähemalt sama suur kui tubaka suitsetamisel.

Marihuaana sõltuvust tekitava toime kohta võib aga juba järeldusi teha. Viimased 10–15 aastat kanepitooted kui uimastite kasutamist on näidanud selget sõltuvuse kujunemist regulaarsetel tarvitajatel. Teadusuuringud on tõestanud, et küllaltki oluline osa marihuaana tarvitamist alustanutest ei suuda seda sõltuvuse tekke tõttu enam lõpetada. 20. sajand-

dil arvati, et marihuaana suitsetamisel on sõltuvuse tekke risk sarnane alkoholiga — iga kümnes jääb sõltlaseks nelja kuni viie aasta jooksul (Hall, Solowij 1998). Siiski on viimastel aastatel andmeid, et sõltuvus tekib arvatust sagedamini, seda kinnitab ka marihuaanasõltlastest ravi vajajate arvu kahekordistumine viimase kümne aasta jooksul (Burney, Moore 2002). Senised uuringud kinnitavad, et marihuaana suitsetamist alustatakse kõige sagedamini kahekümnendates, ravile pööratakse kolmekümnendates eluaastates.

Kuiigi kanepitooted on saatnud inimest mõnedes maakera piirkondades aastatuhandeid, näiteks Hiinas juba 2800. a-st eKr, siis Euroopa jaoks on kanepi kui psühhoaktiivse toimega uimasti kasutamise ja teaduslike uuringute kogumus seni veel liiga lühiajaline, et teada sellest taimest kõike. Eestis kasvatati kanepit kanepikiu saamise eesmärgil kuni 20. sajandi keskpaigani ja paljude vanaemad mäletavad, et kodus tehti kanepiseemne võiet. Kanep on sugulane humalaga ja kanepit lisatakse mõnele õllesortidele.

Kanep kannab ladina keeles nime *Cannabis sativa*. Taim on vastupidav, mõned metsikud sordid paljunevad sedavõrd kergesti, et neid loetakse umbrohuks. *Cannabis sativa* sisaldab enam kui 400 keemilist ainet, millest enamikku leidub ka paljudes teistes taimedes. Kanepist teevad kanepi temas sisalduvad kannabinoidid, mida on taimes üle 60. Kannabinoididest psühhoaktiivsem on **delta-9-tetrahydrokannabinool** (THK). THK-sisaldus on kõrgeim õisikus. THK on rasvlahustuv ja püsib seetõttu kaua kehas. Kui ühekordsel manustamisel kestab THK füsioloogiline toime neli kuni kuus tundi, siis uriinis on aine määratav veel mitu päeva ja korduval kasutamisel koguni kuni kaks kuud hiljem (Ghuran, Nolan 2000). THK on kannabinoididest tuntuim ja uurituim. Kuid oma toimet avaldavad organismile ka teised kannabinoidid, millel ei ole niivõrd psühhoaktiivseid omadusi, kuid nad on siiski bioloogiliselt aktiivsed ained. Üks neist, kannabidiool, on toimelt antikonvulsant; uuritakse ka tema iivelduse-, reumatoidartriidi- ja ärevusevastast toimet (Hutchings *et al.* 1989; Mechoulam, Parker, Gallily 2002).

Koos lillelaste liikumisega Euroopas kiiresti levima hakanud marihuaana suitsetamine on ärgitanud teadlasi intensiivselt kanepit uurima. Ainuüksi *Medline*'i elektroonilisest andmebaasist leiab märksõnade *cannabis/marijuana* alt 5891 teadusartiklit (1966 kuni septembrini 2002).

Kanepitaimest valmistatakse kolme mõnuainet: marihuaanat, hašišit ja kanepiekstrakti. **Marihuaana** on lihtsaim kanepitooted, valmistatud kuivatatud taimeosadest. Õisikute ja peenemate okste kvaliteeti peetakse paremaks kui varreosa ja jämedamate okste oma. THK sisaldus on 0,5–5,0%, kuid sordid Sinsemilla ja Netherwood sisaldavad kuni 20%,

mõnedel andmetel isegi 35% THKd. Tänaval müüdiv marihuaana varieerub THK-sisalduse poolest 0% kuni 18%ni. Kui 1970. aastatel oli keskmine THK-sisaldus konfiskeerimistel USAs 1–2%, siis 1980. aastatel 3–5%. **Hašiš** on kuivatatud kanepi vaik ja pressitud õied, THK-sisaldus on 2–25%. **Kanepiõli** ehk kanepiekstrakt ehk vedel kanep ehk nastoika sisaldab 15–50%, mõnedel andmetel kuni 60% THKd, olles kõige kontsentreeritum looduslik kanepitoot. Turustatakse ka jämedatest varreosadest tehtud ekstrakti, mille THK-sisaldus on vaid 1–2%. Siirupisarnane ebameeldiva lõhnaga lahus on värvilt kas must või rohekaspruun. Seda segatakse tubakaga ja seejärel suitsetatakse.

Eelistatum viis manustamiseks ongi marihuaanasigaretide (ingl. *joint*) või vesipiibu suitsetamine. Tubakat lisatakse põlemisomaduste parandamiseks. Tavaliselt sisaldab üks marihuaanasigaret 0,5 kuni 1,0 g kanepit, juhutarvitajale piisab kõrgeenenud meeleoluks 2–3 mg-st THKst, regulaarne suitsetaja vajab viis või rohkem suitsu päevas. Hašišit segatakse tavalise tubakaga ja suitsetatakse kas sigaretina või erilise piibuga. Mõnikord immutatakse kanepiekstraktiga ka tubakat ja tavalisi sigarette. Nii marihuaanat kui hašišit võib süüa, kuid suitsuna inhaleeritud marihuaana on 5–10 korda bioaktiivsem kui sisse võetu.

Kui ainet neelatakse või mälutakse, saavutatakse mõju poole tunni kuni tunni jooksul. Joove võib kesta 3–5 tundi, suuremate annuste korral ka kauem. Suitsetamisel mõjub kanep juba mõne minuti jooksul ning seisund kestab annusest sõltuvalt mõne tunni. Et THK on rasvlahustuv ning seetõttu ladestub rasvkoes, laguneb ta organismis aeglasemalt kui alkohol. Peab märkima, et nii nagu ka teiste uimastite puhul, sõltub toime küllaltki palju ootusest ja meeleolust, milles uimastit tarvitatakse. Nii on ka neid, kes meenutavad, kuidas nad ei saanud kanepist midagi peale kõhuvalu ja halva enesetunde. Samuti sõltuvad kanepijoobes inimese tunded palju ümbritseva keskkonna mõjudest ja tarbija ootusest. Segatarbimisel koos teiste ainetega muutuvad oluliselt joobeseisundi tunnused.

Kanepi toimeaine THK toimemehhanismis on oluline anandamiini kui endogeense kannabinoidretseptorite ligandi osa. Endogeensed kannabinoide on leitud šokolaadist ja kakaost, kuid oluliselt kõrges kontsentratsioonis ka inimese ja lehma piimast. Piimas leidub ka anandamiini hüdrolüüsi inhibeerivat oleamiidi, mis soodustab uinumist (Di Marzo *et al.* 1998). Anandamiin tuleb sanskritikeelsest sõnast, mis tähendab 'sisemine õndsus' ehk 'taevalik rõõm'.

Miks mitte olla natuke aegagi õnnelik? UNDCP (*United Nations International Drug Control Programme*) andmetel on maakeral 185 miljonit uimastisõltlast, neist 147 miljonit tarbib kanepitooteid. Majanduslikus mõttes on uimastid kaup. Uimastiturul kehtivad pakkumi-

se ja nõudluse reeglid nagu igal turul, aga siiski on neil oma eripära. Uimastiturule paisatavast toodangust suudetakse konfiskeerida keskmiselt 10–30%, mitte enam. Siiski ei mõjuta sellises suurusjärgus kauba kaotsimine ja karistused oluliselt uimastite jaehindu, võimaldades igal tootmise ja turustamise astmel piisavat tulu.

Lynn Zimmer ja John P. Morgan on viidanud oma raamatus 11. novembril 1995 *Lancet*'i veergudel ilmunud toimetaja kirjale "Deglamorising cannabis" (*The Lancet*, kd 346 (8985), 11. november 1995, lk 1241), kus toimetaja väitis, et kanepisuitsetamine on tervisele ohutu. Artikkel ise on oluliselt vähem demagoogiline, kui L. Zimmeri ja J. P. Morgani raamatu tõlget lugedes arvata võib. Ka puuduvad artiklil igasugused viited teadusuuringutele, ainuke viide on samas numbris ilmunud teisele, Malcolm Deani artiklile "Politics of hard and soft drugs" (*The Lancet*, kd 346 (8985), 11. november 1995, lk 1285), kus tuuakse välja illegaalseste uimastite seaduslikuks kuulutamise taga olevad poliitilised mängud ja mis lõpeb sõnadega: "Midagi ei muutu enne, kui valimised on möödas." Seega võib toimetuse artiklit pidada selgelt läbinähtavaks toetusavalduseks samal ajal käinud valimisvõitlusele ja parlamendiliikme Clare Shorti üleskutsule muuta kanepitarvitamine seaduslikult lubatavaks. Samast artiklist võime ka lugeda Hollandi valitsuse plaanist sulgeda pooled marihuanat pakkuvast 4000 kohvipoest ja vähendada ühele inimesele müüdavat annust 30 grammilt viie grammini. See *Lancet*'i veergudel kanepi tarvitamist tervisele ohutuks tegevuseks nimetav artikkel on jäänud nii esimeseks kui viimaseks selletaoliseks artikliks maineka meditsiinajakirja veergudel. Detsembris 1995 oli *Lancet*'il lugejatele pakkuda kaheksa kirja toimetajale, mis olid kirjutatud vastuseks 11. novembril avaldatud väitele marihuaana ohutusest — selle kummutamiseks. Pärast seda artiklit kuni septembrini 2002 on *Medline*'i andmekogus *cannabis*'e ja *marijuana* märksõnade all indekseeritud enam kui 1500 teadusartiklit.

Siinkohal lühike ülevaade toimetusele aastal 1995 esitatud küsimustest. Eric Trimmer (Decriminalisation of cannabis. Letter to the Editor. — *The Lancet*, kd 346 (8991–8992), 23./30. detsember 1995, lk 1710) on pöördunud toimetaja poole küsimusega, et kui tema veel tudeng oli, rääkis ta õppejõud Stanford Cade vanas Westminsteri Hospitalis, et kui viis aastat järjest iga päev määrida jänese kõrva tõrva, saab jänese kõrvakartsinoomi. Kui sama teha bronhide epiteeliga, areneb kopsuvähk. Kas kanepi põlemisel ei tekigi tõrva, esitab kirja autor toimetajale küsimuse ning avaldab oma kahtlust selles suhtes. Sandra S. Bennett (Decriminalisation of cannabis. — *The Lancet*, kd 346 (8991–8992), 23./30. detsember 1995, lk 1710) esitab küsimuse, et kui marihuaana suitsetamine on tervisele täiesti ohutu, siis miks on nii paljud vältimatu abi episoodid seotud marihuaana suitsetamisega, miks tekivad

lühimälu häired, immuunsüsteemi häired, viljakuse häired, allergilised reaktsioonid jms, lõputud küsimused igapäevapraktikas nende probleemidega kokkupuutujatelt ja pole kuskilt lugeda ühtki teaduslikku artiklit kanepitoodete ohutusest tervisele. "Tegelikult on tema võime kahju teha tohtu," lõpetab autor oma pöördumise toimetuse poole.

C. H. Ashton ja A. H. Young (Decriminalisation of cannabis. Letter to the Editor. — *The Lancet*, kd 346 (8991–8992), 23./30. detsember 1995, lk 1708–1709) väljendavad jahmatust selle üle, et niivõrd eba-teaduslik artikkel on avaldatud, ja toovad faktidena esile, et juba aastail 1984–1987 oli kanep kõige tavalisem aine, mis tuvastati fataalsetes liiklusõnnetustes *post mortem*, koos ja ilma alkoholita. Kanepi tarvitamine tõstab fataalse liiklusõnnetuse riski 3,5 korda. Platseeboga kontrollitud katses lennustimulaatoril pilootidega selgus, et veel 50 tundi pärast 20 mg THKd sisaldava suitsu suitsetamist (tänapäeval igapäevatarvitaja jaoks väike annus) olid lenduri juhtimisoskused häiritud. Ainuüksi sellest faktist peaks piisama väiteks, et marihuana on ühiskonnale ohtlik. Samuti näitas uuring, et annus 180 mg THKd päevas 11 kuni 21 päeva vältel on piisav, et põhjustada selgelt avalduvaid ärajäämanähtusid ehk võõrutussündroomi. Autorid küsivad sarnaselt teistega, kus on tõendid pikaajalise või lühiajalise kanepisuitsetamise ohutusest tervisele.

Herbert D. Kleber (Decriminalisation of cannabis. Letter to the Editor. — *The Lancet*, kd 346 (8991–8992), 23./30. detsember 1995, lk 1708) toob välja faktid, mis näitavad, et marihuana tarvitamise ohud on eriti selgesti nähtavad teismeliste noorte hulgas. Noored, kes enamasti on veel õpilase staatuses, on häiritud lühimälu ja kontsentreerumismisvõime tõttu üldjuhul eakaaslastest vähem edukad. Samuti on nad vähem kontrollivad oma riskikäitumise suhtes. Nii on need USA noored, kes suitsetavad marihuanat, eakaaslastest kolm korda sagedamini kaitsmata seksuaalvahekorras. Seega suurendavad nad seksuaalselt edasiantavate nakkuste, sh AIDSi levikut. 12–17-aastased ameeriklased, kes tarbivad kanepit, tarvitavad eakaaslastest 85 korda sagedamini kokaiini ja 60% neist, kes enne 15. eluaastat on tarvitanud marihuanat, tarvitasid hiljem kokaiini. Need seosed on oluliselt kõrgemad kui suitsetamise ja kopsuvähi, kõrge kolesteroolitaseme ja südamehaiguste ning asbesti ja kopsuvähi tekke vahelised seosed. Unustada ei tohi ka seda, et Hollandis suurenes ajavahemikus 1984 kuni 1992 marihuana tarvitamine teismeliste hulgas 240%. Aastatel 1981 kuni 1992 tõusis Hollandis kriminaalkuritegude arv 60%. Hollandis on mõrvade suhtarv kõrgem kui USAs. Sellest tingituna otsustas Hollandi valitsus sulgeda pooled kohvipood. Sel ajal kui liberaalse poliitikaga Hollandis tõusis noorte hulgas marihuana suitsetajate arv 240%, oli restriktiivse uimastipoliitikaga USAs tõus 66%.

Samuel I. Cohen (Overdiagnoses of schizophrenia: Role of alcohol and drug misuse. Viewpoint. — *The Lancet*, kd 346 (8989), 9. detsember 1995, lk 1541–1542) nendib, et 1980. aastatel olid Londoni Kuningliku Hospitali psühhiaatriaosakonda pöördunud noorte täiskasvanute psühhosid enamasti seotud alkoholi ja uimastitega, tavaliselt kanepiga. Kuigi paanika ja maania juhud olid harvemad, oli ka seal seos just kanepi tarvitamisega.

Neid *Lancet*'is avaldatud kirju lugedes saab ulatusliku ülevaate probleemidest, mille tõttu marihuana suitsetajad satuvad tervishoiuteenuse osutajate juurde ja miks kanep kui uimasti on keelustatud.

Seega jääb üle ainult imetleda sõnaosavust, millega raamatu autorid refereerivad seda *Lancet*'i ainukest artiklit marihuana legaliseerimisest, mis pealegi on toimetaja kiri ja mitte teadusartikkel.

1998. aastal avaldasid Wayne Hall ja Nadia Solowij *Lancet*'is ülevaate kanepitoodete toimest tervisele (Hall, Solowij 1998), mille lugemine annab ka praegu üsna täieliku ülevaate kanepi toimest ja selle tagajärgedest inimesele. Selgeks on saanud, et kanepi toime organismile on annusest sõltuv ja toime alaealiste ning eriti tütarlaste organismile on seotud oluliselt suuremate ohuriskidega tervisele kui täiskasvanutel. Esialgne vastus on antud viimastel aastatel teadusringkondi haaranud diskussioonile teemal, kas marihuanaasuitsetajate, eriti nooremate kui 18-aastaste hulgas oluliselt kõrgem skisofreeniasse haigestumine on kanepi toime või suitsetavad potentsiaalsed skisofreeniasse haigestunud lihtsalt sagedamini marihuanaat. Stanley Zammiti ja ta kolleegide artiklis (Zammit *et al.* 2002), kus analüüsitakse aastatel 1969–1970 Rootsi armees olnud 50 087 kutsealuse skisofreeniasse haigestumist 27-aastase jälgimisperioodi jooksul, tehakse ühene järeldus, et need, kes olid enne sõjaväeteenistusse tulekut tarvitanud kanepitooteid üle 50 korra, haigestusid 6,7 korda sagedamini skisofreeniasse kui nende eakaaslased. See seos oli sõltumatu tubaka, alkoholi ja teiste uimastite tarbimisest. Uuringu andmete põhjal on autorid teinud arvutuse, et kanepi tarvitamine tõstab skisofreeniasse haigestumise riski 30%. Professor Joseph M. Rey, andes ülevaate viimase kümnendi uuringutest, toob välja, et noored, kes on tarvitanud marihuanaat enne 18. eluaastat, kannatavad täisealistena eakaaslastest oluliselt sagedamini depressiooni all (Rey 2002).

Kanepitoodete mõju inimese viljakusele. 1985. a avaldas Katherine Tennes koos kolleegidega uurimistulemuse, mis näitas, et raseduse ajal suuri marihuana-annuseid suitsetavatel naistel sündisid valdavalt poisslapsed. Loomkatsed on näidanud, et põhjuseks on selektiivne letaalne mõju naissoost embrüotele. Nii tõusis 50 mg delta-9-THK manustamisel ühe kehakaalukilogrammi kohta meessoost vastsündinute osakaal tava-

lisel 50%-lt (pluss-miinus 5%) 61%-ni (Hutchings *et al.* 1989). Schuel jt on avaldanud uurimuse, kus nad näitavad, et marihuaanas sisalduv THK alandab oluliselt inimese sperma viljastamisvõimet (Schuel *et al.* 2002).

Arstidel Kanadas, kus marihuaana on legaliseeritud meditsiinilistel näidustustel, soovitatakse seda välja kirjutada vaid inimestele, kel terminaalses haigusestaadiumis on jäänud elada alla ühe aasta (Wharry 2002).

Miks siis nii paljud inimesed tarvitavad kanepit? Kanepi väikese koguse tarvitamisel, nii suitsetamisel kui suukaudsel manustamisel (marihuaanat 0,5–1,0 grammi ja hašišit 0,2–0,5 grammi, või mõni tilk kanepiekstrakti), tekib seisund, mida iseloomustab põhjuseta õnnetunne ja naeruhood, lõdvestustunne, tundemaailma ergastumine, kõrgeenud enesehinnang, pidurdamatu naer, jutukus ja elav käitumine, kaob aja- ja reaalsustaju, tekib ruumi ja vahemaade väär hindamine, väheneb enesekriitika, koordinaatsioon ja keskendumisvõime. THK mürgistust põhjustav annus on 0,035 mg/kg, seejuures juba kahe kõrgekvaliteedilise suitsu suitsetamisel võib saada annuse, mis sisaldab rohkem kui 40 mg THKd. Toime saabub mõne minuti jooksul ja püsib 2–3 tundi. Meenub ühe mu rootslannast tuttava kirjeldus, kuidas ta Amsterdamis kohvipoes marihuaanat proovimas käis. “Tänaval kõndides tundsin, et olen nagu kuninganna nende väikeste tühiste inimeste hulgas, kes tänaval minust möödusid. See oli väga meeldiv tunne, mul oli väga lõbus, tahaksin, et nii oleks kogu aeg.”

Kasutajal tekib küll eufooria, ta on jutukas, võib tekkida depersonalisatsiooni tunne, kuid siiski on tõestatud, et suhtlemisvõime hoopis väheneb. Suhtlustolerantsi teket pole täheldatud. See tähendab, et kanepijoobes inimesele sobib jutupartneriks maailma parim inimene — tema ise.

Kanepijoobes inimese tunded sõltuvad palju ümbritseva keskkonna mõjudest ja tarbija ootusest. Segatarbimisel koos teiste ainetega muutuvad oluliselt joobeseisundi tunnused, ning segatarbimine tekitabki viimasel ajal üha suuremaid probleeme.

Marihuaana kui ravim. *Lancet*'i ühes artiklis on soovitatud uurida kanepi võimalikke ravitoimeid (G. R. Harrison. Decriminalisation of cannabis. — *The Lancet*, kd 346 (8991–8992), 23./30. detsember 1995, lk 1709). Jah, kanepitaim sisaldab enam kui 60 bioloogiliselt aktiivset ainet, mille ravitoimeid ja kasutamisevõimalust meditsiinis ka uuritakse. Ajaloost on teada, et vanad kreeklased ja roomlased pakkusid külalistele kanepit, tagamaks head tuju ja sõbralikku meeleolu. India poolsaarel oli kanepi pakkumisel oluline osa pulmakombestikus. Aafrika suguharrud kasutavad kanepi lehti ja seemneid juurviljatoitude maitsestamiseks,

Eestis on perenaised kanepiseemnetest võiet teinud. Aastatel 1874 kuni 1942 oli kanep kasutusel migreeni sümptomaatiliseks ja profülaktiliseks raviks, seda on kasutatud ka kõhuhäirete, düsmenorröa, valude ja depressiooni raviks. Kuigi meditsiinis on kaalutud marihuaana iiveldusvastase toime kasutamist kiiritusravi järgselt vähihaigete puhul ja isutõstva vahendina AIDSihaigete puhul, on viimased sellealased uuringud siiski selgeks teinud, et kumbki toime pole kanepitoodetel suurem kui teistel samamoodi mõjuvatel, kuid mittenarkootilistel ainetel. Jääb mulje, nagu püütaks selliste vahenditega lihtsalt marihuaana suitsetamist kaudselt legaliseerida.

On selge, et looduslikul kujul, taimse preparaadina ei saa kanepil olla meditsiinis tulevikku. Esiteks seetõttu, et marihuaana suitsetamisel on raske kontrollida toimeaine annust, ja teiseks, õigem on ikka kasutada vaid seda ravikomponenti, mis on konkreetselt vajalik, mitte aga potentsiaalselt ärevust, paanikat, skisofreeniat, depressiooni, lühimälu häireid jms kõrvaltoimeid tekitavat "kompotti". Tulevikus võetakse kasutusele kindlasti nii mõnigi kanepis leiduv bioloogiliselt aktiivne aine, nagu näiteks eespool mainitud kannabidool, kuid juba puhtal kujul, dooseeritult ja mõnes klassikalises ravimvormis (nt sublingvaalse tabletina, inhaleeritava ainaena vms).

Kokkuvõtteks. Tänapäeval Ameerika Ühendriikides elav tüüpiline regulaarne marihuanaasuitsetaja on leitud olevat mees, kes on vähese haridusega, alkoholi ja tubaka regulaarne tarvitaja, kuid samuti tarvitab teistest sagedamini amfetamiine, hallutsinogeene, psühhostimulaatoreid, uinuteid ja opiaate. Samuti on leitud, et regulaarne tarvitaja on raskustes kõrgkoolis, pereelus, tal esineb vaimseid häireid ja mõnuainete hankimisega seotud kuritegevust sagedamini kui tema eakaaslastel. Kas me ikka vajame oma igapäevaellu neid paljusid maailmas olemasolevaid uimasteid?

Kirjandus

- Burney, A. J., B. A. Moore 2002. Development and consequences of cannabis dependence. — *Journal of Clinical Pharmacology*, vol. 42 (11 Suppl.), pp. 28S–33S
- Conversation with Murray Jarvik. 2001. — *Addiction*, vol. 96 (9), pp. 1241–1252
- Di Marzo, Vincenzo, Nunzio Sepe, Luciano De Petrocellis, Alvin Berger, Gayle Crozier, Ester Friede, Raphael Mechoulam 1998. Trick or treat from food endocannabinoids? — *Nature*, vol. 396 (6712), 17 December, p. 636

- G h u r a n , A., J. N o l a n 2000. Recreational drug misuse: Issues for the cardiologist. — *Heart*, vol. 83 (6), pp. 627–633
- H a l l , Wayne, Nadia S o l o w i j 1998. Adverse effects of cannabis. — *The Lancet*, vol. 352 (9140), 14 November, pp. 1611–1616
- H u t c h i n g s , E. Donald (ed.) *et al.* 1989. Animal Studies of Prenatal Delta-9-Tetrahydrocannabinol: Female Embryoethality and Effects on Somatic and Brain Growth. — *Prenatal Abuse of Licit and Illicit Drugs*. (Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 562.) New York, pp. 133–144
- J o u r n a l of Clinical Pharmacology*. Nov 2002. Supplement “Clinical consequences of marijuana”. — <http://www.ash.org.uk/html/regulation/html/jcpmarijuana.html>
- M e c h o u l a m , R., L. A. P a r k e r , R. G a l l i l y 2002. *Journal of Clinical Pharmacology*, vol. 42 (11 Suppl.), pp. 11S–19S
- R e y , Joseph M. 2002. Cannabis and mental health. — *British Medical Journal*, vol. 325, 23 November, pp. 1183–1184
- S c h u e l , H. *et al.* 2002. Evidence that anandamide-signaling regulates human sperm functions required for fertilization. — *Molecular Reproduction and Development*, vol. 63 (3), pp. 376–387
- Z a m m i t , Stanley, Peter A l l e b e c k , Sven A n d r e s s o n , Ingvar L u n d b e r g , G l y n L e w i s 2002. Self reported cannabis use as a risk factor for schizophrenia in Swedish conscripts of 1969: Historical cohort study. — *British Medical Journal*, vol. 325, 23 November, pp. 1199–1201
- T e e s s o n , M., M. L y n s k e y , B. M a n o r , A. B a i l l i e 2002. The structure of cannabis dependence in the community. — *Drug and Alcohol Dependence*, vol. 68 (3), pp. 255–262
- W h a r r y , Steven 2002. CMPA warns doctors of risks associated with prescribing marijuana. — *Canadian Medical Association Journal*, vol. 166 (1), p. 83

MARI JÄRVELAID (sünd. 1956) on lõpetanud Tartu Ülikooli kehakultuuriteaduskonna 1981. aastal ning arstiteaduskonna spordimeditsiini erialal 1990. aastal. Praegu töötab sotsiaalministeeriumi rahvatervise osakonnas peaspetsialistina. *Akadeemias* on ilmunud artikkel “Vana ja uus paradigma tänapäeva meditsiinis ehk “Tahas’ tohtri manu...”” (2001, nr 10, lk 2178–2185) ning kommentaar “Arsti lisanudsi Kurt Stellamori artiklile [“Eutanaasia arstieetika ja õiguse vaatenurgast”]” (1995, nr 11, lk 2386–2388).

ABSTRACTS

HANDO RUNNEL. **Preservation of spirituality as a life obligation: A passage**

JACQUES DERRIDA. **Du droit à la justice**

In the fall of 1989 Derrida was invited to address a symposium in New York on the theme "Deconstruction and the Possibility of Justice". His lecture was then expanded in a French edition and published along with an essay on Walter Benjamin under the general title Force de loi. Derrida's aim in the lecture is to demonstrate that although deconstruction can and should be applied to the law, it cannot and should not be taken to undercut the notion of justice. The problem with law, in his view, is that it is founded and promulgated on the basis of authority, and therefore depends on violence. Law is affected by economic and political forces, is changed by calculation and compromise, and therefore differs from place to place. Law is written into texts and must be interpreted, which complicates things further. Our whole tradition of thinking about law, beginning in Greek philosophy and passing through Roman law, canon law, and modern constitutionalism, is based on the recognition that laws are a conventional device. The only controversial issue is whether there is a higher law, or right, by which the conventional laws of nations can be judged, and, if so, whether it is grounded in nature, reason, or revelation. This distinction between law and right is the foundation of continental jurisprudence, which discriminates carefully between loi/droit, Gesetz/Recht, legge/diritto, and so forth. Derrida conflates loi and droit for the simple reason that he recognizes neither nature nor reason as standards for anything. In his view, both are caught up in the structures of language, and therefore may be deconstructed.

He also wishes to claim that there is a concept called justice, and that it stands "outside and beyond the law". But since this justice cannot be understood through nature or reason, that

only leaves one possible means of access to its meaning: revelation. Derrida studiously avoids this term but it is what he is talking about. In *Force de loi* he speaks of an "idea of justice" as "an experience of the impossible", something that exists beyond all experience and therefore cannot be articulated. And what cannot be articulated cannot be deconstructed; it can only be experienced in a mystical way: "If there is deconstruction of all determining presumption of a present justice, it operates from an infinite 'idea of justice', infinitely irreducible. It is irreducible because due to the other — due to the other before any contract, because this idea has arrived, the arrival of the other as a singularity always other. Invincible to all skepticism . . . this 'idea of justice' appears indestructible. . . . One can recognize, and even accuse it of madness. And perhaps another sort of mysticism. Deconstruction is mad about this justice, mad with the desire for justice."

There is no justice present anywhere in the world. There is, however, as Derrida puts it, an 'infinite idea of justice', though it cannot and does not penetrate our world. Yet this necessary absence of justice does not relieve us of the obligation to await its arrival, for the Messiah may come at any moment, through any city gate. We must therefore learn to wait, to defer gratifying our desire for justice. And what better training in deferral than deconstruction? If deconstruction questions the claim of any law or institution to embody absolute justice, it does so in the very name of justice — a justice it refuses to name or define, an "infinite justice that can take on a 'mystical' aspect". Which leads us to the conclusion that "deconstruction is justice". Socrates equated justice with philosophy, on the grounds that only philosophy could see things as they truly are, and therefore judge truly. Jacques Derrida equates justice with deconstruction, on the grounds that only the undoing of rational discourse about justice will prepare the advent of justice as Messiah. (Edit.)

KRISTIN MARMEI. On the concept of sovereignty

For the past several hundred years, state sovereignty has been a guiding principle in interstate relations and a foundation of world order. The concept lies at the heart of both customary international law and the United Nations Charter and remains an essential component of maintenance of international peace

and security. State sovereignty denotes the competence, independence and legal equality of states. The concept is normally used to encompass all matters in which each state is permitted by international law to decide and act without intrusions from other sovereign states.

In the post-Cold War era, there have been many discussions among politicians, academics and lawyers about how the concept of sovereignty has changed. Nowadays, sovereignty faces an increasing number of internal conflicts in countries where governments fail to guarantee the well-being of all sectors of society and instances of armed clashes, ethnic segregation, forced displacements of inhabitants, and similar social and political turmoil occurs. People all over the world are demanding that international organizations do more to prevent crimes against humanity committed by states within their own borders. However, expectations of this kind cannot be fully met because of a state's right to rely on its sovereignty. Sovereignty may give way to excuses by which atrocities inside state borders may qualify as domestic affairs, and the international community does not have any say on this kind of internal matters. Or does it? Recent actions in Kosovo prove that the international community can intervene in states' domestic affairs if there is substantial evidence of human rights abuses. Evolving international relations have changed the face of sovereignty as the Westphalian model of absolute sovereignty and non-intervention does not seem to work in today's world. Public concern about atrocities all over the world has brought sovereignty into spotlight and initiated discussions whether this principle should change or even be abandoned altogether. However, although the problem of sovereignty has been under discussion for a long time, not many alternatives have been proposed. This fact indicates that the sovereignty concept may be in crisis, but there really is no credible match to replace it. Although the sovereignty concept is changing in many ways, the rumours of its demise are exaggerated.

To promote orderly relations between states, the international community must somehow separate what states rightfully view as their own business from that of their neighbours and the international community. In sum, while we view sovereignty as a mixed notion, we value the benefits it delivers to the international community more than we rue its imper-

fections. The defenders of sovereignty who cite its beneficial influences for international order seem to be more persuasive than its critics who focus upon its drawbacks. (Auth.)

YURI BEREZKIN. Anthropology, archaeology, evolution and “cultural heritage”: An overview of present-day methodological trends

The author begins with an overview of the main trends in cultural anthropology and archaeology: evolutionism, cultural relativism, the Culture and Personality School, the functional concept, social anthropology. However, from the mid-1970s, in the author’s opinion, negative tendencies in the humanities have strengthened — the belief in the objectivity and unconditional value of scientific knowledge that was characteristic of the 19th century has more and more often been considered anachronistic. Science as a system of cumulative knowledge that could be verified in practice began to be equated with “ethnoscience”, i.e. with knowledge systems of arbitrary societies for which the existence of respective features (objectivity, verifiability and accumulation of knowledge) was unnecessary. A great role in undermining the positions of science belonged to postmodernism. In this sense, a very characteristic example is the situation in American archaeology.

In archaeology, the main efforts are no longer directed at original and fundamental excavations but routine rescue works in the course of economic development of territories. In cultural anthropology, however, researchers avoid many difficulties when their activities become understandable and acceptable for the people they are studying. The situation of archaeology in the present-day world would be even worse if it could not be used for aims that are absolutely alien to it as a science but interest tax-payers. The point is that archaeologists provide nations with “cultural heritage”.

The word “heritage” resembles inheritance and suggests that we have to do with values of some kind. In this meaning, heritage is also understood by customs officers who do not allow exporting antiquities and works of art. On the other hand, the word “heritage” is associated with the word “heredity”, which is a biological term rather than cultural. However, biological continuity of a linguistic or political society from the past to the present is not necessary at all. Biology is essential

only for assessing to what extent peoples' physical characteristics become a cultural fact in the eyes of people. One should always emphasise that people's biological origin does not influence the peculiarities of their behaviour and language. In nine cases out of ten, expressions like "the nation's gene pool" are used incorrectly because they characterize culture but not phenomena and processes that concern genes. Culture is "free of genes", being a non-genetic means of transmitting information. Therefore, the monuments of ancient times belong only to the humankind as a whole. Culture is not an "ornament" for people but a precondition for their survival. (Edit.)

AVO SÖMER. Orpheus and Pierrot: Aspects of early twentieth-century music

Radical innovations during the first decades of the twentieth century created a musical modernism that has permanently altered our concepts of musical form and style. A general intensification of expressive effects — novel, abrupt juxtaposition of sharply divergent gestures — closely aligned the music before World War I with modernist currents in poetry, literature, and the theatre. This essay explores significant innovations in style and expression in selected works of Claude Debussy, Igor Stravinsky and Arnold Schoenberg, offering an interpretation within an historical context of contemporaneous innovations in the art of painting.

Fragmentation of melodic lines and construction of mosaic textures of cellular motivic material, in the later orchestral works of Debussy, recall the post-impressionist paintings of Cezanne and the later Monet, while the distortion or abandonment of melodic themes based on folk-song models, even within the relatively cautious innovations of Debussy, parallels the ambiguity of contours of representational figures and objects in turn-of-the-century painting. And while the emancipation of colour, characteristic of Fauvism, finds a close analogy in the prominently rich array of timbres and color combinations in the orchestrations of all three composers, it is the emancipation of early-twentieth-century harmonic vocabulary from Classical-Romantic systems of formal function that creates the essential definition of musical modernism, whether in the modal-chromatic language of Debussy, the folkloric idiom of Stravinsky, or the atonality of Schoenberg.

*The improvisational technique of painting of the French Impressionists, generating novel, spontaneous processes of formal composition, closely parallels (in modernist music) the abandonment of the formal schemata of the Austro-German Classical-Romantic tradition. The creation of new musical forms based on organic principles of growth and in accordance with the uniquely cellular, motivating thematic energy of each individual work, in the case of Debussy, contrasts in the earlier ballets of Stravinsky with the principles of static, folkloric, percussive ostinato-repetition. An intuitive, spontaneous approach to integrated yet open musical form may be found already in Debussy (the ballet *Jeux* and the late chamber sonatas), whereas Stravinsky's *Petrouchka* and *The Rite of Spring* are shaped by the episodic scenarios and dynamic rhythms embedded in the dance. Sharply divergent characters, plot events and choreographic gestures in Stravinsky coincide with a stratification of texture and juxtaposition of contrasting thematic elements that recalls the collages of the cubist painters — Picasso and Georges Braque.*

The ballets of Stravinsky also introduce into music the powerfully expressive language of folkloric musical "primitivism", parallel for the surging enthusiasm for the sculptural images of exotic (African, Polynesian) or archaic (Medieval European) visual cultures. In painting, this enthusiasm extended from Paris to Munich, Berlin, and even Vienna, where it found an unsuspected justification in the explorations of early psychoanalysis. "The Rite of Spring" communicates especially vividly, often violently, the primeval emotional world of human devotion and sacrifice, of desire, awe and terror, casting it in contemporary, musically revolutionary terms. No less revolutionary was the move towards atonality and the emancipation of dissonance in the music of Schoenberg and his Viennese circle, which has often been compared to the movement towards abstraction in the paintings of Picasso and Marcel Duchamp, Piet Mondrian and Wassily Kandinsky. The expressionist intensity of late Romanticism (Wagner, Richard Strauss) explodes in Schoenberg with unprecedented violence, destroying all traces of Classical-Romantic traditions. Partly in consequence of the violence of these revolutions, however — of Schoenberg's expressionism and Stravinsky's primitivism —, twentieth-century musical languages were immeasurably en-

riched and our recognition of the darker elements of the human psyche deepened. (Auth.)

KAJAR PRUUL. Rein Kruus and his time: Periphery and criticism

The article discusses some aspects in the attitudes of Rein Kruus (1957–1992), an Estonian critic and literary historian, researcher of Estonian-Russian literary relations and Igor Severyanin, which seem particularly essential in the context of Estonian literary thought of the early 1980s.

Rein Kruus and several other critics of his generation placed a different value on erudition in using primary sources and had a novel understanding of fact in literary history. They drew attention to “low” sources that were earlier considered peripheral (newspaper advertisements, non-fiction and mass literature, efforts of graphomaniacs, etc.) and to authors and characters that traditional Estonian literary history had considered second-rate.

The cultural and political background to this trend can be that the Soviet regime left little room for alternative generalizations in cultural history; the periphery, however, was not as closely guarded as the centre.

On the other hand, the advent of such new sources and objects of research might be in association with the broader cultural context: interest in sociolinguistics, comparative cultural research, history of everyday life and mentality. In the case of Rein Kruus, a certain role belonged to influences of historical and cultural semiotics of the Tartu-Moscow school and Russian studies in the West.

In parallel to this, another development took place: emancipation of “criticism” from academic “literary studies” on the one hand (refusal to be one of its “subdisciplines”) and from “literature” on the other (refusal to be merely “secondary literature”). In the jargon of criticism, this manifested itself in the domination of genres that had been considered secondary (short review, news item, notice, parody) over the more solid or academic ones and in playing with borders between genres.

As a cultural historian, Rein Kruus felt at home in the world of exciting “peripheral” sources and complicated problems of source criticism, acquiring thus a peculiar double vision as

a critic. He saw each publication of his own as a potential source of cultural history and played with this possibility, staging problems and puzzles to be solved by future researchers. Therefore, in several of his later writings it is difficult to make a difference between the end of "literary criticism" in its traditional sense and the beginning of ironical and critical metafiction. (Auth.)

REIN TAAGEPERA. Baltic values and corruption in comparative context

The Balts may have been pulled mentally into the Soviet cauldron more deeply than they thought it possible, according to the World Values Surveys. These surveys find that opinions can be mapped in two dimensions: traditional/secular and survival/self-expression. Third-world countries are near the traditional-survival corner and Protestant Europe near the opposite secular-self-expression corner. The cases most deviant from this main diagonal are the United States in the traditional yet self-expressive direction and, in the opposite corner, all three Baltic states in the secular yet survival-oriented direction, rather close to the Orthodox societies. The present study also ties the Perceived Corruption Index scores to World Values locations. The conclusion is that in merely adopting Western institutions and other external forms the Balts have reached a stage of diminishing returns. If they wish to join northwestern Europe in a cultural sense, they would have to revise their hard but uncooperative work habits, their attitudes toward foreigners, and the relations between women and men. An English version of this study is forthcoming in the Journal of Baltic Studies. (Auth.)

Review

MIKKO LAGERSPETZ. Towards discussion in foreign policy

Eesti tähendused, piirid ja kontekstid. [Meanings, Borders and Contexts of Estonia.] Compiled by Eiki Berg. Tartu: Tartu University Press, [2002]. 183 pp.

HELDUR PALLI. Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma. Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Cohort Population Devel-

opment in Estonia. (*RU Series D No. 2.*) Tallinn: Estonian Interuniversity Population Research Centre, 2002. 364 pp.

HELMUT PIIRIMÄE. With maps and plans from Sweden to Estonia

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat (*Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XII 1991–1999.*) [*Yearbook of the Estonian Learned Society in Sweden.*] Stockholm, 2001. 411 pp.

Discussion

MARI JÄRVELAID. Marijuana myths, marijuana facts

Lynn Zimmer, John P. Morgan. Marijuana myths, marijuana facts. — *Akadeemia*, 10, 2002, pp. 2173–2181; *Craig Reinerman. Why Dutch drug policy threatens the US?* — *Akadeemia*, 10, 2002, pp. 2182–2186.

Serial

DENIS DIDEROT. Rameau's nephew

Diderot defined this piece of writing as an antique satire that should describe customs and a reveal of the vices of some real persons. Neither Jean-François Rameau (the nephew of the famous composer Jean-Philippe Rameau) nor the other characters of the dialogue are fictitious. How the work was created has remained unclear. One version says that the first variant of the manuscript was completed in 1762, but the events described suggest that the author repeatedly made additions to the manuscript later. The work appeared first in German translation by Johann Wolfgang von Goethe (1805). In French it was published as late as in 1821 as a reverse translation from German. The full manuscript was lost and remained lost until 1891, when it was found by accident in a second-hand bookshop and republished. Then, however, the manuscript disappeared once again and was found decades later in the collection of Pierpoint Morgan Library on the other side of the Atlantic. (Edit.)

AUTHORS

YURI BEREZKIN PhD (b. 1946), professor at the European University at St. Petersburg and Head of the American Department at the Museum of Anthropology and Ethnography of the Russian Academy of Sciences

JACQUES DERRIDA PhD (b. 1930), French philosopher, the founder of deconstructionism

DENIS DIDEROT (1713–1784), French Enlightenment philosopher and encyclopaedist

MARI JÄRVELAID (b. 1956), chief specialist at the Public Health Department of the Ministry of Social Affairs of the Republic of Estonia

MIKKO LAGERSPETZ PhD (b. 1963), Head of the Department of Sociology at the Estonian Institute of Humanities

KRISTIN MARMEI (b. 1976), graduate student of history at the University of Tartu, Reuters' correspondent in Estonia

HELDUR PALLI PhD (b. 1928), senior researcher at the Estonian Demography Institute of the Tallinn Pedagogical University, historian

HELMUT PIIRIMÄE PhD (b. 1930), Professor Emeritus of the University of Tartu, historian

KAJAR PRUUL (b. 1959), editor of the journal *Vikerkaar*, literary scholar

HANDO RUNNEL (b. 1938), poet and essayist, chairman of the board of *Ilmamaa* publishers

AVO SÕMER PhD (b. 1934), composer and musicologist, Professor Emeritus of the University of Connecticut (Storrs)

REIN TAAGEPERA PhD (b. 1933), Professor Emeritus of the University of Tartu

---

RAMEAU VENNAPOEG

Denis Diderot

Tõlkinud Andres Raudsepp

I

Denis Diderot' *Le neveu de Rameau* on kirjutatud 1762. aastal, hiljem täiendatud. Esmatrükk ilmus saksakeelses tõlkes 1805. aastal (tlk J. W. Goethe), prantsuskeelne esmatrükk 1821. Siinse tõlke aluseks on Denis Diderot, *La religieuse. Le neveu de Rameau*. Moscou: Éditions du Progrès, 1980, p. 285–413.

Toimetus tänab Anu Treikeldrit ja Toomas Siitanit abi eest tõlke toimetamisel.

*Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis.*¹

Horat., *Lib. II, Satyr. VII.*

Mul on harjumus igal õhtul, niipea kui kell saab viis, minna Palais-Royali jalutama, olgu ilm ilus või kole. See olen mina, keda võib ikka näha üksi d'Argensoni² pingil unistamas. Ma vestlen iseendaga poliitikast, armastusest, maitsest ja filosoofiast. Ma jätan oma vaimule täieliku vabaduse tegutseda omatahtsi. Ma lasen tal ise otsustada, kas minna kaasa esimese pähe tulnud mõttega, olgu see siis arukas või hull, just nii nagu me näeme lodevaid noori minemas de Foy alleel mõne tuisupäise, naerunäolise, elavapilgulise ja nõsuninalise kurtisaani sabas, kelle nad järgmise pärast jätavad, ja nii löövad külge kõikidele, kuid ei jää pidama kellegi juurde. Minu luhvad on mu mõtted. Kui on liiga külm või sajab kõvasti, lähen varju "Régence'i" kohvikusse; seal lõbustan ennast malemängu vaatamisega. Koht maailmas, kus malet kõige paremini mängitakse, on Pariis ja Pariisis kohvik "Régence". Just Rey juures asuvad võitlusse sügavmõtteline Légal, peen Philidor, häirimatu Mayot; siin näeb kõige üllatava- maid käike ja kuuleb kõige labasemat juttu, sest kui keegi võib olla vaimuiniimene ja suur maletaja nagu Légal, siis võib ka keegi olla suur maletaja ja lollpea nagu Foubert ja Mayot. Ükskord olin seal pärast õhtusööki, tahtes palju näha, kõnelda vähe ning kuulda nii vähe kui võimalik, kui mind kõnetas üks kõige veidramaid olevusi sel maal, kus jumala abiga temasugustest küll puudust ei ole. See on moodustis üllusest ja alatusest, tervest mõistusest ja arulagedusest. Küllap on aususe ja autuse mõistet tema peas päris veidralt segi, sest heade omadustega, mis loodus on talle andnud, ta ei hoope ja halbu ei häbene. Ka on talle antud tugev kehaehitus, erakordselt lennukas kujutlusvõime ja ebatavaliselt võimsad kopsud. Kui te teda kunagi kohtate ja kui teid just ei juhtu kõitma tema originaalsus, siis te topite endale sõrmed kõrva või põgenete. Jumal, missugused kohutavad kopsud! Keegi ei erine temast rohkem kui ta ise. Mõnikord on ta

¹Sündinud kes teab millistest kahjulikest muutustest. Vertumnus — rooma muutuste ja aastaaegade vaheldumise jumalus. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

²Pierre d'Argenson (1696–1764) — riigimees, Voltaire'i ja entsüklopedistide sõber.

kõhetu ja kahvatu nagu viimse jõu kaotanud haige, läbi tema põskede saaks üles lugeda tema hambad, võiks öelda, et ta on kas kaua söömata või Trappe'i kloostris.³ Järgmisel kuul on tal rasva ja priskust, nagu oleks ta kõik see aeg mõne rahandustegelase lauas istunud või olnud kinni bernardiinide kloostris.⁴ Täna astub ta, pea maas, pesu räpane, külotid räbaldunud, seljas mingid nartsud, jalas samahästi kui eimidagi, ning soovib jääda märkamatuks — tekib kiusatus teda ligi hüüda, et almust anda. Homme on ta puuderdatud, korralikud saapad jalas, juuksed lokitud, head rõivad seljas ning marsib püstipäi, näidates end kõigile, ja teie peate teda vaata et aumehekski. Ta elab ühe päeva korraga ja sõltuvalt asjaoludest on ta kas kurb või rõõmus. Pärast tõusmist hommikul on tema esimene mure mõelda välja, kus ta lõunat sööb; pärast lõunat nuputab, kust õhtusöögi saab. Öögi toob mure. Kui üüriraha ootamisest tüdinud perenaine ei ole võtit ära võtnud, võiks tagasi pööningutoakesse kõndida või ehk siiski suunduda agulikõrtsi ja leivatüki ja poti õllega uus päev ära oodata. Kui tal ei ole taskus kuut *sou'dki*, mida temaga ikka juhtub, siis otsib ta abi sõbralikult voorimehelt või mõne suure isanda kutsarilt, kes laseb tal öö õlgedel hobuste juures veeta. Hommikul on osa küljealusest juustes. Soojal ajal mõõdab ta öö otsa Cours'i või Champs-Elysées'd. Koos päevaga ilmub ta tagasi linna, seljas eilsed rõivad, mis mõnikord on terve nädala ka tema homsed rõivad. Mina ei hinda niisuguseid originaalitsejaid kuigivõrd, aga mõned teevad neist oma lähedased tuttavad, isegi sõbrad. Kord aastas nad mind ehk kõidavad, sest nende karakter erineb nii järsult kõigi teiste omast ning nad lõhuvad seda tüütut ühesugusust, mis käib kaasas meie kasvatuse, seltskondlike tavade ja käitumisreeglitega. Kui üks niisugune seltskonda ilmub, siis on ta nagu tibake pärmis, mis tekitab käärimise ja kergitab igaühele uuesti tema portsjoni loomulikku isikupära. Ta raputab, ärritab, sunnib heaks kiitma või pahaks panema, kangutab välja tõe, näitab, kes on korralikud inimesed, kisub maskid sulidelt. Just niisugustel hetkedel jääb terve mõistusega inimene kuulama ning hakkab taipama, kes on kes.

Seda meest ma tundsin ammusest ajast. Ta külastas sageli üht maja, mille ukse oli talle avanud tema anne. Majas oli ainus tütar. Mu tuttav vandus isale-emale, et abiellub nende tütrega. Nood

³Mis järgis ranget kodukorda.

⁴Millele omistati lahedad eluviisid.

aga kehtasid õlgu, naersid talle näkku, ütlesid, et ta on hull, ent mäletan, kuidagi aeti asi korda. Ta palus minult laenuks mõned eküüd ja mina laenasin. Ei tea kuidas, aga teda oli hakatud vastu võtma paaris ausas majas, kus tal oli oma koht söögilauas, kuid tingimusel, et ta ilma loata ei kõnele. Ta oli vait ja sõi vihasele; vahva oli teda vaadata niisuguses sunnitud olukorras. Kui tal tuli tahtmine kokkulepet rikkuda ning ta avas suu, siis karjatasid kõik külalised tema esimese sõna peale: "Oi, Rameau!" Seepeale särahtas tema silmades raev ning ta sõi edasi veelgi suurema vihaga. Teil oli himu selle mehe nime teada saada ja nüüd te teategi. Tema onu on see kuulus muusik,⁵ kes meid Lully⁶ kirikulaulust päästis, mida me juba sada aastat jorutame, ja kes on kirjutanud muusikateoorias⁷ nii palju mõistetamatuid nägemusi ja apokalüptilisi tõdesid, millest ei tema ise ega ka keegi teine ei ole mitte kunagi kõige vähematki aru saanud, ning kellelt meil on hulk oopereid, milles on harmooniat, laulukatkeid, seosetuid mõtteid, mürtsatusi, lendutõusmisi, triumfe, piike, *gloria*'id, vaikselt häälel ütlemisi, *victoria*'id nii et hing väljas, tantsuviise, mis kestavad lõputult, mees, kes viis hauda firenzelase⁸ ning kelle matavad maha itaalia virtuoosid,⁹ mida ta ka aimas ning mis tegi ta süngeks, kurvaks ja tignedaks, sest isegi kaunis naine, kellel ärgates on vistrik nina otsas, ei ole sandimas tujus kui autor, kel-

---

⁵Jean-Philippe Rameau (1683–1764) — prantsuse helilooja, orelia ja klavessiinikunstnik, reformis ooperit ning võitles rahvuslikkuse eest muusikas.

⁶Jean-Baptiste Lully (1632–1687), itaaliapäraselt Lulli, — itaalia päritolu helilooja, klassitsismi tähtsamaid esindajaid prantsuse muusikas, lõi õukonnaooperi žanri, mis rajanes muusikalisel retsitatiivil.

⁷Jean-Philippe Rameau peamises muusikateoreetilises teoses *Traktaat harmoonias* (1722) rõhutatakse harmoonia üleolekut meloodiast.

⁸S.t Lully.

⁹Diderot ja teised valgustajad ei leppinud klassitsismiga muusikas ega võtnud omaks ei Lully ega Rameau ooperit. Soovitud loomulikkust kuulsid nad itaalia *opera buffa*'s, mille etendused toimusid Pariisis 1752–1754 ning mis kutsus esile tugevaid vaidlusi.

lel on oht elada kauem kui ta kuulsus. Kinnituseks Marivaux¹⁰ ja Crébillon noorem.¹¹

Ta läheneb mulle... "Ai-ai, härra filosoof, seal te oletegi. Aga mida teie siin logardikambas teete? Kas ka teie raiskate oma aega puujunnide liigutamisega?" (Nii kutsutakse halvustavalt male- ja kabemängu.)

MINA. Ei. Aga kui ei ole midagi paremat teha, siis lõbustan ennast viivu sellega, et vaatan neid, kes seda hästi teevad.

TEMA. Sel juhul te lõbutsete harva, sest ainult Légal ja Philidor taipavad sellest midagi.

MINA. Aga hr de Bissy ometi ka!

TEMA. Ta on maletajana sama mis preili Clairon¹² näitlejana. Mõlemad teavad oma mängust vaid seda, mida saab õppida.

MINA. Te olete karm ning näib, et armu leiavad vaid kõige silmapaistvamad isikud.

TEMA. Jah, male, kabe, luule, ilukõne, muusika ja muude samasuguste rumaluste puhul küll. Mis kasu on keskpärasusest niisugustes žanrites?

MINA. Ega vist eriti ole, nõus. Ent selleks, et kerkiks esile geniaalne inimene, peab asjaga tegelema suur hulk inimesi. Geniaalne inimene on inimhulga sees. Ent jätkem see. Ma ei ole teid terve igaviku näinud. Kui ma teid ei näe, siis ma teile ei mõtle, kuid teid on alati meeldiv jälle näha. Mida te vahepeal tegite?

TEMA. Ikka sedasama, mida teevad kõik — teie ja mina ja teised inimesed: head, halba ja mitte midagi. Peale selle oli mul kõht tühi ja võimaluse korral ma sõin, ja kui olin söönud, tuli janu ning mõnikord ma jõin. Samal ajal aga habe kasvas, ja kui oli kasvanud, siis lasin maha ajada.

---

¹⁰Pierre Carlet de Chamblain de Marivaux (1688–1763) — romaanide ja teatritükkide autor, kelle loomingus valgustajad nägid laiduväärset maneeritsemist.

¹¹Claude Crébillon (1707–1777) — kergemeelsete romaanide ja novellide autor, keda hindas Louis XV aegne aristokraatia. Tema isa Prosper Jolyot, Crais-Billoni isand, oli dramaturg.

¹²Claire Josèphe Leris de la Tude, *mademoiselle* Clairon (1723–1803) — tuntud draamanäitleja, kelle mängu kirjeldab Diderot *Näitleja paradoksis* loomulikkuse ja lihtsuse eeskujuna. Esitas Voltaire'i loodud tegelaskujusid.

MINA. Valesti tegite. Habe on ainus, mis teil puudub, et tark olla.

TEMA. Nojah. Mul on kõrge ja kortsus laup, leegitsev pilk, silmapaistev nina, laiad põsed, mustad puhmas kulmud, kaulnilõikeline suu, lopsakad huuled ja nurgeline nägu. Kui seda laia lõuga kataks pikk habe, teate, pronksis või marmoris võiks see päris hea välja näha.

MINA. Caesari, Marcus Aureliuse ja Sokratese kõrval.

TEMA. Ei, mulle meeldiks rohkem Diogenese ja Phryne¹³ vahel. Olen häbernatu nagu esimene ning külastan meeleldi nii-suguseid nagu teine.

MINA. Ja tervis ikka hea?

TEMA. Üldiselt küll, aga täna mitte päris.

MINA. Kuidas? Teil on sileeni kõht ja nägu nagu. . .

TEMA. . . . nagu tagapalged! Kui tusatuju mu kallist onu kuvatab, siis tema kalli vennapoja ajab rasva.

MINA. Aga kas te seda onu mõnikord näete?

TEMA. Jah, tänaval möödumas.

MINA. Kas ta ei tee teie heaks midagi?

TEMA. Kui kellegi heaks midagi teebki, siis nii, et ta seda isegi ei tea. Ta on omamoodi filosoof. Mõtleb vaid iseendale, kogu ülejäänud maailma peale sülitab ta kõrges kaares. Tal ükskõik, tütar ja naine surgu maha kui tahavad, peaasi et nende matustel lööksid kirikukellad duodeetsimis ja septideetsimis.¹⁴ Nii-sugune on tema õnn ning seda ma geniaalsete inimeste puhul kõige rohkem hindangi. Nad kõlbavad vaid üheks asjaks ja ei millekski muuks. Nad ei tea, mis tähendab olla kodanik, isa, ema, vend, sugulane või sõber. Omavahel öelda, tuleb olla nii nendesarnane kui vähegi võimalik, kuid geniaalsuse seemne levitamine ei ole soovitatav. Inimesi on vaja, aga mitte geniaalseid. Ei, ausõna, neid ei ole üldse vaja. Geniaalsed inimesed muudavad maailma palet. Aga lollust, mis on nii levinud ja võimas isegi kõige väiksemates asjades, ilma suurema kärata reformida ei saa. Geniaalsete inimeste väljamõeldust hakkab kehtima vaid osa, kõik muu jääb endiseks. Sellepärast ongi evangeeliume kaks ja Arlekiinil nii-

¹³Tuntud Ateena hetäär (4. saj. eKr).

¹⁴Need on Rameau harmooniasüsteemis väga tähtsal kohal.

sugune rõivas. Rabelais' munga¹⁵ tarkus on tõeline tarkus ja vajalik selleks, et ei häiritaks ei tema ega teiste rahu: täita oma kohust niivõrd-kuivõrd, kõnelda härra kloostriülemast alati hästi ning lasta ilmal elada, nagu sel pähe tuleb. Ja elab hästi, sest enamus on niisuguse eluga rahul. Kui ma tunneksin ajalugu, siis ma tõestaksin teile, et kõik halb on ikka alguse saanud mõnest geniaalsest tegelasest. Kuid ma ei tea ajaloost midagi, sest ma ei tea üldse millestki mitte midagi. Võtaks mind pagan, kui ma kunagi midagi õppinud olen, ja võtaks mind pagan, kui ma selle pärast, et ma midagi õppinud ei ole, ennast halvemini tunnen! Ükspäev olin Prantsusmaa kuninga ministri¹⁶ lauas, mehel aga mõistust nelja eest. Ta tegi meile sulaselgeks, et mitte miski ei ole rahvastele kasulikum kui vale ja mitte miski kahjulikum kui tõde. Ma ei mäleta, kuidas ta oma väidet tõestas, kuid jutust järeltus ilmselgelt, et geniaalsed inimesed on jälestusväärased ning kui vastsündinu laubal peaks leiduma niisuguse ohtliku looduse kinnituse tunnuseid, siis tuleks laps kas lämmatada või Cagniard'i¹⁷ visata.

MINA. Ometi väidavad kõik need nii suured geniaalsusevastased, et neile seda jagub.

TEMA. Usun, et endamisi nad nii arvavad, kuid vaevalt nad seda tunnistada söandavad.

MINA. Tagasihoidlikkusest. Ja seal te siis hakkasitegi geniaalsust nii õudselt vihkama?

TEMA. Pöördumatult.

MINA. Mäletan, kuidas kunagi olite meeleheitel sellepärast, et te olete kõigest tavaline inimene. Te ei saa mitte kunagi õnnelikuks, kui teid poolt ja vastu ühtviisi kurvastavad. Tuleks millegi kasuks otsustada ja selle juurde jääda. Olen teiega täiesti nõus, et geniaalsed inimesed on tavaliselt eriskummalised, ehk nagu vanasõna ütleb: kõik suurvaimud on pisut nupust nikastanud, ometi ei muuda see midagi. Neid sajaneid, mis ei ole suurvaime

¹⁵Vend Jean, tegelane François Rabelais' (1494–1553) suurteosest *Gargantua ja Pantagruel* (I raamat, 39.–40. ptk).

¹⁶Hertsog de Choiseul (1719–1785) — Prantsuse sõja-, hiljem ka välisminister. Ei sallinud ühiskondlikele küsimustele alteid kirjanikke, kes imetlesid Preisi valgustatud monarhi Friedrich II-t. Olevat sõõgilauas väitnud, et “teadmatus on rahvaste õnn”.

¹⁷Kodutute kogunemispaiik Seine'i vasakkaldal.

loonud, hakatakse põlgama. Nemat teevad au rahvastele, kelle seas nad on elanud. Varem või hiljem püstitakse neile ausambaid ning neid peetakse inimsoo heategijateks. Ärgu pahandagu kõrgeauline minister, kellele te viitasite, aga mina usun, et kui vale võibki hetkeks kasulik olla, siis pikapeale muutub paratamatult kahjulikuks, ja vastupidi, pikaajaliselt on tõde paratamatult kasulik, kuigi mingil hetkel võib olla kahjulik. Siit ka minu kiusatus järeldada, et geniaalne inimene, kes mõne üldlevinud eksiarvamuse peale kisa tõstab või midagi suurt tõestab, väärib alati meie lugupidamist. Niisugune olevus võib langeda eelarvamuste või seaduste ohvriks, kuid on kahte sorti seadusi, ühed on võrdsuse seadused, mis hõlmavad absoluutselt kõiki, teised aga on veidrad seadused, mis on vastu võetud vaimupimedusest või olude sunnil. Veidrad seadused karistavad üleastujat põgusa häbistamisega, häbiga, mille aeg valab tagasi kohtunike ja rahvuste peale ja katab neid igavesti. Kumb on tänapäeval häbistatud, kas Sokrates või kohtumees, kes käskis tal surmaputkeleotist juua?

TEMA. Kah mul asi! Süüdi mõisteti ta ikkagi! Ja ära tapeti niisamuti! Ja rahu rikkuv kodanik oli ta kõigest hoolimata! Ta põlgas halba seadust, ometi julgustas sellega igasugu hulle põlgama ka häid seadusi. Ikkagi oli ta jultunud veidrik. Palju ei puudunud, et oleksite oma ebasoodsa suhtumise geniaalsetesse inimestesse välja öelnud.

MINA. Kuulake mind, kallis mees. Halbu seadusi ei tohiks ühiskonnal ollagi, ning kui ühiskonnal oleksid üksnes head seadused, siis ei tekiks juhtumit, kus tuleb geniaalset inimest jälitada. Ma ju ei öelnud, et geenius oleks lahutamatu seotud kurjusega või kurjus geeniusega. Kuritahtlikud on pigem lollpead kui vaimuinimesed. Kui geniaalne inimene oleks üldjuhul tühikas, tujukas, salvav ja talumatu käitumisega või isegi kuritahtlik, mida te sellest järeldaksite?

TEMA. Et ta tuleb ära uputada.

MINA. Pidage hoogu, kallis mees. Ma ei too ometi näiteks teie onu. Teie onu on karm ja toores, tal puudub inimlikkus, ta on kitsi, ta on halb isa, halb abikaasa, halb onu, kuid ei ole sugugi nii kindel, et ta on geniaalne, et ta on oma kunsti tohutult edasi viinud ja et kümne aasta pärast tema teosed kedagi veel huvitavad. Aga Racine? Tema oli kindla peale geniaalne, aga kuigivõrd heaks inimeseks ei peetud tedagi. Või Voltaire?

TEMA. Kuhu meil kiiret, võtkem üks näide korraga.

MINA. Kumba eelistaksite? Kas seda, et ta oleks niisugune hea inimene nagu Briasson, keda tuntakse tema raamatuärist, või ka küünrapuuga samastatav Barbier, kes igal aastal teeb seadusliku lapse oma naisele, on hea abikaasa, hea isa, hea onu, hea naaber, aus kaupmees, kuid mitte midagi enam; või hoopis seda, et ta oleks kelm, reetur, auahne, kade ja kuri, aga *Andromache*, *Britannicuse*, *Iphigeneia*, *Phaidra* ja *Athalie* autor¹⁸?

TEMA. Tema jaoks võiks minu meelest esimene olla parem.

MINA. Te isegi ei aima, kui tohutult õigesti te ütlesite.

TEMA. Vaat niisugused te olete! Kui meie midagi õiget ütleme, siis kogemata nagu hullud või nagu oleks vaim peale tulnud. Ainult teesugused teavad täpselt, mida räägivad. Noh, härra filosoof, mina tean, mida räägin, ja tean seda sama hästi, kui teie teate, mida teie räägite.

MINA. Näed sa siis. Aga miks ikkagi soovisite talle esimest?

TEMA. Sellepärast et kõik need kaunid asjad, mis ta loonud on, ei toonud talle kahtkümmend tuhandet frankigi, ning sellepärast, et kui ta oleks olnud tubli Saint-Denis' või Saint-Honoré tänava siidikaupmees või vürtsidega hulgikaupleja või õitsval järjel apteeker, oleks ta ajanud kokku tohutu varanduse ning varandust kokku ajades ei oleks olnud lõbu, mida ta poleks nautinud, sest vahetevahel oleks ta andnud pistooli vaelele veiderdajavennikesele nagu mina, kes oleks teda naerma ajanud, kes vajaduse korral oleks talle hankinud mõne neiu, kes oleks peletanud tema igavust igaveses kooselus oma naisega. Me oleksime tema pool korraldanud oivalisi söömapidusid, oleksime mänginud kõrgeid mängu, joonud oivalist veini, oivalist likööri ja oivalist kohvi, teinud väljasõite maale. Näete nüüd, et ma teadsin väga hästi, mis ma ütlesin. Te naerate. Aga laske ma ütlen. Nii oleks parem olnud tema lähikondsetele.

MINA. Kindel see. Muidugi vaid siis, kui ta seadusliku kauplemisega omandatud rikkust väärilul viisil ei oleks kasutanud, oleks ajanud oma majast minema kõik mängurid, parasiidid, tüütud tallalakkujad, logardid, kasutud perverdud ning oleks lasknud oma poesellidel maha lüüa teenistusvalmi mehe, kes vaheldust pakkudes leevendab abielumeestes vastikustunnet, mida tekitab neis tavapärane kooselu oma naisega.

---

¹⁸Jean Racine (1639–1699).

TEMA. Maha lüüa, maha lüüa, mu härra! Linnas, kus korda valvatakse, ei lööda mitte kedagi maha. See on aus amet. Paljud, isegi tiitliga inimesed tegelevad sellega. Mis kuradi pärast peaksid inimesed teie arvates oma raha kasutama kui mitte selleks, et oleks hea laud, hea seltskond, head veinid, kaunid naised, kõikvõimalikud naudingud ja igasugused lõbustused. Minu meelest ei ole seal vahet, kas olla kerjus või omada suurt varandust nautimata ühtegi neist lõbudest. Kuid tulgem tagasi Racine'i juurde. See mees oli hea vaid nende jaoks, kes teda ei tundnud, ning sedagi alles siis, kui teda enam ei olnud.

MINA. Nõus. Ent vaagige halba ja head. Ka tuhande aasta pärast paneb ta pisaraid valama, teda imetletakse kõikjal maa peal; ta sisendab inimlikkust, kaastunnet ja õrnust; küsitakse, kes ta oli, missuguselt maalt, ning Prantsusmaad hakatakse kadestama. Ta pani kannatama mõned olevused, keda enam ei ole ja kelle vastu me ei tunne peaaegu mitte mingisugust huvi, tema vead ja pahed ei puuduta meid kuidagi. Kahtlemata olnuks parem, kui koos suurmehe annetega oleks ta looduselt saanud korraliku inimese voorused. Ta on puu, mille pärast kuivasid ära mõned tema kõrvale istutatud puud, mis lämmitas tema jalamil kasvanud taimed, kuid kasvas oma ladva taevani; tema oksad ulatusid kaugele; ta pakkus varju nendele, kes tulid, tulevad praegu ja ka edaspidi tema majesteetliku tüve juurest puhkust otsima, ta kandis hurmava maitsega vilju, mis ikka ja jälle värsketega asenduvad. Jääb vaid soovida, et Voltaire'il oleks veel Duclos' vagurus, abee Trublet' lihtsameelsus ning abee d'Olivet¹⁹ otsekohesus. Kuivõrd see ei ole võimalik, vaadake asja küljest, mis on tõepoolest huvitav. Unustagem hetkeks see punkt, mille me hõivame ruumis ja ajas, ning suunakem pilk tulevastele sajanditele, kõige kaugematele piirkondadele, rahvastele, mis alles peavad sündima. Mõelgem oma inimliigi hüvangule, kui meis ei ole piisavalt õilsameelsust, siis vähemasti andestagem loodusele, et ta on olnud targem kui meie. Kui te viskate külma vett Greuze'i²⁰ pea peale, siis võib juhtuda, et kustutate koos tema edevusega ka tema talendi. Kui muudate Voltaire'i kriitika suh-

---

¹⁹Diderot' kaasaegsed kirjanikud ja filoloogid, kaks viimast Prantsuse Akadeemia liikmed. Niisuguste iseloomustustega ironiseerib Diderot' mainitud isikute üle.

²⁰Jean-Baptiste Greuze (1725–1805) — prantsuse maalikunstnik, kelle kunstialaseid arusaamu Diderot tuliselt toetas.

tes vähem tundlikuks, siis ei suuda ta enam süüvida Mérope'i²¹ hinge ega lähe enam teile korda.

TEMA. Aga kui loodus oleks niisama vägev kui tark, miks ta siis ei loonud geniaalseid inimesi niisama headeks kui suurteks?

MINA. Aga kas te siis ei märkagi, et nii arutledes te lööte segi üldise korra ning et kui kõik siin ilmas oleks oiavaline, ei oleks ju üldse midagi oialist?

TEMA. Teil on õigus. Tähtis aga on see, et teie ja mina oleksime olemas ja et meie oleksime teie ja mina. Kõik muu aga mingu nagu läheb. Asjade parim korraldus on minu arvates niisugune, nagu ta praegu on, ja õige mul asja selle kõikidest maailmadest kõige täiuslikumaga, kui mind seal ei ole. Mulle küll meeldib rohkem olla, kasvõi ninatargana, kui et üldse mitte olla.

MINA. Mitte keegi ei mõtle teisiti kui teie, aga kõik protsessivad olemasoleva korra vastu — märkamata, et sellega nad ütlevad lahti iseenda olemasolust.

TEMA. Tõsi.

MINA. Leppigem siis asjadega nii, nagu nad on. Vaadake, mida nad meile maksta lähevad ja mida sisse toovad, ning jätkem sinnapaika kõik, mida me ei tunne piisavalt, et seda kiita või laita ning mis võib-olla ei olegi ei hea ega halb, vaid lihtsalt paratamatu — just nagu paljud ausad inimesed arvavadki.

TEMA. Mõhkugi ei saa aru, mida te mulle ette kannate. Ilmselt on tegu filosoofiaga; ma hoiatan teid, sellesse ma oma nina ei topi. Ma tean vaid, et tahaksin olla keegi teine, noh, näiteks geniaalne inimene, suurmees. Jah, tuleb tunnistada, et selles on midagi meelitavat. Alati kui olen kuulnud mõnda suurmeest kiidetavat, on ülistuskõne mind salamisi raevu ajanud. Ma olen kade. Kui saan nende eraelust midagi alandavat teada, siis kuulan mõnuga. See lähendab meid ning ma talun kergemini oma keskpärasust. Ma ütlen endale: "Muidugi ei oleks sa kunagi loonud ei *Muhamedi*²² ega ka ülistuskõnet Maupeou'le²³ mitte." Järelikult olen ma ikka oma keskpärasuse pärast tige

---

²¹Voltaire'i samanimelise tragöödia (1743) peategelane, kelles põrkuvad emarmastus ja kodanikukohus.

²²Voltaire'i tragöödia (1742), milles Voltaire piitsutab fanatismi.

²³Kantsler Maupeou (1714–1792) saatis 1771. a laiali Parlamendi, kutsudes esile Diderot' pahameele, ent Voltaire'i heakskiidu, sest Parlament oli toetanud Voltaire'i jaoks nii vihatud ametlikku kirikut.

olnud. Ja-jah, ma olen keskpärane ja tige. Alati kui ma olen kuulnud mängitavat *Galantse India*²⁴ avamängu, lauldavat "Ténare'i sügavaid kuristikke" või "Öö, igavene öö",²⁵ siis alati olen valuga endale öelnud: "Vaata seda ei tee sa mitte kunagi." Järelikult ma olin kade oma onu peale. Ja kui surmahetkel olnuks ta portfellis mõned kaunid klavessiinipalad, ei oleks ma kaalunud, kas jääda iseendaks või olla tema.

MINA. Kui ainult see teile tuska teeb, siis ei tasu küll ennast piinata.

TEMA. Tühiasi. Tavaliselt läheb üle.

Juba ta hakkaski laulma *Galantse India* avamängu ja aariat "Sügavad kuristikud", öeldes muu hulgas:

See miski, mis minuga kõneleb, ütleb mulle:

"Rameau, sa tahaksid väga, et need kaks pala oleksid loonud sina. Kui sina oleksid loonud need kaks pala, siis looksid sa veel kaks. Ja kui sa oleksid loonud neid paraja hulga, siis mängitaks ja lauldaks sind kõikjal. Sa kõnniksid püstipäi, su enda aru kinnitaks sulle su teenekust. Sind hakataks märkama ja inimesed ütleksid: "Tema lõi need kaunid gavotid!" (Ja juba ta lauliski gavotte. Ta ilme oli nagu inimesel, kel hing rõõmust lõhkemas ja silmad liigutusest märjad, kui ta käsi hõõrudes lisas:) Sul oleks tore maja (mille suurust ta kätega näitas) ja mõnus voodi (milles ta hooletult lautas) ning head veinid (mida ta keelt laksutades maitstes), tubli tõld (millesse ronimiseks ta tõstis jala), kaunid naised (keda ta iharalt silmitses, puudutades juba nende rinda), sada kaabakat tuleks iga päev viirukit suitsetama (keda uskusi nägevat enda ümber. Ta nägi Palissot'd, Poinsinet'd, isa ja poeg Fréroni, La Porte'i;²⁶ ta kuulas neid, oli uhkusest puhevil, kiitis takka, naeratas ja väljendas põlgust, kihutas nad minema ja kutsus tagasi, ning jätkas:) Ja nõnda sulle öeldakse hommikul, et sa oled suurmees, sa loed *Kolme sajandi*²⁷ ajaloost, et sa oled suurmees; õhtuks sa oledki veendunud, et sa oled suurmees, ning suurmees — vennapoeg Rameau — uinuks magusa ülistusümina

²⁴J.-P. Rameau ballettooper (1735).

²⁵Aariad ooperist *Galantne India*.

²⁶Entsüklopedistidele vaenulikud kirjandusinimesed.

²⁷Abée Sabatier de Castresi väljaantud teos *Les trois siècles de la littérature* (1772), milles väljendati Voltaire'i ja Entsüklopeedia suhtes vaenulikke seisukohti.

saatel, mis ikka veel tema kõrvus heliseb; ja isegi magades oleks tal rahulolev ilme: tema rind paisuks, tõuseks ja langeks sündimatu; ta norskaks nagu suurmees." Nõnda kõneldes vajus ta lõdvalt pingile, sulges silmad ning jäljendas õndsat und, mida ta endale ette kujutas. Kui ta oli maitsnud mõne hetke puhkuse magusust, ärkas ta, ringutas, haigutas, hõõrus silmi ja vaatas, kas peujad teda ikka endiselt ümbritsevad.

MINA. Kas te arvate, et õnnelik inimene magab rahulikku und?

TEMA. Kas ma arvan! Kui ma nälarott öhtul tagasi pööningule jõuan ja koikusse kobin ning teki all krõnksu tõmban, siis pigistab mul rinnus ja hingata on raske: nõrgalt kostab vaevaseid oigeid, seevastu rahamees paneb oma elamise kõmisema, jahmatades tervet tänavat. Kuid mitte see ei tee mulle täna tuska, et ma norskkan ja magan nirult nagu mõni armetu viletsusehunnik.

MINA. Ometi on seegi kurb.

TEMA. See, mis minuga juhtus, on hoopis kurvem.

MINA. Mis ometi?

TEMA. Te olete alati minu vastu huvi ilmutanud, olen ju vennike, kes teid lõbustab, kuigi südamepõhjas te põlgate mind.

MINA. Tõsi.

TEMA. Kohe ma räägin teile.

Enne alustamist toob ta kuuldavale sügava ohke ja tõstab käed laubale, seejärel saab tagasi rahuliku ilme ja ütleb:

Te teate, et ma olen harimatu, loll, hull, häbematu ja laisk — see, keda meie burgundlased kutsuvad paadunud hulguseks, petiseks, õgardiks. . .

MINA. Missugune panegüürika!

TEMA. Kuid igas punktis tõsi. Iga sõna selles on vankumatult õige. Ei mingeid vastuväiteid, palun. Mitte keegi ei tunne mind paremini kui ma ise, aga kõike ma ka ei räägi.

MINA. Ma ei taha kuidagi teid vihastada, ma olen kõigeiga päri.

TEMA. Heakene küll, ma elasin koos inimestega,²⁸ kellele olin meelepärane just sellepärast, et kõiki neid omadusi on mulle nii haruldaselt palju antud.

MINA. Erakordne. Seni ma arvasin, et niisuguseid omadusi kas varjatakse enda eest või antakse need endale andeks, aga teiste juures neid põlatakse.

TEMA. Kas on võimalik neid enda eest varjata? Võite olla kindel, et kui Palissot on üksi ning iseendale mõtleb, siis ütleb ta hoopis hullemaidki asju. Võite olla kindel, et kolleegiga²⁹ nelja silma alla jäädes tunnistavad nad teineteisele avameelselt, et nad on väljapaistvad sulid. Aga et põlata neid omadusi teistes! Minu soosijad olid õiglasemad ning nende iseloomuga klappisin ma oivaliselt. Ma olin nagu kuninga kass. Mind võeti avasüli vastu, minust lahkumine oli kurb. Ma olin nende väike Rameau, nende ilus Rameau, nende pöörane Rameau, nende häbematu krants, tobuke, laiskvorst, õgard ja vigurivänt, suur loom. Iga niisuguse kõnetusega kaasnes naeratus, hellitus, õlalepatsutus, kõrvakiil või jalahoop, minu taldrikusse visati häid palu ja lauast tõustes võisin ma käituda, nagu ei tähendaks see kõik midagi, sest mina ei tähendanud neile midagi. Minust, minuga ja minu ees võib teha kõike, ilma et ma solvaksin. Ja neid pisikesi kingitusi, mis mulle kaela sadas! Milline lontu ma küll olen! Ma kaotasin selle kõik! Ma kaotasin kõik, sest ükskord, üksainus kord elus löi mulle terve mõistus pähe. Ah, kui kõik see hea veel korduks!

MINA. Milles siis asi?

TEMA. Võrratus, arusaamatus ja andestamatus lolluses.

MINA. Missuguses lolluses?

TEMA. Rameau, Rameau, kas teid selleks peeti? Et teil jätkuks lollust näidata oma piskut maitset, vaimu ja mõistust? Rameau, mu sõber, õpetagu see teid jääma selleks, kelleks jumal teid löi ja keda teie eestkostjad teist ootasid. Teil ju võeti õlgadest, talutati ukсени ja öeldi: "Kaduge, nārukael ja ärge enam ilmuge. Või veel, too arvab, et tal on meelt ja mõistust, häh! Kas saad minema! Meil on neid häid omadusi endalgi jalaga segada." Te

²⁸Kõne all on Louis XV finantside peakontrolör Henri Léonard Bertin de Blagni (1720–1792) ja tema armuke prantsuse näitlejanna Adélaïde Louise Pauline Hus (1734–1805). Viimane mängis alates 1753. a Comédie Française'is ning võistles näitlejanna Claironiga.

²⁹Raamatukaupmees Davidiga, kes kummalisel kombel oli üks Entsüklopeedia kirjastajatest.

läksite minema närides küüsi, kuigi hoopis varem oleksite pidanud hammustama oma neetud keelde. Teile ei tulnud see pähegi ja nüüd olete ainsagi veeringuta tänaval ega tea, mida peale hakata. Teilt küsiti, missugust palukest võib teie suhu panna, teie aga olete tagasi tänaval, teil oli mugav elamine, aga nüüd veab teil kõvasti, kui oma pööningu tagasi saate, teil oli mõnus voodi, ent nüüd ootavad teid öled hr de Soubise'i kutsari või sõber Robbé³⁰ juures. Teil oli magus ja rahulik uni, aga nüüd hakkate ühe kõrvaga kuulama hobuste hirnumist ja kapjade tammumist, teise kõrvaga, mis tuhat korda talumatum, — kuivi, kangeid ja labaseid värse. Õnnetu juhmar, nagu miljon kuradit oleks teda kiusanud!

MINA. Aga kas ei ole mitte mingisugustki võimalust tagasi minna? Kas teie eksimus on nii andestamatu? Teie asemel otsiksin ma need inimesed üles. Te olete neile vajalikum, kui arvate.

TEMA. Oo-jaa, ma olen kindel, et nüüd, kui mind ei ole neid naerutamas, igavlevad nad nagu penid.

MINA. Sellepärast ma otsiksingi nad üles. Ei jätaks neile aega, et harjuda olema ilma minuta ning asuda mõne auväärse lõbustuse juurde, sest mine tea, mis juhtuda võib!

TEMA. Seda ma küll ei karda. Seda ei juhtu.

MINA. Te võite ju parim olla, ikkagi võib keegi teine teie asemele tulla.

TEMA. Vaevalt küll.

MINA. Nõus. Ometi läheksin mina õnnetul ilmel, teadmata, kuhu silmi panna, krae lohakil, juuksed sassis, just niisuguse tõeliselt traagilise olemisega, nagu te oletegi. Ma heidaksin end jumaluse³¹ jalge ette, liibuksin näoga vastu maad, keelduksin tõusmast ning ütleksin talle vaikselt nuuksudes: "Andestust, proua, andestust! Ma olen vääritu, nurjatu. See oli õnnetu hetk; te ju teate, et mul ei ole kalduvust tervele mõistusele, ning ma luban teile, et mul ei saa seda ka elu sees olema."

Naljakas on aga see, et sellal kui mina talle kõnet pidasin, tegi tema seda pantomiimiga kaasa. Ta laskus põlvili, liibus näoga vastu maad, näis, nagu hoidnuks ta käte vahel tuhvlinina, ta

---

³⁰Hertsog de Soubise'i avarad tallid pakkusid kodututele õömaja. Pierre Honoré Robbé de Beauveset (1714–1792) — keskpäraste ja süüdsusetute luuletuste viljakas autor, loonud ka poeemi *Süüfilis*.

³¹Mõeldud on näitlejanna Husi.

nuttis, nuuksus, kõneles: "Jah, mu väike kuninganna, jah, ma luban, mul ei saa seda olema, elu seeski ei saa olema." Seejärel tõusis ta äkitselt ning hakkas rääkima tõsisel ja kaalutleval toonil.

TEMA. Jah, teil on õigus. Ma arvan, et nii on kõige parem. Ta on hea. Hr Vieillard³² ütleb, et ta on nii hea! Mina tean õige pisut, et ta on hea. Aga samas — minna ennast alandama emaaarvi ette, anuda halastust viletsa väikese naishistriooni jalge ees, keda parterist kostvad viled lakkamatult jälitavad! Mina, Rameau, Dijoni apteekri hr Rameau³³ poeg, kes on korralik inimene ega ole mitte kellegi ees põlve painutanud! Mina, Rameau, selle vennapoeg, keda kutsutakse suureks Rameau'ks, keda näeb Palais-Royalis jalutamas, selg sirge, käed elavalt vehkimas sellest ajast peale, kui hr Carmontelle³⁴ joonistas teda kühmusselgsena, käed hõlmade all peidus! Mina, kes ma olen komponeerinud klavessiinipalu, mida mitte keegi ei mängi, kuid mis võib-olla ainsana jõuavad järeltulevate põlvedeni, kes hakkavad neid mängima — mina, mina peaksin minema!... Noh, mu härra, see ei ole võimalik. (Ja parem käsi rinnal, ta lisas:) Siin ma tunnen midagi, mis paisub ja ütleb: Rameau, midagi sa ei tee. Inimloomuse juurde kuulub teatud väärikus, mida miski ei suuda lüüa. Väärikus ärkab tühjast-tähjast. Jah, mis tühja-tähja puutub, siis on päevi, mil mulle ei maksa midagi olla nii alatu, kui vaid annab ette kujutada. Niisugustel päevadel suudleksin üheainsa veeringu eest pisikese Husi tagumikku.

MINA. Kuulge, sõber, ta on ju heleda jumega, ilus, noor, õrn, priske ja jutt on alandusaktist, milleni teinekord laskuks ka palju õrnatundelisem kui teie.

TEMA. Saagem teineteisest õigesti aru. Tagumikku võib suudelda sõna otseses või ülekantud tähenduses. Küsige paksult Bergier'lt,³⁵ kes proua de la Marque'i³⁶ tagumikku otse ja ülekan-

---

³²Näitlejanna Husi armastatu.

³³Diderot eksitus. Kõnealuse Rameau isa oli oreli- ja klavessiini-mängija.

³⁴Louis Carrogis de Carmontelle (1717–1806) — dramaturg, arhitekt ja portretist.

³⁵Nicolas-Sylvestre Bergier (1718–1790) — teoloog, entsüklopedistide vaenlane.

³⁶Hertsoginna de La Marque, Palissot' mõjukas soosija.

tud tähenduses suudleb. Ausõna, mulle on see ühtviisi vastik nii sõna otseses kui ka ülekantud tähenduses.

MINA. Kui minu soovitatud abinõu teile ei sobi, siis peate varuma julgust ja olema kerjus.

TEMA. Ränk on olla kerjus, kui on nii palju ropprikkaid lolle, kelle kulul elada. Ja pealegi on põlgus enese vastu väljakannatamatu.

MINA. Kas teie teate, mis tunne see on?

TEMA. Kas ma tean! Kui mitu korda ma olen endale öelnud: Kuidas, Rameau, Pariisis on kümme tuhat lookas lauda, viieteistkümmenele või kahekümnele neist igaüks, ja üheski neist ei ole kohta sinule! On pungil täis kukruid, millest kuld voolab paremale ja vasemale, aga sulle ei kuku müntigi! Tuhat tühist, andetut ja ilma mingite teeneteta teravmeelitsejat, tuhat tühist, veetluseta olendit, tuhat tühist labast intrigaani on hästi rõivastatud, aga sina pead ihualasti ringi käima! Kas sa tõesti oled nii loll? Kas sina ei oskagi meelitada nii nagu iga teine? Kas sina ei oska nii nagu iga teine valetada, töötada, töötust murda, lubada, lubadust täita või murda? Kas sina ei oskagi sitsida, nii nagu iga teine seda oskab? Kas sina ei oska nagu iga teine aidata intriigis *madame*'i või anda edasi armukirja *monsieur*'lt? Kas sina ei oska julgustada noormeest *mademoiselle*'i kõnetama ning veenda *mademoiselle*'i teda kuulama — nii nagu iga teinegi? Kas sina ei oska anda ühe meie kodanlase tütrele mõista, et ta on halvasti rõivastatud, et kaunid kõrvarõngad, pisut puna, pitsid ja poolapärane kleit sobiksid talle imehästi, et tema jalakesed ei ole loodud tänaval kõndimiseks, et on üks kena noor ja rikas härra, kelle rõivastel on kuldsed paelad, kellel on uhke hobuserakend, kuus suurt kasvu lakeid ning kes nägi möödaminnes neitut ja peab teda võluvaks ja kes sellest päevast saadik ei taha süüa ega juua, kes tema pärast ei saa enam und ja kes kõige selle kätte ära sureb? “Aga papa? — No mis papa? Esiotsa on ta pisut pahane. — Aga mamma, kes nii väga soovib mul olla aus tüdruk ja ütleb, et peale au ei ole siin maailmas üldse midagi? — Vanad jutud, mis mitte midagi ei tähenda. — Aga pihhiisa? — Teda te enam ei näe. Või kui teil on peas jonnakas uid käia talle oma lõbustustest pajatamas, siis läheb see teile maksma mõned naelad suhkrut ja kohvi. — Ta on karm mees, kes juba keeldus mulle mu patte andeks andmast, sest ma olin laulnud “Tule mu kongikesse”. — Sellepärast, et teil ei olnud talle mitte midagi anda... Aga kui te ilmuksite tema ette pitsides... — Kas mul

hakkavad siis ka pitsid olema? — Kahtlemata, ja pealegi veel igat sorti... ja kaunite teemantkõrvarõngastega... — Mul hakkavad siis olema kaunid teemantidega kõrvarõngad? — Jah. — Kas nagu markiisil, kes ostab mõnikord kindaid meie poekesest? — Täpselt nii. Ilusas hallide kimlitega tõllas, kaasas kaks suurt lakeid ja pisike neegripoiss, ees jooksja, põskedel ruuž, ilutäpid, seljas pika slepiga kleit. — Ballile? — Ballile... ooperisse, teatrisse... (Juba taobki neiu süda rõõmust. Sina aga mängid paberiga sõrmede vahel...) — Mis see on? — Ah, mitte midagi. — Tundub, et siiski. — See on sedelike. — Ja kellele? — Teile, kui te oleksite pisutki uudishimulik. — Uudishimulik, ma olen väga uudishimulik. Vaatame... (Neiu loeb...) Kohtamine, ei, see ei ole võimalik. — Teel missale. — Ema saadab mind alati. Aga kui noorhärna tuleks siia hommikul varem, ma tõusen esimesena ja olen leti taga, kuni teised ärkavad... ” Ta tuleb, ta meeldib. Ühe ilusa päeva videvikus pisike kaob ja minule loetakse välja minu kaks tuhat eküüd... Mis! Sul on niisugune anne ja sul ei ole leiba? Kas sul õnnetul häbi ei ole? Meenus terve hulk sulisid, kes ei saa mulle ligilähedalegi, kuid kes on rikkusest lõhki minemas. Mina olin lihtlabaselt riides, aga nemad üleni sametis. Nemad toetusid jalutuskepile, mil käepidemeks kullast ronganook, ning kandsid sõrmes sõrmuseid, mille kivil Aristoteles või Platon. Aga kes nad siis olid? Enamjaolt hädised moosekandidid, täna aga härrasmehed. Seepeale ma tundsin, et julgen küll, et hing on elevel, mõistus nõtkene ning et ma saan kõigeaga hakkama. Nagu näha, niisugused õnnelikud hingeseisundid kaua ei kesta; sest praeguseni ei ole ma suutnud üht teatud käiku ette võtta. Olgu sellega kuidas on — siin on minu sagedaste monoloogide tekst, mida te võite oma tuju järgi ümber öelda, peasi et te järeldate, et mina tean, mis on enesepõlgus ehk süümepiin, mis sünnib meile Taeva poolt läkitatud annete tarbetusest ning on piinadest suurim. Nii suur, et peaaegu oleks parem, kui oleksid jäänud sündimata.

Ma kuulasin teda ning sedamööda, kuis ta mängis kupeldaja ja võrgutatava neiu stseeni, võitlesid minu hinges järjest ägedamini kaks vastandlikku soovi. Ma ei teadnud, kas puhkeda naerma või päästa valla vihahoog. Kannatasin. Kaksikümmend korda takistas naerupahvak lahvatamast vihal, kaksikümmend korda lõppes südame põhjast kerkiv viha naerupahvakuga. Ma olin segaduses nii vahedast teravmeelsusest ja nii madalast alatusest. Nii õigete arusaamade vaheldumisest nii väärade, tunnete nii

põhjalikust väärastumisest, nii täielikust nurjatusest ja nii harva esinevast avameelsusest. Ta märkas minu kõhklust: Mis teil on, küsis ta minult.

MINA. Ei midagi.

TEMA. Mulle tundub, et te olete segaduses.

MINA. Ma olen ka segaduses.

TEMA. Aga ikkagi, mida te mulle soovitate?

MINA. Ajada teist juttu. Ah, õnnetu, kui sügavasse patumülkasse te olete sündinud või langenud.

TEMA. Olen nõus. Ent sellegipoolest ärgu minu seisund teile liialt korda mingu. End avades ei kavatsenud ma teid muretsema panna. Nende inimeste pool elades panin kõrvale mõningad säästud. Mõelge ka, et mul ei olnud mitte millestki puudus, absoluutselt mitte millestki, ning mulle anti nii palju minu pisilõbude tarvis.

Seejärel hakkas ta jälle endale rusikaga vastu laupa taguma, huuli purema ja oma eksleva pilguga silmi lae poole pööritama ning lisas: Tegu on tehtud. Panin üht-teist kõrvale, aeg on läinud, seega ma olen kasumis.

MINA. Te tahate öelda, et kahjumis.

TEMA. Ei, ei, kasumis. Iga hetk teeb rikkamaks: on üks ja seesama, kas elada tuleb üks päev vähem või on meil üks eküü rohkem. Tähtis on, et igaõhtune käik tualetti oleks kerge, vaba, meeldiv ja külluslik: *O stercus pretiosum*³⁷ Just see on kõikidest seisustest inimeste elu suur tulemus. Viimasel hetkel on kõik võrdselt rikkad, nii Samuel Bernard,³⁸ kes varguste, rüüstamiste ja pankrottidega jätab endast kakskümmend seitse miljonit kullas, kui ka Rameau, kes ei jäta mitte midagi, Rameau, kellele halastusest annetakse riidepalakas, mille sisse ta mässitakse. Surnu ei kuule kirikukelli. Asjatult lõõritab tema pärast sada preestrit ja kõnnib ees ja taga rodu lõõmavaid tõrvikuid, tema hing ei astu tseremooniameistri kõrval. Kas mädaneda marmori või mulla all, ikka on tegu mädanemisega. Kas kirstu ümber on punased ja sinised lapsed³⁹ või ei ole kedagi, mis vahet seal

³⁷Oo, hinnaline sõnnik (lad. k).

³⁸Samuel Bernard (1651–1739) — Louis XIV ja Louis XV võlausaldaja, oli antud teose kirjutamise ajaks surnud.

³⁹Nii nimetati rõivastuse järgi orbudekodude lapsi, kes osalesid pidulikel matustel.

on? Ja veel, te näete seda kämmalt, see oli kange nagu kurat. Need kümme sõrme olid nagu kämblasse taotud puuroikad ja need kõõlused olid kui vanad soolikatest keeratud köied — kuivemad, venimatud ja jäigemad kui vanal treipingil. Kuid ma olen neid nii palju vaevanud, lõhkunud, katkestanud. Ah nii, sa ei taha minna, aga mina, kurat võtaks, ütlen, et sa lähed, ja nii see lähebki.

Nii kõneldes oli ta parema käega haaranud vasaku käe sõrmedest ja randmest ning väänas neid küll alla, küll üles. Sõrmeotsad puutusid vastu käsivart ja liigesed ragisesid ning ma kartsin, et lähedaki koost laiali.

MINA. Ettevaatust! Ütlesin talle, te teete endale viga.

TEMA. Ärge kartke midagi. Nad on harjunud. Kümne aastaga olen ma nendega hullematki teinud. Hoolimata kõigest, mida sõrme poisid tunda said, tuli neil harjuda ning õppida asetuma klahvidele ja lendlema pillikeeltele. Nüüd tuleb see neil välja. Jah, päris hästi.

Samal ajal võtab ta viiulimängija hoiaku, ümiseb üht Locatelli⁴⁰ *allegro*'t. Tema parem käsi jäljendab viiulipoogna liikumist, vasak käsi ja sõrmed näivad jalutavat piki krihvi. Kui ta võtab vale noodid, siis ta katkestab, pingutab keelt või laseb lödvemaks ning tõmbab küünega keelt, et veenduda selle õiges kõlas ja jätkab pala sealt, kus oli pooleli jätnud: ta lööb jalaga takti, vehib pea, jalgade, käte ja käsivartega, kogu kehaga. Te olete ju mõnikord vaimulikul kontserdil näinud Ferrarit või Chiabrani⁴¹ või mõnd muud virtuoosi krampides tõmblemas. Ta pakkus mulle pilti just nüüsgusest piinast ja tekitas mulle peaaegu samasugust valu. Kas ei ole siis valus näha piinlemas inimest, kes püüab mulle lõbu valmistada? Tõmmake selle inimese ja minu vahele eesriie, mis ta mu eest varjaks — kui ta just peab etendama vaesekest, kellele mõisteti surm piinamise läbi ja kellele otsust parasjagu täide viiakse. Kui vintsklemisse ja karjumisse tuli pausi koht, üks neid harmoonilisi kohti, kus poogen liigub aeglaselt korraga mitmel keelel, siis sugenes tema ilmesse ekstaas, tema hääl mahenes ning ta kuulas ennast võlutult. Ta on kindel, et kooskõlad helisesid nii tema kui ka minu kõrvades. Seejärel pani ta sama käega, mis pilli

⁴⁰Pietro Antonio Locatelli (sünniaasta erinevatel andmetel kas 1693, 1694 või 1695; surnud 1764) — itaalia helilooja ja viiulivirtuoos.

⁴¹Itaalia viiulimängijad, kes esinesid Pariisis aastatel 1751–1758.

hoidis, instrumendi vasaku kaenla alla ning laskis paremal käel koos poognaga langeda ja küsis: "Noh, mida arvate?"

MINA. Imeline.

TEMA. Minu arust kõlbab küll; kõlab peaaegu nagu teistel.

Ja otsekohe oli ta kükakil nagu muusik, kes hakkab klavessiini taha istuma.

"Ma palun teid, halastage nii endale kui mulle," ütlesin talle.

TEMA. Ei, ei, te olete mul käes ja te kuulate mind. Mul ei ole tarvis poolehoidu ei tea mille eest. Kui te mind ära kuulate, siis kiidate mind hoopis veendunumal toonil ja see toob mulle mõne õpilase lisaks.

MINA. Mu suhtlusring ei ole kuigivõrd avar ning te väsitate ennast täiesti ilmaasjata.

TEMA. Ma ei väsi mitte kunagi.

Viiulisonaat oli pannud ta higist nõretama, kuid ma nägin, et püüid teda säästa oleks kasutu, ja seepärast otsustasin, et lasen tal tegutseda. Juba ta istubki klavessiini taga, põlved kõveras, nägu lae poole, otsekui loeks ta sealt noodikirja, ning laulab, prelüdeerib, esitab mingit, ei tea kas Alberti või Galuppi⁴² pala. Tema hää lendles nagu tuul ja tema sõrmed tantsisklesid klahvidel kord kõrgemaid noote madalamate pärast jättes, kord jättes saatepartii selleks, et tulla tagasi kõrgemate juurde. Üks tugev tundmus tema näos vaheldus teisega. Võis eristada õrnust, raevu, lõbu ja kurbusevalu. Tuntavad olid nii *piano*'d kui *forte*'d ning ma olen kindel, et mõni minust asjatundlikum oleks liigutuste, karakteri, tema ilmete ning harvade suustlipsanud laulukatketega järgi muusikapalagi ära tundnud. Kuid mis veider, aegajalt muutus ta kobavaks ning alustas uuesti, otsekui oleks valesti mänginud, ning pahandas enda peale, et lugu on sõrmedest kadunud.

"Noh, näete ju," ütles ta, kui ta end sirgu ajas ning põski pidi alla veerevaid higipiisku pühkis, "et ka meie oskame dissonantsidega ümber käia, ka ülemääraste kvintidega,⁴³ ning et dominantjärgnevused meil lodusalt välja kukuvad. Need enhar-

---

⁴²Domenico Alberti (1710–1740), itaalia helilooja, kes lõi klavessiinipalu. Baldassare Galuppi (1706–1785), Veneetsia kooli esindav itaalia helilooja, tegutses loojana *opera buffa* žanris.

⁴³Suurendatud kvintidega.

moonilised passaažid, mida onu nii väga soosis, ei võta teab kui palju vaeva. Tuleme toime.”

MINA. Te nägite palju vaeva, et mulle näidata, kui osav te olete, aga ma uskusin teid sõnastki.

TEMA. Väga osav? Oh ei! Oma ametit ma tunnen liigilähedaselt, aga sedagi on rohkem kui tarvis. Sest kas siis meie maal peab oskama seda, mida õpetad?

MINA. Mitte rohkem kui osata seda, mida õpid.

TEMA. Täpisealt, kurat võtaks, just nii see on! Nüüd, härra filosoof, öelge käsi südamel ja selgelt, oli ju aeg, mil te ei olnud nii jõukas kui praegu?

MINA. Ma ei ole praegugi ülemäära jõukas.

TEMA. Aga Luxembourg'i aeda te suvel enam ei läheks. . . Kas mäletate. . . ?

MINA. Jätkem see, mäletan küll.

TEMA. Hallist plüüsist redingotis. . .

MINA. Jah, jah.

TEMA. Mis oli ühelt küljelt kulunud, kärisenud mansetiga ning mustades villastes sukkades, mis olid valge niidiga tagant parandatud.

MINA. Noh jah, kui just soovite.

TEMA. Mida te siis Õhkamiste⁴⁴ alleel tegite?

MINA. Kujutasin üht võrdlemisi kurba kuju.

TEMA. Väljudes te lausa kekslesite sillutisel.

MINA. Jah, nii see oli.

TEMA. Te andsite matemaatika tunde.

MINA. Sellest sõnagi teadmata, vist selleni te tahtsite jõuda?

TEMA. Just.

MINA. Ma õppisin, õpetades teisi ja mul oli paar edukat õpilast.

TEMA. Võimalik. Ent muusikaga on teisiti kui algebra või geomeetriaga. Nüüd, kui te olete suur härra. . .

MINA. Mitte nii väga suur.

TEMA. Mil teie kukrus on kõlisevat.

MINA. Väga vähe.

---

⁴⁴L'allée des Soupirs Luxembourg'i aias.

TEMA. Te palkate õpetajaid oma tütrele.

MINA. Veel mitte. Tüdrukku kasvatamisega tegeleb tema ema — majas peab ju rahu olema.

TEMA. Rahu ja majas? Pagana pihta, rahu on majas vaid teenril või peremehel. Ja olla tuleb peremees. Mul oli naine.⁴⁵ Taevas olgu talle armuline! Aga kui ta juhtus hambaid näitama, siis ajasin ma enda puhevile, välkusin ja paukusin ning kõmistasin nagu jumal: "Saagu valgus!" Ja valgus sai. Nelja aasta kohta ei öelnud me teineteisele kümmetki kõva sõna. Kui vana on teie laps?

MINA. See ei puutu asjasse.

TEMA. Kui vana on teie laps?

MINA. Mida kuradit! Jätkem rahule minu laps ja tema vanus ning tulgem tagasi tema tulevaste õpetajate juurde.

TEMA. Jumala eest! Ma ei tea kedagi nii kangekaelset kui filosoof. Teid alandlikult paludes, kas härra filosoofilt ei saaks teada, kui vana võiks ligikaudseltki olla preili tema tütar?

MINA. Oletame, et kaheksane.

TEMA. Kaheksa-aastane! Juba neli aastat tagasi oleksid ta sõrmed pidanud olema klahvidel.

MINA. Aga võib-olla ma nii väga ei tahagi võtta tema kasvatusesse õpingut, mis kestab nii kaua ja millest on nii vähe kasu.

TEMA. Mida te, palun väga, siis talle õpetate?

MINA. Kui suudan, siis õigesti arutlemist. Seda kohtab nii harva meeste seas ja veel harvemini naiste seas.

TEMA. Ah, laske tal ajada niisugust jama, nagu ise tahab, peaasi et ta on ilus, lõbus ja kocketne.

MINA. Loodus on tema vastu olnud üpris heldusetu, andes talle hapra kehaehituse ja tundelise hinge, kuid seadis ta niisuguste eluvaevade meelevalda, otsekui oleks tal tugev kehaehitus ja pronksist süda, ning sellepärast ma õpetan teda, kui suudan, neid vapralt taluma.

TEMA. Ah! Laske tal nutta, kannatada, vigurdada, las olla ta niisama nõrganärviline nagu teisedki, peaasi et ta on ilus, lõbus ja kocketne. Mis! Tantsu te ei õpetagi?

---

⁴⁵J.-F. Rameau oli üle neljakümne, kui abiellus 1757. aastal kahekümne nelja aastase Ursulaga, kes neli aastat hiljem suri.

MINA. Mitte rohkem, kui on tarvis selleks, et teha reveranssi, säilitada kombekat kehahoiakut, ennast viisakalt esitleda ja osata kõndida.

TEMA. Laulmist ka mitte?

MINA. Mitte rohkem, kui on tarvis selleks, et korralikult häälendada.

TEMA. Ja mitte mingit muusikat?

MINA. Kui oleks hea harmooniaõpetaja, siis usaldaksin talle meeeldi kaks tundi päevas aasta või kahe jooksul, mitte enam.

TEMA. Ja oluliste asjade asemele, mille te kõrvale jätate...

MINA. Panen grammatika, mütoloogia, ajaloo, geograafia, piisatult joonistamist ja palju moraali.

TEMA. Kui lihtne oleks mul tõestada teile kõikide nende teadmiste kasutust niisuguses maailmas, nagu on meie oma. Ah, mis ma küll räägin, kasutust! Ehk isegi ohtlikkust! Kuid siinkohal piirdun vaid küsimusega: ehk on talle tarvis õpetajat või paari?

MINA. Kindlasti.

TEMA. Näete, jõudsimegi tagasi! Ja te loodate, et need õpetajad tunnevad grammatikat, mütoloogiat, ajalugu, geograafiat ja moraali, mille tunde nad talle andma hakkavad? Udujutt, armas isand, udujutt. Kui nad valdaksid neid küllaldaselt, et õpetada, siis nad ei õpetaks.

MINA. Aga mis pärast?

TEMA. Sest sel juhul oleksid nad oma elu veetnud neid aineid uurides. Selleks et jõuda algtõdede täieliku mõistmiseni, tuleb kunstis ja teaduses tungida väga sügavale. Häid klassikalisi teoseid loovad vaid need, kes on tööd rügedes halliks läinud. Keskpäik ja lõpp on need, mis alguse pimedusse valguse toovad. Küsi oma sõbralt, matemaatikateaduse korüfeelt hr d'Alembert'ilt,⁴⁶ kas ta on küllalt hea oma teaduse algtõdesid seletama. Minu onul õnnestus alles pärast kolme-neljakümme aastat visa tööd märgata muusikateooria esimest kuma.

MINA. Oh, tobu, tobude tobu, karjatasin ma, kuidas on võimalik, et sinu närakas peas on nii õiged mõtted läbisegi nii rohke jaburusega?

---

⁴⁶Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) — prantsuse filosoof ja matemaatik, kes keeldus kirjutamast matemaatika algõpetuse õpikut.

TEMA. Kes kurat seda teab? Juhus viskab need ette ja nii nad jäävadki. Nii see on, et kui ei tea kõike, ei tea õigupoolest midagi. Ei tea, kuhu mingi asi läheb ega kust mõni teine tuleb, kuhu see või too asi paigutada; mis peab olema esimene, mis teine. Kas ilma meetodita saab õpetada? Aga kust sünnib meetod? Kuulge, mu filosoof, minu arvates füüsika jääbki viletsaks teaduseks, pärast ookeanist nõelaotsaga võetud veetilgaks, Alpi mäeahelike küljest lahti kangutatud terakeseks. Ja nähtuste põhjused? Tegelikult on täiesti ükspuha, kas üldse mitte teada või teada nii vähe ja nii halvasti. Nii kaugele olin ma arusaamistega jõudnud ajal, mil hakkasin muusikalise saatmise ja kompositsiooni õpetajaks. Mille pärast te nii mõttesse jäite?

MINA. Ma mõtlen, et kõik, mis te kõnelesite, on pigem teravmeelne kui tõsi. Ent jätkem see. Te ütlete, et õpetasite saatmist ja kompositsiooni.

TEMA. Jah.

MINA. Ega teadnud nendest mitte midagi?

TEMA. Ausõna, ei. Aga oli minust halvemaid, sest nad uskusid, et teavad midagi. Vähemasti laste taipu ega käsi mina ei rikkunud. Et nad ei olnud mitte midagi omandanud, siis minu juurest hea õpetaja juurde minnes ei olnud neil tarvis mitte midagi ümber õppida ja selle poolest oli tegu raha ja aja säästmisega.

MINA. Mida te siis tegite?

TEMA. Seda, mida kõik teevad. Tulin kohale, viskusin toolile. "Oh, kui halb ilm! Kui kurnav on vantsimine!" Lobisehin mõned uudised: "Prl Lemierre pidi uues ooperis vestaneitsi rolli tegema, aga ta on teist korda rase, ei tea, kes teda asendab. Prl Arnould jättis äsja oma väikese krahvi maha, räägitakse, et ta sehkendab Bertiniga. Selle asemel leidis väike krahv hr de Montamy portselani. Viimasel asjaarmastajate kontserdil laulis üks itaallanna nagu ingel. See Préville on haruldane — teda peab nägema *Galantses Merkuuris*,⁴⁷ mõistatuse stseenis on ta ületamatu. Vaene Dumesnil⁴⁸ ei anna enam aru, mida ta ütleb või mida teeb. No nii, preili, võtke oma noodiraamat." Sellal kui preili kiirustamata oma kadunud raamatut otsib ning kutsutakse

⁴⁷Autoriiks näitekirjanik Edme Boursault (1638–1704), kes muide oli Molière'i äge vastane.

⁴⁸Preilid Lemierre ja Arnould olid ooperilauljad. Dumesnil traagiline draamanäitleja ja Préville meesnäitleja Comédie Française'ist. Hr de Montamy oli Diderot' sõber, kes leiutas erilise portselanimaalimisviisi.

toateenija, kes noomida saab, jätkan mina: "La Clairon on tõesti mõistetamatu. Kõneldakse üpris naeruväärsest abielust... selle preili... mis ta nimi nüüd ongi, noh, see pisike olevus, keda ta ülal pidas, kellele ta tegi kaks või kolm last, noh see, keda nii paljud teised olid pidanud. — Kuulge, Rameau, see ei ole võimalik, te ajate tühja lori. — Ei, ma ei aja lori, räägitakse, et asi on otsustatud. Liigub kumu, et Voltaire on surnud,⁴⁹ aga see on tore. — Mispärast tore? — Küllap ta ilmub peagi mõne pilkava vembuga lagedale, tal on komme kaks nädalat enne seda ära surra." Millest teile veel kõnelda? Jutustasin mõne siivutu loo majadest, kus olin käinud. Oleme ju kõik suured keelepeksjad. Ma tegin tola ja mind kuulati, naerdi ning hüüatati: "Ta on endiselt võluv!" Vahepeal oli preili noodiraamat viimaks üles leitud — tugitooli alt, kuhu koerakutsikas või kassipoeg selle oli tirinud ning seda seal purenud ja rebinud. Preili istus klavessiini taha. Esialgu tekitas sellel ta lärmi üksi, siis lähenesin mina, kuid enne tegin emale heakskiitva märgi. — *Ema*: "Ei lähe üldsegi pahasti. Tuleks vaid tahta, aga me ei viitsi. Parema meelega raiskame aega vatramise, vallatlemise, jooksmise ja ei tea veel mille peale. Te ei ole veel lahkudagi jõudnud, kui juba on noodiraamat kinni ja enne teie tagasitulekut seda lahti ei tehtagi. Aga teie ei riidle temaga mitte kunagi... " Midagi tuli teha ning ma võtsin preili käed ja seadsin teistmoodi. Tegin pahase näo ja karjusin: "*Sol, sol, sol!* Preili, see on *sol*." *Ema*: "Preili, kas teil kõrvu ei olegi? Mina, kes ma ei ole klavessiini taga ega näe teie noote, mina tunnen, et peab olema *sol*. Te teete härrale lõputult vaeva. Ma ei mõista tema kannatlikkust. Te ei pea meeles mitte midagi, mis ta teile ütleb. Te ei edene sugugi... " Seepeale üritasin tülitsejaid vaigistada ning pead vangutades ütlesin: "Andke mulle andeks, proua, andke mulle andeks. Kõik läheks paremini, kui preili tahaks, kui ta pisutki harjutaks, ometi ei lähe üldse nii halvasti." — *Ema*: "Mina teie asemel hoiaksin teda terve aasta sama tüki peal." — "Oh, mis sellesse puutub, siis enne ta ei pääse, kui on kõikidest rasketest kohtadest jagu saanud, aga see ei võta nii palju aega, kui proua arvab." *Ema*: "Härra Rameau, te meelitate preilit, te olete liiga hea. Ja see on ainus, mis talle õppetunnist meelde jääb ja mida ta vajaduse korral mulle korrata oskab." Tund möödus, minu õpilane ulatas mu väikese tasu käelliigutuse ning reveransi saa-

Lauljanna Sophie Arnould lõpetas suhted krahv Louis de Lauragais'ga, kes omastas Diderot' sõbra Montamy leiutise.

⁴⁹Seesugune kuulujutt levis aastatel 1753, 1760 ja 1762.

tel, mille graatsia ta oli õppinud tantsuõpetajalt. Kuni ma oma tasu taskusse panin, kõneles ema: "Väga hea, preili. Kui Javil-lier⁵⁰ oleks siin, plaksutaks ta teile." Viisakusest lobisesin veel hetke. Seejärel kadusin minema ja vaat, seda toona nimetatigi muusikalise saatmise tunniks.

MINA. Kas tänapäeval on miski teisiti?

TEMA. Jumala eest, arvan küll! Lähen kohale! Olen tõsine, kiirustan oma muhvi ära võtma. Teen klavessiini lahti, proovin klahve. Mul on alati kiire, kui lastakse hetke oodata, karjun nii, nagu tahetaks minult ekuü pihta panna. Tunni aja pärast pean olema mujal, kahe tunni pärast proua hertsoginna nii- ja niisuguse juures. Mõind oodatakse õhtusöögile ühe kauni markiisi poole ning seejärel on kontsert hr parun de Bagge⁵¹ juures Neuve-des-Petits-Champs'i tänaval.

MINA. Kuigi teid kuhugi ei oodata?

TEMA. Tõsi.

MINA. Ja mistarvis kõik need väikesed närused nõksud?

TEMA. Närused? Miks närused, kui tohib küsida? Minu olukorras on need tavalised. Ma ei ole põrmugi labasem, kui ma talitan nii nagu kõik. Mina ei ole neid nõkse leiutanud ning ma oleksin veidrik ja käpard, kui ma ei harjuks neid kasutama. Tõsi, ma tean, et kui te soovite siin rakendada teatud moraali — küll ei tea missuguse — üldisi printsiipe, mis on neil kõigil huulil, aga mida mitte keegi elus ei kasuta, siis osutub valge mustaks ja must valgeks. Aga härra filosoof, nii nagu on olemas üldine grammatika, on olemas üldine südametunnistus, nagu on olemas ka erandid kõikides keeltes, mida teie, teadlased, kui ma ei eksi, kutsute... aidake mind... kutsute... noh...

MINA. Idiotismideks.⁵²

TEMA. Täiesti õige. No nii, igal seisusel on oma üldise südametunnistuse erandid, mida mulle meeldiks nimetada ameti-idiotismideks.

---

⁵⁰Kuninga tantsuõpetaja ja tantsija Pariisi ooperis.

⁵¹Hollandi parun Bagge oli melomaan, kes oma kodus Pariisis korraldas oivalisi kontserte.

⁵²Tegemist on sõna "idioom" sünonüümiga.

MINA. Ma mõistan. Fontenelle⁵³ kõneleb hästi, kirjutab hästi, olgugi et tema stiil kihab prantsuse idiotismidest.

TEMA. Ja suverään, minister, rahandustegelane, kohtunik, sõjaväelane, kirjamees, advokaat, prokurör, kaupmees, pankur, käsitöeline, laulmise- ning tantsuõpetaja on vägagi suured aumehed, olgugi et nende käitumine nii mõneski punktis üldisest südametunnistusest kaugele jääb ning on täis moraaliidiotisme. Mida vanemast ajast miski kehtib, seda rohkem on idiotisme. Mida kehvemad on ajad, seda rohkem tekib idiotisme. Väärt mees, väärt amet, aga ka vastupidi — kui on väärt amet, on väärt ka mees. Just sellepärast igaüks kiidabki oma ametit tähtsaks, nii kui vähegi suudab.

MINA. Kõigest sellest sasipuntrast on mul selge vaid see, et on vähe ameteid, mida ausalt peetakse, või siis on vähe ausaid mehi oma ametis.

TEMA. Hüva, neid ei ole üldse. Seevastu vähesed on sulid väljaspool oma äri. Ja kõik olekski päris hästi, kui ei oleks teatud hulka mehi, keda kutsutakse usinateks, korralikeks, oma kohuse kõrvalekaldumatuteks täitjateks, täpseteks, või, mis teeb sama välja, ainult oma äri ajajateks, kes teevad oma tööd hommikust õhtuni ega teegi muud kui vaid oma tööd. Nemad on ka ainsad, kes saavad jõukaks ja lugupeetuks.

MINA. Idiotismide pärast.

TEMA. Nii see on. Ma näen, et te saite minust aru. Niisiis, on peaaegu kõikidele seisustele omast idiotismi, sest on kõikidel maadel ja aegadel üldlevinud idiotisme, nii nagu on üldlevinud lollusigi. Üldlevinud idiotism on hankida endale niipalju praksist kui võimalik. Üldlevinud lollus on aga uskumine, et kõige osavam on see, kellel on kõige rohkem praksist. Need on üldise südametunnistuse kaks erandit, mille järgi tuleb ennast painutada. See on nagu omamoodi krediit. Iseenesest mitte midagi, kuid arvamus annab väärtuse. Öeldakse, et hea nimi on kallim kui kuld. Ometi on nii, et sellel, kellel on hea nimi, ei ole kulda, ning ma näen, et kellel on kulda, see on tänapäeval ka nimekas. Niivõrd kui see on võimalik, tuleb omada nii head nime kui ka kulda. Ja selle poole püüdlamiseks tõstan mina oma väärtust, ka-

---

⁵³Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657–1757) — kirjanik ja filosoof, Descartes'i populariseerija, keda on nimetatud nii valgustajate eelkäijaks kui ka üheks esimeseks valgustajaks.

sutades seda, mida teie nimetate labasteks nippideks, väikesteks vääritudteks kavalusteks. Ma annan oma tunni ja annan hästi — see on üldreegel. Ma panen uskuma, et mul on tunde anda rohkem, kui neid päevas ongi. Vaat see on idiotism.

MINA. Ja tunni te annate hästi?

TEMA. Jaa, pole viga, rahuldavalt. Kalli onu alusbass tegi kõik palju lihtsamaks. Vanasti ma varastasin õpilaselt raha, jah, kindel see, et varastasin. Täna teenin ma oma tasu ära, vähemasti mitte halvemini kui teised.

MINA. Ja te varastasite nende raha, ilma et südametunnistus oleks piinanud?

TEMA. Ohh-uu, ilma vähimagi süümepiinata. Öeldakse, et *kui varas vargalt varastab, siis kurat naerab*. Vanematel oli ägimiseni jumal teab kuidas omandatud varandust. Nad olid õukonnategelased, rahandustegelased, suurkaupmehed, pankurid, kõiksugu asjamehed. Mina ja hulk teisi, keda nad kasutasid nagu mind, me aitasime neil tagastada seda, mis neile ei kuulunud. Looduses õgivad kõik liigid üksteist, kõik seisused õgivad üksteist ühiskonnas. Me teeme üksteisele õigust, ilma et seadus sekkuks. Nagu Deschamps⁵⁴ vanasti, maksab Guimard⁵⁵ täna rahandustegelasele kätte printsi eest. Ja kübarameister, juveliir, tapetsiir, pesuõmbleja, petis, toatüdruk, kokk ja sadulsepp maksavad Deschamps'ile kätte rahandustegelase eest. Kõige selle keskel peab olema loll või laisk, et lasta endale liiga teha, ilma et ise kellegi tuju rikuks, ja nii on väga õigesti seatud. Sellest te näetegi, et erandid üldisest südametunnistusest ehk moraalset idiotismid, mille ümber nii palju lärmi lüüakse neid ebaseaduslikeks tuludeks nimetades, ei ole midagi erilist ning et kokkuvõttes peab õige olema vaid silmavaade.

MINA. Imetlen teie silmavaadet.

TEMA. Ja siis veel viletsus. Südametunnistuse ja au hää on päris nõrguke, kui soolikad sees tantsu löövad. Kui ma peaksin kunagi rikkaks saama, siis pean minagi tagastama ning ma olen

⁵⁴Deschamps (1730–1775) — Pariisi ooperi tantsijanna lavanimi. Elas pillavalt, lasi ennast kõrgelseisvatel, ka kuningasoost meestel ülal pidada, suri vaesuses.

⁵⁵La Guimard (1743–1816) — tuntud tantsijanna lavanimi. Esines ka Rameau ooperballetis *Castor ja Pollux*.

kindlalt otsustanud, et tagasi maksan kõikvõimalikul moel — söögilaua, mängu, veini ja naistega.

MINA. Ma kardan küll, et te ei saa mitte kunagi rikkaks.

TEMA. Ka mul on niisugune aimdus.

MINA. Aga kui ometi peaks minema nii, et te saate rikkaks, mida te siis teeksite?

TEMA. Sedasama, mida kõik kerjused, kel äsja õnnestunud uhked rõivad selga saada; hakkan kõige jultunumaks kaabakaks, keda kunagi on nähtud. Meenutan kõike, mida nad mind taluma panid ning maksan kätte kõikide nende teotuste eest. Mulle meeldib olla kiidetud ja mind kiidetaks. Võtaksin palgale kogu Vilmorieni⁵⁶ kamba ning ütleksin neile nii, nagu öeldi mulle: "Noh, kaabakad, lõbustatagu mind", ja seda nad ka teeksid. "Kistagu ribadeks kõik ausad inimesed" ja neid hakatakski ribadeks kiskuma, kui siis veel mõni säärane leiduma peaks. Ja siis oleks meil veel pliksid, kellega me purjuspäi sina räägime. Me purjutame, ajame igasugust loba ning harrastame kõiksugu väärust ja pahet. See saab olema oivaline. Me tõestaksime, et Voltaire'il ei ole geeniusi; et alati tähtsust täis Buffon⁵⁷ on vaid kõrgelennuline deklamaator; et Montesquieu⁵⁸ on vaid teravmeelne kirjamees. Me pagendame d'Alembert'i tema matemaatikasse ja anname vastu päid ja jalgu kõikidele niisugustele väikestele Catodele⁵⁹ nagu teie, kes te meid kadedusest põlgate, kelle tagasihoidlikkus varjab kõrkust ning kelle kainus on vaesuse sund. Ja muusikat! Seda me siis teeme!

---

⁵⁶18. sajandi prantsuse rahandustegelane.

⁵⁷Georges Louis Leclerc, Buffoni krahv (1707–1788) — prantsuse kirjanik ja loodusteadlane, tegi kaastööd *Entsüklopeediale*, tuntumad loodusteaduslikud teosed *Histoire naturelle* ja *Epoques de la nature*.

⁵⁸Charles de Secondat, La Brède'i ja Montesquieu' parun (1689–1755) — vanema põlve valgustaja, tema ulatusliku loomingu hulgas on *Pärsia kirjad* (1721) ja *Seaduste vaimust* (1748), milles sõnastatud võimude lahususe põhimõte on sügavalt mõjustanud maailma demokraatia kujunemist.

⁵⁹Cato Vanem (234–195 eKr); Cato Noorem (95–46 eKr) — Rooma riigimehed ehk tänapäevaselt öeldes poliitikud, karmid vooruslikkuse eestkõnelejad.

MINA. Sellest, kui väarikalt te rikkust kasutaksite, näen ma, kui kahetsusväärne on see, et olete kerjus. Te elaksite viisil, mis teeks suurt au inimsoole, oleks väga kasulik teie kaaskodanikele ja tooks teile suure kuulsuse.

TEMA. Mulle tundub, et te pilkate mind. Härra filosoof, te ei tea, kellega te mängite, te ei aimagi, et hetkel kujutan ma endast linna ja õukonna kõige tähtsamat osa. Meie kõikidest seisustest rikkad on endale öelnud või ei ole endale öelnud neidsamu asju, mida ma just äsja teile usaldas. Aga on kindel, et elu, mida ma nende asemel elaksin, on just niisugune nagu nende elu. Teiesugused ju arvavad, et õnn on kõikide jaoks üks ja seesama. Missugune kummaline nägemus! Teie õnn eeldab teatud unistavat meelelaadi, mida meiesugustel ei ole, ainulaadset hinge, erilist maitset. Te ehite kogu seda veidrat kupatust vooruse nimega ja kutsute filosoofiaks. Aga kas voorus ja filosoofia on siis kõikide jaoks loodud? Voorus ja filosoofia olgu sel, kes suudab, ja kes suudab, neid ka hoidku. Kujutlege, et maailm on tark ja filosoofiline — tunnistage, et niisugune maailm oleks kuratlikult kurb koht. Elagu filosoofia, elagu Saalomoni tarkus: hea veini joomine, hõrkude roogade pugimine, ilusate naistega aelemine ja pehmetel asemel puhkamine — kõik muu on vaid tühi töö ja vaimu närimine.⁶⁰

(Järgneb)

---

⁶⁰Viited Saalomoni Koguja raamatule. Võimalik, et ka pärimusele, mille kohaselt targa kuninga kombes vanemas eas lõdvenesid.

AKADEEMIA TELLIMINE

Lugupeetud lugejad,

ajakirja *AKADEEMIA* on võimalik nüüd tellida

- mugava otsekorralduslepinguga e-pangas või pangakontoris — selle vormistamiseks tuleb toimetusest küsida endale isiklik viitenumber (tel. 07423050 või e-post akadeemia@akad.ee)

Peale selle on tellimust võimalik vormistada

- Eesti Posti sideettevõtetes
- AS Expresspost tellimiskeskuse vahendusel: tasuta tel. 08002444, tel. 06662535, E-R kl 8–20, L kl 8–13. või internetiaadressil www.tellimine.ee
- Oü Kirilind vahendusel: tel. 06408597, faks 06408598, e-post kirilind@estpak.ee või internetiaadressil www.kirilind.ee

Akadeemia ilmub 12 korda aastas.

Kuutellimus maksab 27 krooni, aastatellimus 324 krooni.

Välismaale tellides lisandub postikulu.

Lähemat teavet saab toimetusest, tel. 07423050
või e-post akadeemia@akad.ee.

Toimetuses on müügil ka *Akadeemia* vanemad numbrid.

CONTENTS

Preservation of spirituality as a life obligation: A passage	467
..... <i>Hando Runnel</i>	
Du droit à la justice	479
..... <i>Jacques Derrida</i>	
On the concept of sovereignty*	525
..... <i>Kristin Marmei</i>	
Anthropology, archaeology, evolution and "cultural heritage": An overview of present-day methodological trends	549
..... <i>Yuri Berezkin</i>	
Orpheus and Pierrot: Aspects of early twentieth-century music	565
..... <i>Avo Sõmer</i>	
Rein Kruus and his time: Periphery and criticism	587
..... <i>Kajar Pruul</i>	
Baltic values and corruption in comparative context	601
..... <i>Rein Taagepera</i>	
<i>Review: Towards discussion in foreign policy. Eesti tähendused, piirid ja kontekstid.</i> Koost. Eiki Berg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, [2002]. 183 lk.	621
..... <i>Mikko Lagerspetz</i>	
<i>Review: Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma. Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. Cohort Population Development in Estonia.</i> (RU Sari D Nr 2.) Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2002. 364 lk.	624
..... <i>Heldur Palli</i>	
<i>Review: With maps and plans from Sweden to Estonia. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat.</i> (Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia XII 1991–1999.) Stockholm, 2001. 411 lk.	631
..... <i>Helmut Püürimäe</i>	
<i>Discussion: Marijuana myths, marijuana facts.</i> Lynn Zimmer, John P. Morgan. Kanep — müüdid ja faktid. — <i>Akadeemia</i> , nr 10, 2002, lk 2173–2181; Craig Reinarman. Miks Hollandi uimastipoliitika ohustab USA-d? — <i>Akadeemia</i> , nr 10, 2002, lk 2182–2186.	636
..... <i>Mari Järveldaid</i>	
Abstracts	647
Rameau's nephew	657
..... <i>Denis Diderot</i>	

* Peer-reviewed article.

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni

9 770235 077719